

Міністерство освіти і науки України
Маріупольський державний університет

ВІСНИК

МАРИУПОЛЬСЬКОГО ДЕРЖАВНОГО УНІВЕРСИТЕТУ

СЕРІЯ: ЕКОНОМІКА

ЗБІРНИК НАУКОВИХ ПРАЦЬ

Засновано у 2011 р.

ВИПУСК 22

Київ
2021

Вісник Маріупольського державного університету
Серія: Економіка
Збірник наукових праць
Видається 2 рази на рік
Заснований у 2011 р.

Затверджено до друку Вченою радою МДУ (протокол № 6 від 2 грудня 2021 р.)

Видання «Вісник Маріупольського державного університету. Серія: Економіка» включено до Переліку наукових фахових видань України згідно наказу Міністерства освіти і науки України №642 від 26.05.2014

Відповідно до рішення Атестаційної колегії Міністерства освіти і науки України видання включено до Переліку наукових фахових видань України у галузі економічних наук (Наказ МОН України від 17.03.2020 № 409) з присвоєнням категорії «Б»

Видання включено до міжнародних наукометричних баз даних:
«Index Copernicus International»(Польща).

Редакційна колегія серії:

Головний редактор – к.е.н., доцент І.О. Ліщинський
Заступник головного редактора – д.е.н., професор О.В. Булатова
Відповідальний секретар – к.е.н., доцент О. А. Беззубченко

Члени редакційної колегії: д.е.н., проф. О.О. Борзенко, д.е.н., проф. М.Г. Бойко, д.е.н., проф. Й. Васілев, д.е.н., проф. С.П.Калініна, д.е.н., проф. Лизун М.В., д.е.н., проф. Ю.В. Макогон, доктор філософії з економіки С. Максименко, д.е.н., проф. Т.М. Мельник, д.е.н., проф. Т.В. Орехова, д.е.н., проф. Д. Пармаклі, д.е.н., проф. М. С. Пашкевич, доктор філософії з економіки А. Пелін, доктор філософії з економіки Я. Половчек, д.е.н., проф. Н.В. Резнікова, д.е.н., проф. А.В. Сидорова, д.е.н., доц. Р.О. Толпежников, д.е.н., проф. О.Б. Чернега, д.е.н., проф. Г.О.Черніченко., доктор філософії з економіки Ш. Шабурішвілі

Засновник Маріупольський державний університет
87500, м.Маріуполь, пр. Будівельників, 129а
тел.:(0629)53-22-59, e-mail: msuj_e@mdu.in.ua
Офіційний сайт видання: www.visnyk-ekonomics.mdu.in.ua
Свідоцтво про державну реєстрацію друкованого засобу масової інформації (Серія КВ №17780-6130 Р від 06.05.2011)
Тираж 100 примірників. Замовлення № 015/21

ЗМІСТ

СВІТОВЕ ГОСПОДАРСТВО ТА ЕКОНОМІКА ЗАРУБІЖНИХ КРАЇН

Орськова Т.В. ВПЛИВ РОЗВИТКУ ПОТЕНЦІАЛУ ТРАНСПОРТНО-ЛОГІСТИЧНОЇ ІНФРАСТРУКТУРИ НА КОНКУРЕНТОСПРОМОЖНІСТЬ ЄВРОПЕЙСЬКОГО СОЮЗУ	5
Заяць О. І., Ярема Т. В. ЕКОНОМІЧНА ДЕЗІНТЕГРАЦІЯ У КОНТЕКСТІ СПІВВІДНОШЕННЯ ІННОВАЦІЙНОЇ СИЛИ КРАЇН-ЧЛЕНІВ ЄС.....	18
Вергун В.А., Приятельчук О.А. КОНТРОЛІНГ В СТРУКТУРІ МЕХАНІЗМУ ДЕОФШОРИЗАЦІЇ БІЗНЕСУ.....	25
Тахтарова К.А., Ланська С.П. ІННОВАЦІЙНІ ФОРМИ ЗАЙНЯТОСТІ В УМОВАХ ЦИФРОВІЗАЦІЇ РИНКУ ПРАЦІ.....	35
Воскобойник В.В., Воскобойник Д.В. ТЕНДЕНЦІЇ МІЖНАРОДНОЇ ТРУДОВОЇ МІГРАЦІЇ В УМОВАХ ІНТЕЛЕКТУАЛІЗАЦІЇ СВІТОГОСПОДАРСЬКОГО РОЗВИТКУ ТА ЦИФРОВІЗАЦІЇ ЕКОНОМІКИ	43
Уманський О. В. РЕГІОНАЛЬНІ СОЦІАЛЬНО-ЕКОНОМІЧНІ АСИМЕТРІЇ ТА ПОШИРЕННЯ ПРАВОПОПУЛІЗМУ В НІМЕЧЧИНІ	51
Хаджинов І.В., Ружинська О.В. МЕТОДОЛОГІЧНІ ЗАСАДИ НЕОПРОТЕКЦІОНІЗМУ В ЕПОХУ ДІДЖИТИЛІЗАЦІЇ.....	59
Бех А. ЗАКОН МЕТКАЛФА НА РИНКУ ЦИФРОВИХ МЕДІА	68
Булатова О. В., Федоров Е. В. ІНСТРУМЕНТАРІЙ ОЦІНКИ РИЗИКІВ БЕЗПЕКОВОГО РОЗВИТКУ КРАЇН.....	73

CONTENTS

ECONOMIC THEORY

Oriekhova T.V. IMPACT OF THE TRANSPORT AND LOGISTICS INFRASTRUCTURE POTENTIAL DEVELOPMENT ON THE EUROPEAN UNION COMPETITIVENESS	5
Zayats O. I., Yarema T. V. ECONOMIC DISINTEGRATION IN THE CONTEXT OF THE RATIO OF EU MEMBER STATES' INNOVATION POWER	18
Verhun V., Pryiatelchuk O. CONTROL IN THE STRUCTURE OF BUSINESS DEOFSHORIZATION MECHANISM	25
Takhtarova K., Lanska S. INNOVATIVE FORMS OF EMPLOYMENT IN THE CONDITIONS OF THE DIGITALIZATION OF THE LABOR MARKET	35
Voskoboinyk V.V., Voskoboinyk D.V. TRENDS OF INTERNATIONAL LABOR MIGRATION IN THE CONDITIONS OF INTELLECTUALIZATION OF WORLD ECONOMIC DEVELOPMENT AND DIGITALIZATION OF THE ECONOMY	43
Umanskyi O.V. REGIONAL SOCIO-ECONOMIC ASYMETRIES AND THE SPREAD OF RIGHT-WING POPULISM IN GERMANY	51
Khadzhynov I.V., Ruzhynskas O.V. METHODOLOGICAL PRINCIPLES OF NEO-PROTECTIONISM IN THE ERA OF DIGITALIZATION	59
Bekh A. METCALFE'S LAW IN THE DIGITAL MEDIA MARKET	68
Bulatova O., Fedorov E. THE INSTRUMENTS OF THE RISKS ASSESSMENT OF COUNTRIES SECURITY DEVELOPMENT	73

СВІТОВЕ ГОСПОДАРСТВО ТА ЕКОНОМІКА ЗАРУБІЖНИХ КРАЇН

УДК 338.47:337.137:061.1ЄС

Орехова Т.В.

ВПЛИВ РОЗВИТКУ ПОТЕНЦІАЛУ ТРАНСПОРТНО-ЛОГІСТИЧНОЇ ІНФРАСТРУКТУРИ НА КОНКУРЕНТОСПРОМОЖНІСТЬ ЄВРОПЕЙСЬКОГО СОЮЗУ

***Анотація.** Статтю присвячено аналізу впливу розвитку потенціалу транспортно-логістичної галузі на конкурентоспроможність країн ЄС. В роботі проведено ретроспективний аналіз становлення єдиної транспортної політики ЄС. З використанням статистичних методів аналізу та офіційних інформаційних джерел досліджено специфіку модального розподілу внутрішнього вантажного транспорту країн ЄС, його національну та міжнародну складові. Спираючись на дані Світового банку та Всесвітнього економічного форуму проаналізовано залежність міжнародної конкурентоспроможності та розвитку показників транспортного сектору від приєднання деяких країн до спільного ринку Європейського союзу. Зроблено висновки про необхідність інноваційних підходів до формування єдиної транспортної політики європейських держав, ґрунтуючись на принципах сталого розвитку.*

***Ключові слова:** транспортна інфраструктура, конкурентоспроможність, потенціал транспортно-логістичної інфраструктури, Європейський союз.*

DOI 10.34079/2226-2822-2021-11-22-5-17

***Актуальність.** Транспорт є важливою галуззю Європейського Союзу (ЄС) і відіграє життєво важливу роль у формуванні конкурентоспроможності цього інтеграційного об'єднання європейських країн. Розвиток транспортно-логістичного потенціалу є також ключовими факторами забезпечення сталості розвитку країн в цілому. На сьогодні транспортна політика ЄС спрямована на використання чистих, безпечних та ефективних технологій, підтримуючи внутрішній ринок товарів і право громадян на вільний пересування по всьому ЄС.*

У Білій книзі «Дорожня карта до Єдиної європейської транспортної зони» викладено основні аспекти транспортної політики ЄС. Її метою є створення сталого транспортного сектору, який продовжує обслуговувати потреби економіки та громадян, враховуючі майбутні обмеження: дефіцит нафти, зростання заторів і потреба скоротити викиди CO₂ і забруднювачів, щоб покращити стан якості повітря, особливо в містах.

Крім того, Європейська комісія прийняла Зелену угоду, що встановлює стратегічні рамки для кліматично-нейтральної економіки ЄС до 2050 року. З цією метою вона закликає до 90% скорочення викидів транспорту до 2050 року. Пріоритетні дії Зеленої угоди для переходу до сталої та розумної мобільності включає активізацію мультимодального транспорту, підтримку розгортання автоматизованих та пов'язаних рішень у сфері мобільності для різних видів транспорту, врахування зовнішніх витрати транспортної діяльності через ціноутворення, підвищення виробництва та впровадження сталої альтернативи транспортного палива та зменшення забруднення від транспорту, особливо в містах.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Значну кількість наукових праць провідних вітчизняних і зарубіжних учених присвячено концептуальним засадам, науково-методичним підходам і практичним рекомендаціям з формування й розвитку світових транспортно-логістичних систем, дослідженню політики розвитку транспортної галузі у Європейському союзі, питанням формування та розвитку транспортної системи України. Це робити таких вчених, як Ю.С. Золотнова, Н.В. Трушкіна, Т.Г. Логутова, М.М. Полторацький, Ю.Л. Мохова, Н.Л. Панасенко, В.Б. Іваник, які присвятили свої дослідження шляхам розвитку транспортної системи України, складовим транспортного комплексу як сегменту для стабільного функціонування економіки країни. Ф. Дж. Пурванто, К. Хейндрікс, Я. Кейл, О. Бетанкор, М.П. Сокорро, А. Хернандес, Дж. Еугеніо-Мартін, Б. Павловська, П. Борковський, Р. Філдер досліджували вплив транспортної інфраструктури на міжнародну конкурентоспроможність Європи. Щорічні дослідження Європейської Комісії присвячені трендам сталого розвитку транспортної галузі країн ЄС.

Метою даної статті є аналіз впливу розвитку потенціалу транспортно-логістичної галузі на конкурентоспроможність країн ЄС.

Під час підписання Договору про заснування Європейського економічного співтовариства (ЄЕС) 25 березня 1957 року в Капітолії в Римі було закладено основи для того, що мало стати Європейським Союзом, транспортна політика вже згадувалася в тексті угоди: як опосередковано - «крім того, для скасування митних зборів і прийняття спільної торговельної політики щодо третіх країн, стаття 3 передбачає скасування, як між державами-членами, перешкод для вільного руху осіб, послуг і капіталу», так і прямо – про «початок спільної транспортної політики» (Treaty of Rome (EEC), 1957).

Однак, незважаючи на те, що транспортний сектор чітко названий у Римських угодах, минуло б майже три десятиліття, перш ніж цілі, узгоджені в 1957 році, були втілені в конкретні політичні заходи. Ця затримка була спричинена тривалою фундаментальною суперечкою щодо того, чи слід спочатку лібералізувати спільні політичні сфери в ЄС – тобто відкрити їх для інших учасників ринку в рамках єдиного ринку – чи гармонізувати – тобто узгодити зі спільною нормативною базою. Німеччина, разом з іншими державами-членами, послідовно виступала за те, щоб почати з регулятивного узгодження, щоб полегшити подальшу лібералізацію.

Посилення політичного тиску щодо завершення внутрішнього ринку разом із судовим розглядом «за бездіяльність», розпочатим Європейським парламентом у Суді Європейського Союзу (СЄС), нарешті стало поштовхом для формування активної транспортної політики Європейського співтовариства. Постанова Суду ЄС від 1985 року вимагала від Ради ЄС поширити свободу надання послуг, яка вже реалізована в інших сферах, також на транспортний сектор.

Рішучі заходи з цього приводу не забарилися: у червні 1985 року глави держав і урядів, які зібралися в Мілані, оприлюднили свою Білу книгу «Завершення внутрішнього ринку», яка передбачала створення вільного ринку вантажних перевезень до 1992 року. У листопаді Рада міністрів транспорту ЄС наслідувала цей приклад, оголосивши, що з 1992 року не тільки будуть скасовані кількісні обмеження на транскордонні перевезення, але й інші спотворення конкуренції, такі як мита або податки на транспортні засоби, будуть узгоджені в майбутньому.

Коли після підписання Маастрихтської угоди в лютому 1992 року був заснований Європейський Союз, окрім узгодженого відкриття ринків і створення спільного транспортного ринку для всього ЄС, питання транспортної безпеки, економічної та соціальної згуртованості та, не в останню чергу, захисту навколишнього середовища були розглянуті вперше. Відтоді заявленою метою ЄС було об'єднання транспортної

інфраструктури держав-членів з метою створення «Транс'європейських мереж» (TEN) (The EU's common transport policy, 2020).

Автомобільний транспорт продовжує займати найбільшу частку у показниках вантажного транспорту ЄС серед трьох видів внутрішнього транспорту. На рисунку 1 видно, що у 2018 році на автомобільний транспорт припадає три чверті (75,3 %) загального внутрішнього вантажного транспорту (на основі тонно-кілометрів). Залізничний транспорт становив 18,7 % від загального обсягу ЄС, тоді як частка внутрішніх водних шляхів становили 6,0 % від загальної продуктивності внутрішнього транспорту.

Незважаючи на те, що модальний поділ між різними видами транспорту не має тенденції до радикальних змін з року в рік на рівні ЄС зміни іноді більше помітні на рівні країн. Рівень модального поділу за країнами значно відрізняється. Лише 17 держав-членів повідомляють дані про вантажні перевезення внутрішніми водними шляхами. Зокрема, ні на Кіпрі, ні на Мальті немає ні залізниці, ні судноплавних внутрішніх водних шляхів; таким чином, для цих двох держав-членів частка автомобільного транспорту у вантажних перевезеннях дорівнює 100 %.

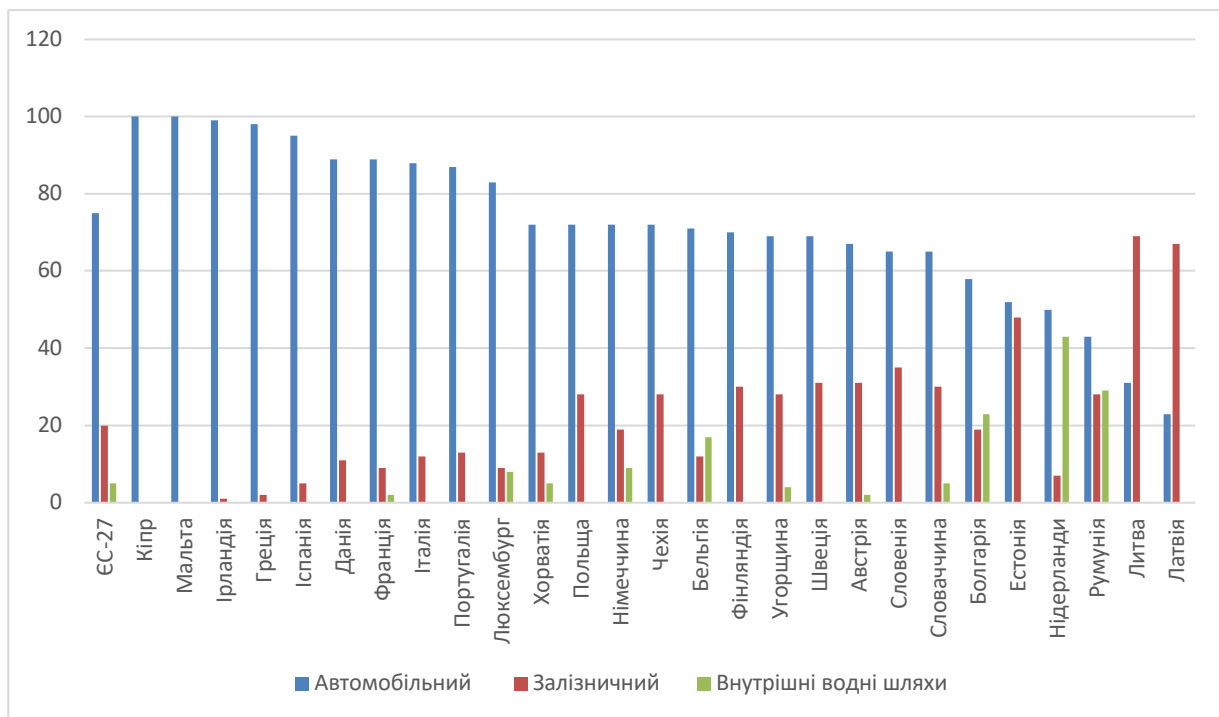

Рис. 1. Модальний розподіл внутрішнього вантажного транспорту, 2018 р., %
 (побудовано за даними (Energy, transport and environment statistics, 2020)).

У 2018 році автомобільний транспорт був основним внутрішнім транспортом, який використовується в усіх країнах-членах ЄС, за винятком Литви та Латвії, де він становив 32,1 % і 24,2 % загального внутрішнього вантажного транспорту відповідно. У цих двох країнах залізничний транспорт був основним внутрішнім видом транспорту, що використовувався у 2018 році з частками 75,8 % в Латвії та 67,9 % у Литві. Залізничний транспорт також грав головну роль в іншій країні-члені Балтії - Естонії з часткою 46,2 % у 2018 р. У 2018 р. на автомобільний транспорт припадало понад 70 % внутрішнього вантажного транспорту в 16 країнах-членах і більше 90 % в Ірландії, Греції та Іспанії.

Частка внутрішніх водних шляхів була найвищою в Нідерландах (43,2 %). Високі частки були також зафіксовані в Румунії (27,1 %), Болгарії (24,5 %) і Бельгії (16,1 %).

Слід зазначити, що цей аналіз стосується лише внутрішньої частини вантажного транспорту. Слід зазначити, що значні обсяги міжнародного вантажу транспортуються морськими вантажними службами, а для деяких груп товарів - повітряним транспортом або трубопроводами (Energy, transport and environment statistics, 2020).

Щодо вантажних перевезень залізничним транспортом у 2018 р. всього результат роботи цього сектору країн ЄС можна оцінити приблизно на рівні 430 мільярдів тонно-кілометрів. Основний внесок серед країн-членів приходить на Німеччину з 117 мільярдами тонно-кілометрів, що становить майже третину загального обсягу продуктивності ЄС.

Частка міжнародних перевезень у різноманітності країн тісно пов'язана з їх географічним положенням в межах Європи. Якщо вести мову про ЄС у цілому, то частка внутрішніх перевезень можна оцінити в 48,8 % у 2018 році, міжнародних – на рівні 23,8 %, транзит – 10,7 % (рис. 2).

Держави-члени, які реєструють найвищу частку міжнародних перевезень, розташовані в ключових коридорах в межах європейського ринку. У Латвії і Естонії, що розташовані на кордоні між ЄС і Росією, міжнародні навантаження склали 84,5 % та 68,0 % загального обсягу виконання транспортних послуг у 2018 році відповідно.

Нідерланди, стратегічно розташовані в центрі європейського ринку, зареєстрована частка міжнародних навантажень яких складає 57,5 % від загальної кількості виконаних тонно-кілометрів. Ключовий імпортерний порт Роттердама з великим морським/залізничним транспортом трансферу товарів, що відправляються в межах Європейського Союзу, сильно впливає на ці показники.

Греція зареєструвала найвищу частку міжнародних перевезень у загальному виконанні перевезень у 2018 році – 97,0 %.

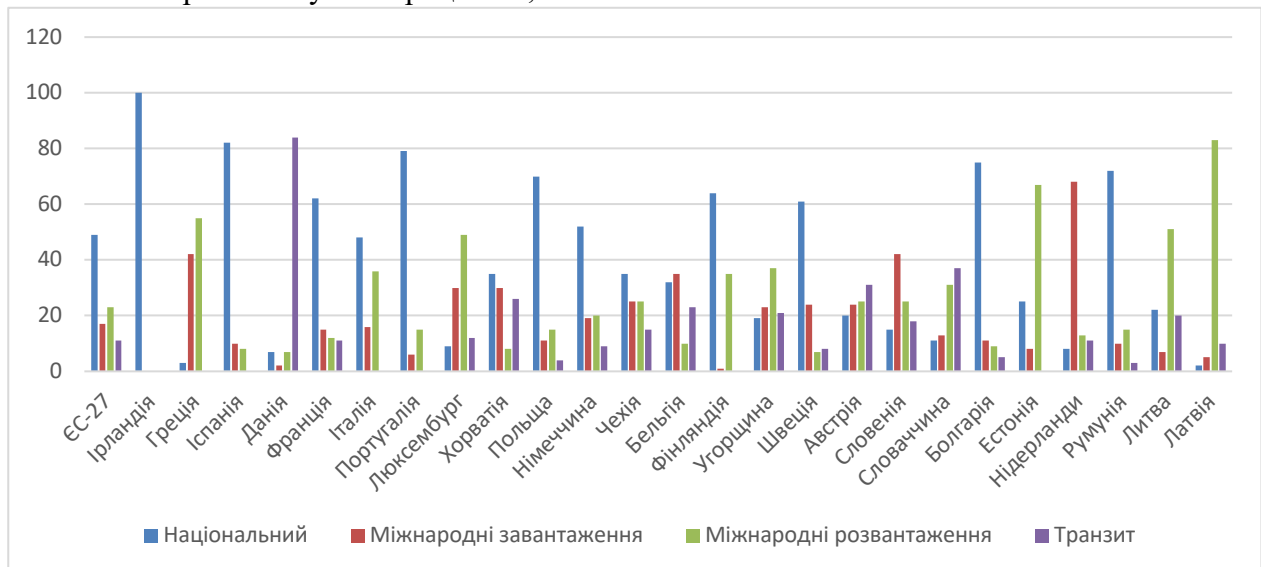

Рис. 2. Залізничний вантажний транспорт за типами транспортування, 2018 р., % частка в т.-км. (побудовано за даними (Energy, transport and environment statistics, 2020)).

Навпаки, країни зі специфічним географічними характеристиками (на периферії ЄС або на островах) зафіксували низьку частку міжнародних залізничних перевезень.

Міжнародні перевезення по Ірландії не зафіксовані у 2018 р. Невеликі частки спостерігаються у Данії (10,5 %).

Для таких країн кращим режимом міжнародного вантажного транспорту залишається морський транспорт, завдяки якому вантаж доставляється в найближчий

порт до пункту його призначення, а потім пересилається в країні в основному автомобільним та залізничним транспортом.

Що стосується транзитних перевезень, Данія зареєструвала найвищу частку у 2018 році – 83,1 %. Країна ЄЗВТ Швейцарія та країна-кандидат Північна Македонія також мають рекордно значні частки (64,9 % та 59,3 %, відповідно).

Якщо дивитися на національний транспорт, то найвищі частки у 2018 році спостерігалися в Ірландії (100 %), Іспанії (83,8 %), Португалії (78,9 %), Болгарії (74,9 %), Румунії (73,5 %) та Польщі (70,0 %).

Навпаки, національний транспорт представлений у Латвії лише на рівні 1,9 %, 3,0 % - у Греції, 6,4 % - у Данії, 7,2 % - у Нідерландах і 8,5 % - у Люксембурзі. В країні-кандидаті Північній Македонії національний транспорт становив менше 1 % у 2018 році.

Польща має найвищу частку міжнародних перевезень в ЄС (29,8%) (рис. 3).

Рис. 3. Розподіл міжнародного автомобільного вантажного транспорту ЄС за країнами, 2018 рік, % частка в т.-км (побудовано за даними (Energy, transport and environment statistics, 2020)).

Частка ЄС у міжнародних торгових перевезеннях становила 26,4 %, каботажні перевезення становили 6,3 % (рис. 4). Для шості держав-членів (Литва, Болгарія, Люксембург, Словенія, Румунія та Словаччина), частка перехресної торгівлі у міжнародних перевезеннях складала понад 40 % міжнародних перевезень. На Люксембург та Ірландію також припадала значна частка каботажних перевезень (19,6 % та 11,1 %, відповідно); це можна пояснити розташуванням країн. Країна ЄЗВТ Швейцарія також повідомляє про значну частку каботажних перевезень (11,2 %).

Середнє навантаження транспортних засобів для міжнародних перевезень в ЄС становило 16,1 тони в 2018 році. Кіпр мав найвищий міжнародний показник вантажопідйомності 26,0 тон, тоді як у Фінляндії була найвище національне навантаження 17,2 т («Середнє навантаження» розраховується шляхом ділення річної продуктивності вантажних перевезень (тонно-кілометри) на відповідну відстань, пройдену навантаженим транспортним засобом (кілометри автомобіля, еквівалентно кілометрам). Словаччиною зафіксовано найнижче середнє завантаження у національному транспорті (6,0 тон).

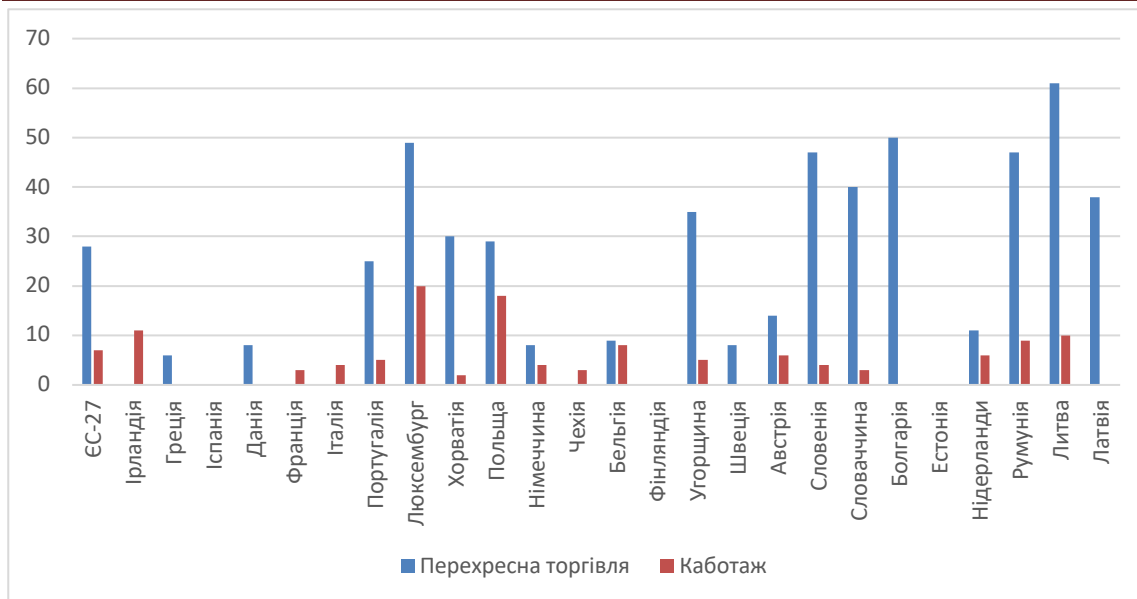

Рис. 4. Перехресна торгівля та каботаж у міжнародних автомобільних вантажних перевезеннях, 2018, % частки в т-км (побудовано за даними (Energy, transport and environment statistics, 2020)).

У 2018 р. «Продукти видобутку металевих руд та інших видів корисних копалин і кар'єрів» була найбільшою групою продуктів з точки зору тоннажу, що становить 3 472 млн., друге місце в розподілі за обсягами серед груп товарів займає - «інші неметалічні мінеральні продукти» (1 635 млн. тон).

Що стосується вантажних перевезень внутрішніми водними шляхами, основними видами товарів (згідно Класифікацією NST 2007р), перевезених на рівні ЄС у 2018 році, були «металеві руди», «кокс та продуктів переробки нафти» та «хімічні речовини, гума і пластик, ядерне паливо».

Що стосується морського вантажного транспорту, то загальна сума бруто вага вантажів, що перевозяться в портах ЄС, оцінюється в 3,6 мільярда тон у 2018 році.

Нідерланди повідомили про найбільший обсяг морського транспорту перевалки вантажів у Європі в цей період.

Обсяг морських перевезень в 605 млн. тон обробляється в голландських портах, що становить 16,9 % від загального обсягу ЄС у 2018 р. За Нідерландами йшли Італія та Іспанія. Їх частки становили відповідно 14,0 % і 13,9 % ЄС всього.

Серед інших країн, які повідомляють дані Євростат про морські вантажні перевезення, країна-кандидат Туреччина, яка 454 млн тон товарів у 2018 році.

На фоні загальної тенденції зниження обсягів портової вантажної діяльності за 10 років після початку глобальної кризи 2008 року найбільше Польща зареєструвала найбільше відносне зростання (+88,0 %), за якою йде Литва (+44,2 %), Словенія (+39,7 %), Португалія (+38,4 %), Мальта (+35,2 %), Греція (+24,9 %) та Іспанія (+19,6 %).

Більше морських вантажів вивантажується, ніж завантажується на судна в більшості країн ЄС. Мальта мала найвищі частки розвантажених вантажів у 2018 році – 88 % загальна кількість тон морських вантажів, зареєстрованих як ввезення до своїх портів. Навпаки, три Балтійські країни, Болгарія, Фінляндія, Румунія та країна ЄЗ Норвегія мала високі частки зовнішнього руху товарів у загальних переміщеннях тон до їхніх портів.

Роттердам, Антверпен і Гамбург - усі порти, розташовані на узбережжі Північного моря зберегли свої позиції найкращих європейських портів в 2018 році з

точки зору валового доходу, ваги вантажів, що перевантажуються, і в обсязі контейнерів, що перевантажуються в портах.

За тоннажем морський транспорт є найважливішим видом транспортування вантажів на великі відстані або з ЄС, причому майже дві третини їдуть до або з портів ЄС за межі ЄС (міжнародні перевезення).

Зростання значення міжнародних перевезень відображено також в показниках авіаперевезень і поштових перевезень.

Перевезення за межами ЄС домінують, на них припадає 82 % загального обсягу вантажних і поштових перевезень ЄС у 2018 році.

Політика Транс'європейської транспортної мережі (TEN-T) спрямована на впровадження та розвиток загальноєвропейської мережі залізничних ліній, доріг, внутрішніх водних шляхів, морських судноплавних маршрутів, портів, аеропортів і залізничних терміналів. Кінцевою метою політики є усунення прогалів, усунення вузьких місць і технічних бар'єрів, а також посилення соціальної, економічної та територіальної єдності в ЄС. Поточна політика TEN-T базується на Регламенті (ЄС) № 1315/2013. Окрім будівництва нової фізичної інфраструктури, політика TEN-T підтримує застосування інновацій, нових технологій і цифрових рішень для всіх видів транспорту. Метою є покращення використання інфраструктури, зменшення впливу транспорту на навколишнє середовище, підвищення енергоефективності та безпеки.

TEN-T складається з двох «рівнів» мережі:

- основна мережа включає найважливіші з'єднання, що з'єднують найважливіші вузли, і має бути завершена до 2030 року;
- комплексна мережа охоплює всі європейські регіони і має бути завершена до 2050 року.

Основу базової мережі представляють дев'ять коридорів базової мережі, які були визначені для оптимізації та полегшення скоординованого розвитку базової мережі. Два горизонтальні пріоритети: Європейська система управління залізничним рухом (ERTMS) Motorways of the Sea, доповнюють їх. Нагляд за Коридорами та двома Горизонтальними Пріоритетами покладаються на Європейських Координаторів, призначених Європейською Комісією (ЄС, 2020).

Починаючи з 1990-х років, і зокрема після розширення на схід у 2004 році, вантажні перевезення в ЄС зазнали різкого зростання, тоді як інші види транспорту, такі як залізничний або внутрішній транспорт, стагнували. На цьому тлі концепція стійкої та «інтермодальної» мобільності стає все більш актуальною. Ключовим кроком у досягненні цієї мети є перенесення вантажних перевезень з автомобільного транспорту на залізничний, морський і внутрішній транспорт, а також підвищення сумісності між різними видами та системами транспорту. Це має на меті привести до більш збалансованого розподілу навантаження між різними видами транспорту, а також має забезпечити та покращити безпеку та сталість.

На рисунку 5 наочно представлено, як приєднання країн до ЄС вплинуло на розширення їх доступу до нових ринків, зростання експортного потенціалу і відповідно міжнародної конкурентоспроможності. Зростання обсягів експорту Чехії у 2006 році (після приєднання до ЄС у 2004 році) у порівнянні із 2000 роком було зафіксовано на рівні 35%, Естонії – 2%, Угорщини – 10%, Литви – 48%, Латвії – 8%, Польщі – 39%, Румунії – 15%, Словаччини – 52%, Словенії – 29%. Зростання у 2008 році експорту Болгарії та Румунії (після приєднання до ЄС у 2007 році навіть на тлі глобальної кризи) у порівнянні із 2006 роком спостерігалось на рівні 12% та 6% відповідно. Зростання експорту Хорватії у 2014 році (після приєднання до ЄС у 2013 році) у порівнянні із 2012 роком спостерігалось на рівні 10%.

Відповідно зростання експорту товарів та інвестицій в транспортну інфраструктуру спричинило зростання обсягів вантажних перевезень залізничним транспортом в тих країнах, де він мав найбільшу частку у модальному розподілі вантажного транспорту – у 2005 році зростання обсягу вантажних перевезень залізничним транспортом у порівнянні із 2000 роком спостерігалось у Естонії на рівні 31%, Литви – 40%, Латвії – 49% (рис. 6).

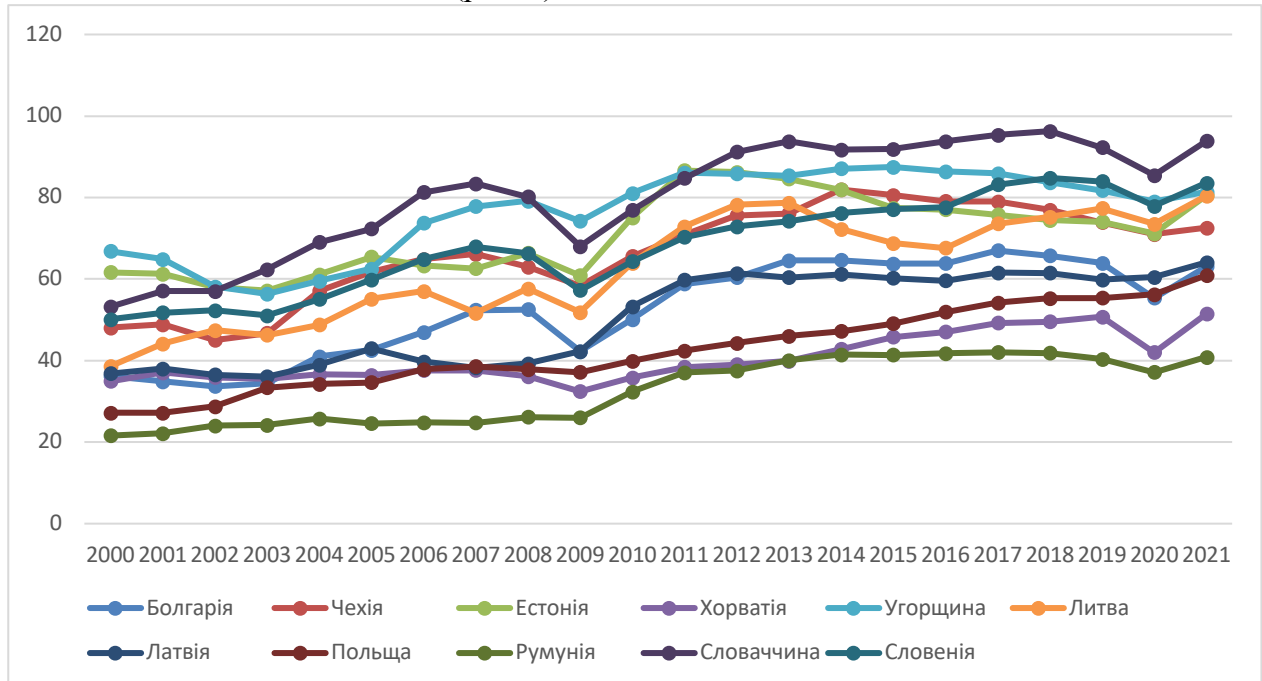

Рис. 5. Експорт товарів та послуг, % від ВВП (побудовано за даними (Exports of goods and services 1960-2021, 2021)).

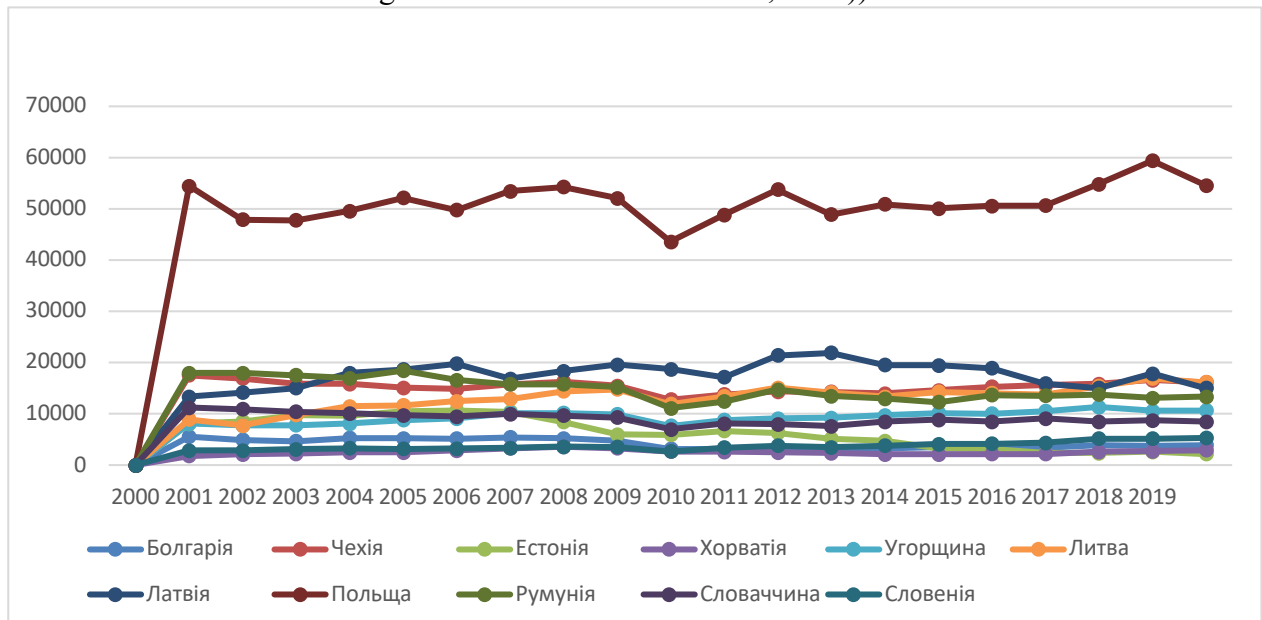

Рис. 6. Обсяг товарів, що транспортовані залізничним транспортом, млн. т.-км (побудовано за даними (Rail lines (total route-km) 1995-2019, 2021)).

Значне зростання в обсягах пасажирських перевезень залізничним транспортом спостерігалось відразу після першої хвилі розширення ЄС в Чехії – на 6%, Естонії – на 41%, Латвії – на 30%, Словенії – на 2% (рис. 7), що було обумовлено зняттям обмежень на ринку праці та на пересування громадян країн-нових членів в межах ЄС.

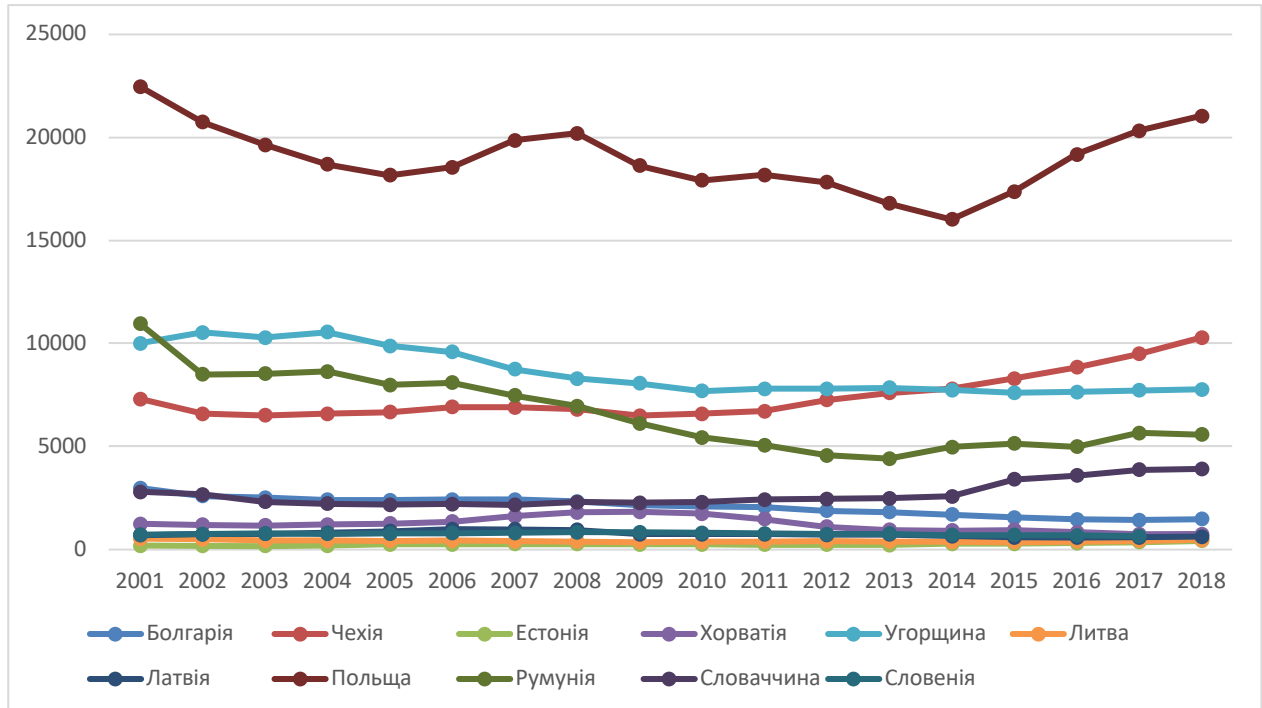

Рис. 7. Обсяги пасажирських перевезень залізничним транспортом, млн. пас.-км. (побудовано за даними (Railways, passengers carried (million passenger-km), 1995-2019, 2021)).

Розвиток інфраструктури є одним із базових чинників, що забезпечують рейтинг глобальної конкурентоспроможності країни (в тому числі згідно із методологією оцінки Всесвітнього економічного форуму) (World Bank Statistic Data). Паралельно із вступом до ЄС, зростанням інвестицій в розвиток транспортної інфраструктури, приєднанням до спільного ринку та спільної транспортної політики, деякі країни-нові члени ЄС демонструють значні успіхи у підвищенні своїх рейтингів Глобальної конкурентоспроможності. Найбільш значних результатів у цьому полі досягли такі країни, як Болгарія (покращення позицій з 64 місця на 54 місце рейтингу), Румунія (покращення позицій з 75 місця на 53 місце в рейтингу), Литва (покращення позицій з 40 місця на 36 позицію у рейтингу), Польща (покращення позиції з 45 на 41 місце у рейтингу). Зрозуміло, що розвиток інфраструктури є одним з багатьох чинників, що визначають глобальну конкурентоспроможність країни, проте її внесок незаперечний. Найбільше зростання конкурентних позицій виявилось саме у тих країнових членів, які мали найвищий транспортно-логістичний потенціал, який має географічні, соціально-економічні, транспортні, інфраструктурні та інституційні складові.

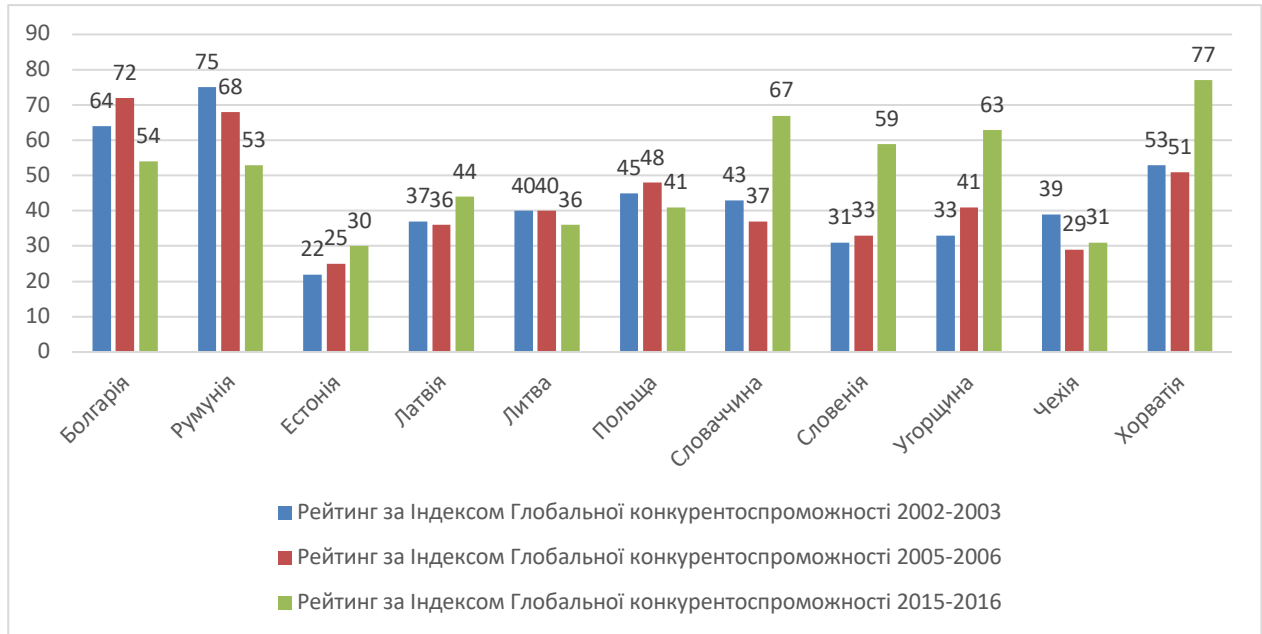

Рис. 8. Динаміка рейтингу GCI (побудовано за даними (Global Competitiveness Report, 2003/2004, 2006/2007, 2020).

У той час як спільна транспортна політика в Європі починалася як сфера єдиного ринку, яка більше займалася економічним управлінням, зростання обсягів перевезень в ЄС і нещодавно зростаюча гострота дискусії про зміну клімату перемістили фокус з виміру економічного управління на конкретні заходи транспортної політики. Приклади таких заходів включають європейську супутникову навігаційну систему Galileo, яка поєднує інтелектуальне управління потоками руху з цифровим суверенітетом, або Європейську систему управління залізничним рухом (ERTMS), розроблену для посилення інтеграції національних залізничних систем. Однак інноваційні рішення також потрібні для приватного транспорту: наприклад, водії в Німеччині витрачають у середньому 41 годину щороку на пошук місця для паркування. Розумне рішення для паркування, яке відображає вільні паркувальні місця на відповідній платформі, може допомогти уникнути приблизно одного мільйона тон CO₂ щорічно. Тим часом ЄС визначив чіткі цілі: поточна «Біла книга про транспорт» Європейської Комісії передбачає переведення 30 відсотків автомобільних вантажних перевезень на інші види транспорту, такі як залізничний або морський, до 2030 року, та до 2050 року цей показник збільшиться до понад 50 відсотків. Що стосується міської та приватної мобільності, то до 2030 року частка транспортних засобів на «традиційному паливі» в центрах міст має бути скорочена вдвічі, а до 2050 року – до абсолютного мінімуму. На фундаментальному рівні ЄС працює над збільшенням застосування принципу «користувач платить» і «забруднювач платить» і залученням приватного сектору для усунення спотворень (Energy, transport and environment statistics, 2020).

Пандемія COVID-19 стала яскравим нагадуванням про важливість функціонування транспортних мереж і ефективно організованої мобільності для громадян, бізнесу та економічного процвітання. Пандемія також підкреслила цінність безперебійної роботи транспортних систем під час кризи. Відповідно, під час головування Німеччини в Раді Європейського Союзу було розроблено ключові моменти для плану дій у надзвичайних ситуаціях пандемії, призначеного для захисту ланцюгів поставок у кризових ситуаціях і, отже, забезпечення продуктами харчування та ліками.

Щоб вчасно завершити базову мережу TEN-T, Європейська комісія висунула регламент щодо оптимізації заходів для реалізації TEN-T. Мета полягає в тому, щоб сприяти та просувати впровадження проектів базової мережі на всіх видах транспорту.

Інтеграція до європейської транспортної мережі TEN-T може принести Україні майже 4,5 млрд дол. інвестицій до 2030 року (Любченко, 2021).

Висновки. На завершення слід зазначити, що сьогодні спільна транспортна політика є центральною опорою єдиного ринку в Європейському Союзі, що є надзвичайно важливим для забезпечення вільного руху людей, послуг і товарів. Крім того, транспортний сектор робить значний внесок в економічне процвітання ЄС, на нього припадає близько 9 відсотків європейської валової доданої вартості. Мультиплікативний ефект цього внеску може вимірюватися по декількох напрямках, наприклад індекс доступності, індекс забезпеченості транспортною інфраструктурою, зниження викидів і рівня шуму, зростання зайнятості та пропозиції робочої сили, зростання ВВП на душу населення, продуктивність, щільність нового бізнесу, кількість підприємств, приплив ПІ, експорт товарів і послуг і, нарешті, зниження ринкової ціни. Насамкінець, розвиток інфраструктури є одним із базових чинників, що забезпечують рейтинг глобальної конкурентоспроможності країни, що доведено на прикладах декількох країн-нових членів ЄС. Виклики, з якими сьогодні стикається європейський транспортний сектор, вимагають комплексного перегляду. Наприклад, ціль повної декарбонізації транспорту може бути досягнута лише за допомогою мобільності з нульовим рівнем викидів, що вимагає від транспортної політики пошуку нових інноваційних підходів.

Бібліографічний список

- Любченко, О., 2021. Інтеграція до мережі TEN-T може принести Україні майже \$4,5 мільярда. *Укрінформ*, [онлайн] 15 червня. Доступно: <<https://www.ukrinform.ua/rubric-economy/3281282-integracia-do-merezi-tent-moze-prinesti-ukraini-majze-45-milarda-lubcenko.html>> [Дата звернення 21 жовтня 2021].
- Energy, transport and environment statistics*, 2020. Luxembourg: Publications Office of the European Union.
- Exports of goods and services (% of GDP) 1960-2021, 2021. *World Bank Statistic Data*. [online] Available at: <<https://data.worldbank.org/indicator/NE.EXP.GNFS.ZS?view=chart>> [Accessed 9 October 2021].
- Global Competitiveness Report 2006/2007, 2006. *World Economic Forum*. [online] Available at: <https://www3.weforum.org/docs/WEF_GlobalCompetitivenessReport_2006-07.pdf> [Accessed 9 October 2021].
- Global Competitiveness Report, 2003/2004, 2004. *World Economic Forum*. [online] Available at: <<https://www.almendron.com/blog/wp-content/images/2016/11/GLOBAL-COMPETITIVENESS-REPORT-2003-2004.pdf>> [Accessed 9 October 2021].
- Global Competitiveness Report, special edition 2020, 2020. *World Economic Forum*. [online] Available at: <https://www3.weforum.org/docs/WEF_TheGlobalCompetitivenessReport2020.pdf> [Accessed 9 October 2021].
- Rail lines (total route-km) 1995-2019, 2021. *World Bank Statistic Data*. [online] Available at: <<https://data.worldbank.org/indicator/IS.RRS.TOTL.KM?view=chart>> [Accessed 9 October 2021].
- Railways, passengers carried (million passenger-km), 1995-2019, 2021. *World Bank Statistic Data*. [online] Available at:

- <<https://data.worldbank.org/indicator/IS.RRS.PASG.KM?view=chart>> [Accessed 9 October 2021].
- The EU's common transport policy, 2020. *EU2020.DE*, [online] Available at: <<https://www.eu2020.de/eu2020-en/news/article/transport-europe-decarbonisation-digitalisation-liberalisation/2410756>> [Accessed 9 October 2021].
- Trans-European Transport Network (TEN-T), 2020. *European Commission*. [online] Available at: <https://transport.ec.europa.eu/transport-themes/infrastructure-and-investment/trans-european-transport-network-ten-t_en> [Accessed 9 October 2021].
- Treaty of Rome (EEC), 1957. *European Parliament*. [online] Available at: <<https://www.europarl.europa.eu/about-parliament/en/in-the-past/the-parliament-and-the-treaties/treaty-of-rome>> [Accessed 9 October 2021].

References

- Energy, transport and environment statistics*, 2020. Luxembourg: Publications Office of the European Union.
- Exports of goods and services (% of GDP) 1960-2021, 2021. *World Bank Statistic Data*. [online] Available at: <<https://data.worldbank.org/indicator/NE.EXP.GNFS.ZS?view=chart>> [Accessed 9 October 2021].
- Global Competitiveness Report 2006/2007, 2006. *World Economic Forum*. [online] Available at: <https://www3.weforum.org/docs/WEF_GlobalCompetitivenessReport_2006-07.pdf> [Accessed 9 October 2021].
- Global Competitiveness Report, 2003/2004, 2004. *World Economic Forum*. [online] Available at: <<https://www.almendron.com/blog/wp-content/images/2016/11/GLOBAL-COMPETITIVENESS-REPORT-2003-2004.pdf>> [Accessed 9 October 2021].
- Global Competitiveness Report, special edition 2020, 2020. *World Economic Forum*. [online] Available at: <https://www3.weforum.org/docs/WEF_TheGlobalCompetitivenessReport2020.pdf> [Accessed 9 October 2021].
- Liubchenko, O., 2021. Intehratsiia do merezhi TEN-T mozhe prynesty Ukraini maizhe \$4,5 miliarda [Integration into the TEN-T network can bring almost \$4.5 billion to Ukraine]. *Ukrinform*, [online] 15 June. Available at: <<https://www.ukrinform.ua/rubric-economy/3281282-integracia-do-merezhi-ten-t-moze-prynesti-ukraini-majze-45-milarda-liubchenko.html>> [Accessed 9 October 2021].
- Rail lines (total route-km) 1995-2019, 2021. *World Bank Statistic Data*. [online] Available at: <<https://data.worldbank.org/indicator/IS.RRS.TOTL.KM?view=chart>> [Accessed 9 October 2021].
- Railways, passengers carried (million passenger-km), 1995-2019, 2021. *World Bank Statistic Data*. [online] Available at: <<https://data.worldbank.org/indicator/IS.RRS.PASG.KM?view=chart>> [Accessed 9 October 2021].
- The EU's common transport policy, 2020. *EU2020.DE*, [online] Available at: <<https://www.eu2020.de/eu2020-en/news/article/transport-europe-decarbonisation-digitalisation-liberalisation/2410756>> [Accessed 9 October 2021].
- Trans-European Transport Network (TEN-T), 2020. *European Commission*. [online] Available at: <https://transport.ec.europa.eu/transport-themes/infrastructure-and-investment/trans-european-transport-network-ten-t_en> [Accessed 9 October 2021].

Treaty of Rome (EEC), 1957. *European Parliament*. [online] Available at: <<https://www.europarl.europa.eu/about-parliament/en/in-the-past/the-parliament-and-the-treaties/treaty-of-rome>> [Accessed 9 October 2021].

Стаття надійшла до редакції 12.08.2021 р.

Oriekhova T.V.

IMPACT OF THE TRANSPORT AND LOGISTICS INFRASTRUCTURE POTENTIAL DEVELOPMENT ON THE EUROPEAN UNION COMPETITIVENESS

Abstract. *The article is devoted to the analysis of the influence of the development of the potential of the transport and logistics industry on the competitiveness of EU countries. In the work, a retrospective analysis of the formation of the unified transport policy of the EU is carried out. Using statistical methods of analysis and official information sources, the specifics of the modal distribution of domestic freight transport of the EU countries, its national and international components, were investigated. Based on data from the World Bank and the World Economic Forum, the dependence of international competitiveness and the development of transport sector indicators on the accession of some countries to the common market of the European Union was analyzed. Conclusions were made about the need for innovative approaches to the formation of a unified transport policy of European states, based on the principles of sustainable development. The common transport policy is the central pillar of the single market in the European Union, which is extremely important for ensuring the free movement of people, services and goods. In addition, the transport sector makes a significant contribution to the EU's economic prosperity, accounting for around 9 percent of European gross value added. The multiplicative effect of this contribution can be measured in several directions, such as the accessibility index, the transport infrastructure index, the reduction of emissions and noise levels, the growth of employment and labor supply, the growth of GDP per capita, productivity, the density of new business, the number of enterprises, the inflow of FDI, export of goods and services and, finally, a decrease in the market price. Finally, infrastructure development is one of the basic factors that ensure the country's global competitiveness rating, which is proven by the examples of several new EU member states. The challenges facing the European transport sector today require a comprehensive review. For example, the goal of complete decarbonization of transport can only be achieved with the help of zero-emission mobility, which avoids the transport policy of finding new innovative approaches. Integration into the European transport network TEN-T can bring Ukraine almost 4.5 billion dollars investments until 2030.*

Key words: *transport infrastructure, competitiveness, potential of transport and logistics infrastructure, European Union.*

УДК 339.923

О. І. Заяць
Т. В. Ярема

ЕКОНОМІЧНА ДЕЗІНТЕГРАЦІЯ У КОНТЕКСТІ СПІВВІДНОШЕННЯ ІННОВАЦІЙНОЇ СИЛИ КРАЇН-ЧЛЕНІВ ЄС

Стаття присвячена дослідженню процесів економічної дезінтеграції у контексті співвідношення інноваційної сили країн-членів ЄС. Зазначено, що в основі процесів інтеграції та дезінтеграції лежать відцентрові і доцентрові тенденції. Виявлено об'єктивні діючі причини дезінтеграційних процесів в Європейському Союзі. З'ясовано, що складність вимірювання процесу економічної дезінтеграції у контексті співвідношення інноваційної сили країн-членів ЄС пов'язана, перш за все, із швидкістю дивергентних процесів та існуванням чотирьох типових моделей дезінтеграції: конфліктної дезінтеграції; стагнуючої дезінтеграції; шокової дезінтеграції; дивергентної дезінтеграції. Ідентифіковано, що сьогодні спроби вимірювання процесу економічної дезінтеграції базуються на застосуванні аналізу динаміки бета- та сигма-конвергенції у міжнародних інтеграційних угрупованнях. Виокремлено дві моделі дезінтеграції виробничого процесу, що засновані на емпіричних дослідженнях конкурентного успіху в умовах глобальної нестабільності: модель кластерів як форма локальних виробничих систем; модель раціонального (бережливого) виробництва на основі спільного ланцюга постачання.

Ключові слова: дезінтеграція, інтеграція, інноваційна сила, конкурентна сила, міжнародні інтеграційні угруповання.

DOI 10.34079/2226-2822-2021-11-22-18-24

Постановка проблеми. Нарощення інноваційної сили всіх суб'єктів глобального господарства на сучасному етапі відбувається як у контексті інтеграційних та дезінтеграційних процесів. Дезінтеграційна генеза ЄС пов'язана із складним взаємозв'язком об'єктивних, проте інколи суперечливих одна одній цілей – посилення конкуренції всередині угруповання та підвищення конкурентоспроможності Європейського Союзу у цілому, яке можливе за допомогою нарощення інноваційної сили. За таких умов наукової та практичної актуальності набуває питання щодо визначення та впливу економічної дезінтеграції на співвідношення інноваційної сили країн-членів ЄС.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Дослідження проблематики економічної дезінтеграції та інноваційного розвитку суб'єктів глобального господарства все більше захоплює думки сучасних економістів-міжнародників, таких як: О. Шнирков, А. Філіпенко, Н. Резнікова, В. Мазуренко, Р. Заблоцька (Шнирков, ред., 2018), Л. Подкамінер (Podkaminer, 2016), Д. Веббер (Webber, 2014), Т. Сампсон (Sampson, 2017), А. Епплер, Л. Андерс, Т. Тунтсчев (Erpler, Anders, and Tuntschew, 2016), М. Беттіо, М. Капестро, В. Де Марчі, Е. Ді Марія, С. Седіта (Bettio, Capestro, De Marchi, and Sedita, 2020), Л. Лаззеретті, Ф. Капоне, А. Калоффі, С. Седіта (Lizzeretti, Capone, Caloffi, and Sedita, 2019), С. Міттал, М. Кнах, Д. Ромеро, Т. Вуест (Mittal, Khan, Romero and Wuest, 2018), Ф. Белуссі (Belussi, 2018), Дж. Джереффі (De Marchi, Di Maria and Gereffi, 2018).

Постановка завдання. Метою дослідження є аналіз процесів економічної дезінтеграції у контексті співвідношення інноваційної сили країн-членів ЄС.

Виклад основного матеріалу. В основі процесів інтеграції та дезінтеграції, з одного боку, лежать відповідно відцентрові (*centrifugal*) і доцентрові (*centripetal*) тенденції, які є взаємозалежними та взаємообумовленими, причому швидкість, напрямок і форми інтеграційного процесу у ЄС сьогодні залежать не лише від вагомості причин, що діють у напрямі інтеграції, але й від вагомості протидіючих дезінтегруючих причин. До цього часу об'єктивними діючими причинами дезінтеграційних процесів залишаються: а) існуюча різноспрямована динаміка економічного розвитку країн-членів ЄС та невідповідність їх інтеграційних структур за рівнем економічного розвитку; б) різношвидкісні перетворення політичних і правових систем держав, що беруть участь у інтеграційному угрупованні; в) поточні структури економіки та експорту (включаючи географічний вектор економічної політики), що зменшують ступінь взаємодоповнюваності у інтеграційному угрупованні; г) дія «нових» зовнішніх чинників (міграційні процеси), що вносять зміни у соціально-культурний простір країн-учасниць інтеграційного угруповання.

Необхідно також мати на увазі, по-перше, розміри і строки отримання синергетичного ефекту від дії економічних чинників, невизначеність яких пов'язана із протиріччям між зацікавленістю держави у інтеграції у певних галузях економіки та відсутністю або недостатньою важливістю внутрішніх стимулів національних підприємств і організацій до їх об'єднання. По-друге, рівень регіональної, економічної, культурно-соціальної і лінгвістично-етнічної диференціації та відсутність політико-адміністративних можливостей здійснювати реформи в країні. По-третє, взаємопов'язані підсистеми елементів національного та міжнародного характеру, що визначаються переважно позаринковим характером інструментів дезінтеграції (Шнирков, ред., 2018, с.46-47). Це підтверджується різновидами сучасної теорії ліберального інтерговерналізму, концепціями якої є ринкова (збільшення та посилення бар'єрів для міжнародного руху факторів виробництва), інституційна (диференціація економічних політик окремих країн, «регуляторна декооперація») та структуралістична (зменшення рівня координації та реалізації економічних суверенітетів країн) дезінтеграції (Podkaminer, 2016; Webber, 2014). При цьому, допускається як домінування тимчасової «дезідентичності» (так звана «конфліктна модель» економічної дезінтеграції) – інтеграція і дезінтеграція змінюють одна одну у залежності від глобальних процесів технологічного розвитку, які трансформуються, так і балансування дез- та інтеграції у «ритмах виклику-та-відповіді» (автор А.Тойнбі, формули «прогресуючого розпаду» і «прогресуючого зростання»). До цього часу прикладом залишається сучасна Європа, де у західній її частині панують інтеграційні процеси, а у східній – дезінтеграційні тенденції.

Складність вимірювання процесу економічної дезінтеграції у контексті співвідношення інноваційної сили країн-членів ЄС пов'язаний, перш за все, із швидкістю дивергентних процесів та існуванням чотирьох типових моделей дезінтеграції: 1) конфліктної дезінтеграції (поєднання доцентрових сил переважно на рівні взаємодії країн з украй високою швидкістю розпаду); 2) стагнуючої дезінтеграції (затяжний період фрагментації інтегрованого «згори» простору, іманентними рисами якого є зростаючі суперечності і перехід у стан псевдоінтеграції – втрата інтеграційним ядром об'єднання ознак лідера); 3) шоківної дезінтеграції (пов'язана із обставинами, що руйнують необхідну для співпраці інфраструктуру торгівлі, загострюють інформаційну асиметрію між учасниками, обмежують фундамент інтеграційної співпраці); 4) дивергентної дезінтеграції (процес фрагментації економіки, пов'язаний із повільним розпадом і переорієнтацією економічних взаємозв'язків). У той же час сьогодні спроби вимірювання

процесу економічної дезінтеграції базуються на застосуванні аналізу динаміки бета- та сигма-конвергенції у інтеграційних угрупованнях (Sampson, 2017). Так, у 2013 р. А. Д.Кенінг запропонував ЄС-індекс для оцінки розвитку економічної інтеграції в ЄС на основі 25 індикаторів (діє й сьогодні), що охоплюють правові, інституціональні, ринкові фактори та характеризують економічну конвергенцію і зближення соціально-економічного розвитку країн, що інтегруються. Економічну інтеграцію, таким чином, визначають як конвергенцію основних економічних індикаторів та симетрію економічного розвитку країн певного регіону. Тоді економічну дезінтеграцію, навпаки, вимірюють збільшенням дивергенції між відповідними економічними індикаторами, що означає економічне розшарування у регіоні (Eppler, Anders and Tuntschew, 2016, pp.17). Однак, оцінки ефектів економічної дезінтеграції та методи моделювання наслідків відповідних процесів не надають можливості врахувати всі можливі ефекти для різних сфер країн, що дезінтегруються (не кажучи вже про те, що для економічної сфери важко врахувати довготермінові/динамічні ефекти, особливо для регресії з розвинених форм).

Дійсно, наразі для ЄС характерні як «чинники тяжіння» (зацікавленість у розширенні ринків збуту для товарів), так і «чинники відштовхування» (відмінності політичних систем, прагнення позбутися «гегемонії» великих і економічно могутніх країн, переорієнтація на більш перспективний світовий ринок). Відбувається процес, згідно якому, з одного боку, економічна ефективність супроводжується збереженням ментальних і національних цінностей, а з іншого – примусовий або напівпримусовий характер створення міждержавних інституцій стимулює тенденцію до відмирання «старих» інтеграційних зв'язків («м'яка» або «часткова» дезінтеграція), які сформувалися на європейському інтеграційному просторі. Фактично, інтеграційні процеси вже самі по собі мотивують виникнення дезінтеграційних «течій» у межах інтеграційного угруповання ЄС. Щодо самих дезінтеграційних процесів, то вони обумовлені внутрішніми і зовнішніми причинами, неоднорідністю країн-учасниць інтеграційної структури, ступенем та інтенсивністю порушення зв'язків між країнами-учасницями дезінтеграції. Дійсно, держави мають спільний інтерес у отриманні абсолютних вигод від колективної діяльності та у співпраці у відповідних сферах, але водночас вони мають різноспрямовані та егоїстичні переваги у тому, що стосується розподілу непередбачуваних витрат та активів (відносних вигод). Тобто, якщо країна реалізує суто егоцентричні та неузгоджені стратегії, то переважна модель взаємозалежності у певній сфері майже неодмінно породжує політичні екстерналії для всіх інших країн, яких стосується вказана сфера (односторонній вихід із гри – *free-riding*) (World Economic Outlook ..., 2019). Так, країни, що здійснили дезінтеграційний вибір, намагаються зберегти аспекти та сфери інтеграції, які є більш вигідними та привабливими для них, й одночасно зменшити відкритість своїх внутрішніх ринків, де (за їх оцінками) вони значно виграють. Наприклад, Велика Британія після Брексіту зажадала зберегти достатньо глибоку взаємодію з ЄС насамперед у сферах фінансових послуг, науки та освіти.

Сьогодні субсидування інноваційного розвитку інститутами ЄС має як позитивні, і негативні риси при аналізі співвідношення інноваційної сили країн-членів угруповання. Дійсно, аналіз свідчить, що з одного боку, зумовлені міркуваннями економічної ефективності субсидії позитивно впливають на економічне становище окремих суб'єктів господарювання (стимулюють збільшення випуску продукції компаніями за умов постійних витратах, сприяють збереженню зайнятості та приросту ВВП); з іншого боку – сприяють водночас збереженню занадто великої кількості низько ефективних компаній у межах «економіки неконкурентної поведінки». Тому найважливішим завданням субсидування інноваційного сектору ЄС є пошук співвідношення між негативним впливом національних держав на умови конкуренції та перевагами, які фінансова

підтримка надає європейському господарству загалом. Крім того, можливість швидкого поширення вигод від впровадження НДДКР за межі національних кордонів є підставою сприятливого ставлення до субсидій щодо дослідницького комплексу з боку інститутів ЄС, особливо на просторі єдиного ринку, де транскордонний ефект таких субсидій збільшується.

Хоча критерії, цілі, тимчасові інтервали та процедури надання субсидій суб'єктам господарювання ЄС визначаються сьогодні досить чітко, а стратегічні напрями залишаються стабільними протягом тривалого часу (коригуються у незначній мірі), елементи «нечесної» конкуренції як на внутрішньому, так і на зовнішніх ринках спотворюють рівновагу загальноєвропейського ринку. Раціональність заходів, які впливають виключно на деструктивну частину ринку (тобто в умовах, коли ефект від допомоги одним сферам зводиться нанівець субсидіями у інші сфери економіки) досі вимагає уніфікації.

Наразі у науковій літературі виокремлюються дві моделі дезінтеграції виробничого процесу, що засновані на емпіричних дослідженнях конкурентного успіху в умовах глобальної нестабільності. Перша – модель кластерів як форма локальних виробничих систем (*industrial district/local production system model*), друга – модель раціонального (бережливого) виробництва **на основі спільного ланцюга постачання (*lean production/collaborative supply chain model*)**. Нині ці дві моделі дедалі більше доповнюють одна другу, але водночас вони мають свої власні риси (Bettiol, Capestro, De Marchi, and Sedita, 2020; Lazzeretti, Capone, Caloffi, and Sedita, 2019; Mittal, Khan, Romero and Wuest, 2018; Belussi, 2018; De Marchi, Di Maria and Gereffi, 2018). Беручи до уваги аналіз існуючих моделей та соціально-економічну диференціацію регіонів ЄС (включаючи останні приєднання «нових» країн-членів), автором може бути запропоновані надання сучасному інтеграційному механізму: а) принаймні окремих (не ексклюзивних) прав, які мають країни-члени у вигляді «автономної території країни-члена» (на базі існуючих критеріїв членства), особливо щодо регіонів, що наразі демонструють прагнення до незалежності; б) можливостей зміни кількості країн-членів унаслідок сецесії, що забезпечить постійну ефективність ухвалення рішень на національному рівні (тобто, відокремлення від держави-члена не повинно автоматично призводити до виключення з ЄС або допускати постійне вето на членство, що є у розпорядженні країни, у складі якої перебував регіон); в) статусу обов'язковості при прийнятті рішень щодо територій, що відокремлюються, які мають відповідати всім критеріям членства в ЄС (зокрема, приєднання до зони євро згідно законодавства ЄС, рівне ставлення до етнічних, мовних чи інших груп населення, включаючи тих, які виступають проти відокремлення або голосували за перебування у складі ЄС); г) прав фінансового врегулювання питань державного боргу, фінансування соціального забезпечення та інших попередніх фінансових зобов'язань та гарантувати, що держава, від якої відокремився регіон, не зазнає серйозних економічних збитків.

Отже, посилення дезінтеграційних процесів у ЄС пов'язане із:

- по-перше, загальносистемними недоліками політико-інституційного устрою ЄС, до яких автор відносить: а) недостатню ефективність поточного наднаціонального управління (нездатність забезпечити необхідний рівень легітимності), у тому числі на рівні національних урядів, а також невдоволення частини суспільства, яка вважає що «програла» від регіональної інтеграції; б) необґрунтоване розширення складу учасників ЄС, у який увійшло занадто багато країн, що різняться одна від одної за основними політико-економічними характеристиками; в) розвиток системи управління регіональною інтеграцією у контексті міжкурсової взаємодії, однак при домінуванні великих країн ЄС (Німеччини, Франції);

- по-друге, зовнішніми, екзогенними чинниками, які, у свою чергу, поділяються на економічні: а) зменшення конкурентоспроможності євровиробників на світових ринках, а отже їх прибутковості і як результат скорочення робочих місць; б) переорієнтація за останні роки структури світового обсягу зовнішньоторговельних операцій не на користь країн ЄС, а на користь азіатських країн і головним чином Китаю; в) зменшення прямих іноземних інвестицій до країн ЄС, що сповільнило їх економічне зростання і спровокувало, у остаточному підсумку, відцентрові, дезінтеграційні процеси; г) міграційна криза, що загострилася після ескалації військових конфліктів у країнах Північної Африки і Близького Сходу (Іраку, Сирії, Лівії); д) етнокультурна криза – привнесення на територію ЄС соціальних конфліктів, обумовлених ментальними, етнічними і конфесіональними протиріччями корінного та приїзджого населення.

Висновки. Враховуючи ретроспективу економічного розвитку і аналізуючи процеси посилення дезінтеграційних процесів у країнах ЄС, можемо зробити висновок, що, з одного боку, вони обумовлені переважно історичними причинами і, насамперед, створенням інтеграційної структури на європейському континенті без опори на ефективні національні інституційно-правові форми. З іншого – дезінтеграція впливає на сучасний суспільний розвиток і детермінує численні економічні наслідки як для країн, що є джерелами дезінтеграційної активності, так і держав, що беруть участь у інтеграційному угрупованні.

i

Бібліографічний список

- Шнирков, О., ред., 2018. *Процеси економічної дезінтеграції в сучасному світовому господарстві*. Київ: Київський університет.
- Belussi, F., 2018. New perspectives on the evolution of clusters. *European Planning Studies*, 26(9), pp.1796-1814. DOI: <https://doi.org/10.1080/09654313.2018.1492059>
- Bettiol, M., Capestro, M., De Marchi, V., Di Maria, E. and Sedita, S., 2020. Industrial districts and the fourth industrial revolution. *Competitiveness Review*, 31(1), pp.12-26. DOI: [10.1108/CR-12-2019-0155](https://doi.org/10.1108/CR-12-2019-0155)
- De Marchi, V., Di Maria, E. and Gereffi, G., 2018. New frontiers for competitiveness and innovation in clusters and value-chains research. In: V. De Marchi, E. Di Maria and G. Gereffi, eds., *Local Clusters in Global Value Chains*. London: New York: Routledge, pp.213-226.
- Eppler, A., Anders, L. and Tuntschew, T., 2016. Europe's political, social, and economic (dis-)integration: Revising the Elephant of crises. *Political Science Series. Working Paper*, 143, pp.11-22.
- Lazzeretti, L., Capone, F., Caloffi, A. and Sedita, S., 2019. Rethinking clusters: towards a new research agenda for cluster research. *European Planning Studies*, 27(10), pp.1879-1903. DOI: <https://doi.org/10.1080/09654313.2019.1650899>
- Mittal, S., Khan, M., Romero, D. and Wuest, T., 2018. A critical review of smart manufacturing and industry 4.0 maturity models: implications for small and medium-sized enterprises (SMEs). *Journal of Manufacturing Systems*, 49, pp.194-214. DOI: <https://doi.org/10.1016/j.jmsy.2018.10.005>
- Podkaminer, L., 2016. Economic disintegration of the European Union: not unavoidable, but probable. *Acta Oeconomica*, 66, pp.49-60. DOI: <https://doi.org/10.1556/032.2016.66.S1.3>
- Sampson, T., 2017. Brexit: The Economics of International Disintegration. *Journal of Economic Perspectives*, 31(4), pp.163-184. DOI: <https://doi.org/10.1257/jep.31.4.163>
- Webber, D., 2014. How Likely Is It That The European Union Will Disintegrate? A Critical Analysis Of Competing Theoretical Perspectives. *European Journal of International Relations*, 20(2), pp.341-365. DOI: [10.1177/1354066112461286](https://doi.org/10.1177/1354066112461286)

World Economic Outlook Global Manufacturing Downturn, Rising Trade Barriers, 2019. *International Monetary Fund*. [online] Available at: <<https://www.imf.org/en/Publications/WEO/Issues/2019/10/01/world-economic-outlook-october-2019>> [Accessed 9 November 2021].

References

- Belussi, F., 2018. New perspectives on the evolution of clusters. *European Planning Studies*, 26(9), pp.1796-1814. DOI: <https://doi.org/10.1080/09654313.2018.1492059>
- Bettiol, M., Capestro, M., De Marchi, V., Di Maria, E. and Sedita, S., 2020. Industrial districts and the fourth industrial revolution. *Competitiveness Review*, 31(1), pp.12-26. DOI: [10.1108/CR-12-2019-0155](https://doi.org/10.1108/CR-12-2019-0155)
- De Marchi, V., Di Maria, E. and Gereffi, G., 2018. New frontiers for competitiveness and innovation in clusters and value-chains research. In: V. De Marchi, E. Di Maria and G. Gereffi, eds., *Local Clusters in Global Value Chains*. London: New York: Routledge, pp.213-226.
- Eppler, A., Anders, L. and Tuntschew, T., 2016. Europe's political, social, and economic (dis-)integration: Revising the Elephant of crises. *Political Science Series. Working Paper*, 143, pp.11-22.
- Lazzeretti, L., Capone, F., Caloffi, A. and Sedita, S., 2019. Rethinking clusters: towards a new research agenda for cluster research. *European Planning Studies*, 27(10), pp.1879-1903. DOI: <https://doi.org/10.1080/09654313.2019.1650899>
- Mittal, S., Khan, M., Romero, D. and Wuest, T., 2018. A critical review of smart manufacturing and industry 4.0 maturity models: implications for small and medium-sized enterprises (SMEs). *Journal of Manufacturing Systems*, 49, pp.194-214. DOI: <https://doi.org/10.1016/j.jmsy.2018.10.005>
- Podkaminer, L., 2016. Economic disintegration of the European Union: not unavoidable, but probable. *Acta Oeconomica*, 66, pp.49-60. DOI: <https://doi.org/10.1556/032.2016.66.S1.3>
- Sampson, T., 2017. Brexit: The Economics of International Disintegration. *Journal of Economic Perspectives*, 31(4), pp.163-184. DOI: <https://doi.org/10.1257/jep.31.4.163>
- Shnyrkov, O., ed. 2018. *Protsesy ekonomichnoi dezintehratsii v suchasnomu svitovomu hospodarstvi* [Processes of economic disintegration in the modern world economy]. Kyiv: Kyivskiyi universytet. (in Ukrainian).
- Webber, D., 2014. How Likely Is It That The European Union Will Disintegrate? A Critical Analysis Of Competing Theoretical Perspectives. *European Journal of International Relations*, 20(2), pp.341-365. DOI: [10.1177/1354066112461286](https://doi.org/10.1177/1354066112461286)
- World Economic Outlook Global Manufacturing Downturn, Rising Trade Barriers, 2019. *International Monetary Fund*. [online] Available at: <<https://www.imf.org/en/Publications/WEO/Issues/2019/10/01/world-economic-outlook-october-2019>> [Accessed 9 November 2021].
- Стаття надійшла до редакції 12.09.2021

O. I. Zayats

T. V. Yarema

ECONOMIC DISINTEGRATION IN THE CONTEXT OF THE RATIO OF EU MEMBER STATES' INNOVATION POWER

In the context of disintegration, the genesis of the European Union is connected with a complex interrelationship of objective but sometimes contradictory goals - strengthening competition within the grouping and increasing the competitiveness of the European Union as a whole. The purpose of the study is to analyze the processes of economic disintegration in the

context of the ratio of the EU member states' innovation power. The article studies the processes of economic disintegration in the context of the ratio of innovation power of the member states of the European Union. It is noted that the processes of integration and disintegration are based on centrifugal and centripetal tendencies. The objective causes of disintegration processes in the European Union have been identified. The research found out that the difficulty of measuring the process of economic disintegration in the context of the ratio of the innovative power of the EU member states is connected, first, to the speed of divergent processes and the existence of four typical models of disintegration: conflict disintegration; stagnant disintegration; shock disintegration; divergent disintegration. The article proved that today's attempts to measure the economic disintegration process are based on the application of the analysis of the dynamics of beta and sigma convergence in international integration groups. It singled out two models of the disintegration of the production process based on empirical studies of competitive success in global instability: the industrial district/local production system model and the lean production/collaborative supply chain model. The practical significance of the research results. It was concluded that, on the one hand, the disintegration processes in the EU member states are mainly due to historical reasons (first of all, the integration structure on the European continent without reliance on effective national institutional and legal forms). On the other hand, disintegration affects modern social development. It determines numerous economic consequences for the countries that are the sources of disintegration activity and the states participating in the integration grouping.

Key words: *disintegration, integration, innovation power, competitive power, international integration grouping.*

УДК 339.923

В.А. Вергун

О.А. Приятельчук

КОНТРОЛІНГ В СТРУКТУРІ МЕХАНІЗМУ ДЕОФШОРИЗАЦІЇ БІЗНЕСУ

Національна модель легалізації офшорних бізнес-операцій потребує активних дій держави та тісного співробітництва з міжнародними регуляторами з метою створення спільної законодавчої бази та гармонізації податкової системи, використання міжнародного досвіду деофшоризації економіки для покращення інвестиційного клімату і скорочення процесу національного відтоку капіталу в офшорні юрисдикції. Контролінг виступає дієвим інструментом оцінки, моніторингу, прогнозування та регулювання будь-яких процесів в сфері офшорної бізнес-діяльності, а також актуальним механізмом деофшоризації бізнесу. Основною метою статті є дослідження існуючого інструментарію контролінгових заходів в сфері деофшоризації бізнес-діяльності, а також оцінка міжнародного досвіду та ефективності його застосування і сучасних умовах розвитку та трансформації глобального бізнес-середовища. Авторами узагальнено сучасну практику застосування контролінгових деофшорингових заходів, визначено основні напрями побудови комп'юторної регуляторної політики, виокремлено низку дієвих механізмів деофшоризації бізнесу. Позитивний досвід використання окремих інструментів регуляторними інститутами США, країн ЄС, Гонконгу та інших держав, а також практика реалізації програм ATAD, BEPS, FATF, FSB є, наразі, корисним матеріалом для побудови національної моделі антиофшорного регулювання.

Ключові слова: антиофшорне регулювання, інструменти, багатонаціональні корпорації, оподаткування, оптимізація.

DOI 10.34079/2226-2822-2021-11-22-25-34

Сучасною рисою побудови надійної системи засобів деофшоризації бізнесу є інтернаціоналізація та міжнародна кооперація в сфері контролінгу за офшорними операціями. Необхідність об'єднання зусиль шляхом ратифікації міжнародних конвенцій, коректування окремих норм національного законодавства, практичної імплементації та реалізації конкретних механізмів контролінгу за офшорними операціями та заходів деофшоризації бізнесу пояснюється глобальністю та масштабністю використання офшорних зон з метою відмивання грошей. Так, в усьому світі обсяги відмивання грошей становлять 2-5% світового ВВП; втрачені податкові надходження через ухилення від сплати податків лише в ЄС становлять 10% ВВП союзу (Shaxson, 2016). Окрім того, суттєва кількість економічних ресурсів, в результаті, здійснює відтік через легальні канали офшоризації бізнесу.

Наразі боротьба з відмивання грошей та ухиленням від сплати податків шляхом використання офшорних юрисдикцій може здійснюватися декількома способами:

- односторонній (з боку держави як основного регулятора), який полягає у посиленні санкцій та більш жорсткому, порівняно з закріплених у міжнародних конвенціях та деклараціях, переліку механізмів контролю офшорингового бізнесу (наприклад, США, що використовує т.з. stick method);
- багатосторонній, який передбачає залучення на добровільних засадах цілого ряду незалежних контрагентів, зокрема уряди, банки, посередники, юристи, нотаріуси, агенти

з нерухомості, правоохоронні органи, тощо. В довгостроковій перспективі такий підхід дозволить сформувати єдину інтегровану досконалу багатосуб'єктну систему контролінгу офшорингових операцій (т.з. carrot method). Подібний підхід передбачає не лише формування переліку суб'єктів такої багатокомпонентної системи з чітко розподіленими функціями та механізмами контролю, а й розробку системи заохочувальних заходів її функціонування;

- інформаційно-попереджувальний, який покладає на авторизованого суб'єкта-контролера функції регулятора на базі високого рівня поінформованості. Подібна практика реалізується в Нідерландах, де податковий орган, на основі опрацювання великого масиву інформації самостійно заповнює податкові декларації всіх бізнес-суб'єктів, навіть тих, що зареєстровані в офшорних юрисдикціях, надаючи їм можливість подальшого їх корегування. Однак максимальну ефективність подібної моделі можна досягнути лише за умови максимальної прозорості загальноєвропейської системи податкового декларування (Yu and Levy, 2010).

Підвищенню ефективності антиофшорного регулювання сприяє впровадження інноваційних технологій в сфері обробки даних (Hung, Contractor and Yi-Ju, 2022), що дозволяє здійснювати широкомасштабний обмін даними за умови дотримання принципу конфіденційності, притаманного сфері офшорингового бізнесу.

Нагальним завданням в сфері побудови досконалої системи контролінгу за офшоринговими операціями є гармонізація та колаборація антиофшорингової політики як між регіонами світу, так і окремими їх членами (зокрема, досі існують критичні протиріччя в національних моделях країн ЄС в сфері відмивання грошей через офшорингові юрисдикції). Окрім того, є потреба в формуванні загальновизнаного єдиного визначення офшорних компаній та офшорних юрисдикцій й створення прозорого списку даних центрів з їх подальшою звітністю (об'єднання національних баз даних в єдину міжнародну систему з метою підвищення рівня знань щодо методології офшорного бізнесу та прозорості діяльності офшорних компаній). Наразі досі не існує єдиного переліку офшорних юрисдикцій. А основний контроль над офшорними операціями здійснюють центральні банки окремих країн світу.

Відповідно до рейтингу Global Financial Integrity щороку збільшується обсяги незаконного відтоку капіталу. При цьому лідерами залишаються Китай (139 млрд.дол.на рік) та Росія (105 млрд.дол.на рік). Нині «брудні» гроші становлять близько 0,1% загальної суми електронних переказів у США; у глобальний обіг щоденно «вливається» близько 1 млрд дол. США кримінального капіталу, з них тільки у США від 100 до 200 млрд дол. щорічно. При цьому близько 45% потоків незаконно отриманих коштів закінчуються в офшорних фінансових центрах, а 55% – у розвинутих країнах світу. Подібна практика справляє украй негативний вплив на національні бюджети практично усіх країн світу, особливо тих держав, у структурі бюджетних надходжень яких вагому роль відіграє прибутковий податок корпорацій (IMF, 2013). Зокрема, щорічна сума недоотриманого країнами, що розвиваються, корпоративного прибуткового податку від застосування багатонаціональними підприємствами трансфертного ціноутворення та фальшивих рахунків-фактур оцінюється на рівні 157 млрд дол. США (Trevisanut, 2020).

Нелегальний відтік капіталу до офшорних юрисдикцій з України становить близько 12 млрд. дол. щорічно. Лідерами з зареєстрованими офшорними компаніями з українським капіталом є Кіпр (136 підприємств), Британські острови (50 компаній) та Сейшельські острови (20 фірм).

Однак посилення контролю над офшоринговими операціями мають відбуватись паралельно з послабленням існуючого податкового тягаря вітчизняної системи та полегшенням процедури податкової звітності в Україні. За усередненими показниками

час, затрачений на заповнення усієї документації, пов'язаної з підготовкою та поданням податкової звітності, становить 356 годин для України на протигагу Польщі (271 год.), Чехії (234 год.), Німеччина (218 год.), Швеція – (122 год) . В той же час, загальна ставка податку в Україні з урахуванням усіх видів фіскальних платежів становить 51,9% (Palan, 2016).

Лише за умови колаборації всіх механізмів деофшоризації бізнесу – контроль над операціями, зниження ставок податків, спрощення процедури податкового декларування, формування загальних баз даних, міжнародне співробітництво та обмін інформацією на регіональному та міжнародному рівнях дозволять уникнути таких негативних наслідків офшоризації бізнес-діяльності, як дестабілізація соціально-економічної ситуації, зниження інвестиційної привабливості економіки України та посилення впливу політико-правових ризиків.

Значний негативний вплив на економіку країни, фінансову безпеку та економічну стабільність загалом має надмірний відтік капіталу, що, переважно, здійснюється в напрямку офшорних юрисдикцій (Mahring, Wiener and Remus, 2018). Саму тому процес контролінгу офшорних операцій та деофшоризації активно розвивається як на національних, так і регіональних та міжнародному рівнях. Серед суттєвих кроків в даному напрямку можна виділити наступні:

- імплементація Європарламентом нових директив щодо регулювання офшорингових операцій та запобіганню відмивання грошей шляхом введення нових вимог до юридичних фірм, банків та інших фінансових установ щодо ведення реєстру кінцевих бенефіціарів їх клієнтів з подальшим наданням цієї інформації службам фінансового моніторингу;

- окремі офшорні юрисдикції (Британські Віргінські острови, Кіпр, Литва, Латвія, Люксембург, Нідерланди, Сейшели) з 2017 року почали частково розкривати фінансову інформацію з метою легалізації та забезпечення прозорості функціонування (Sikka, 2019);

- поглибився обмін інформацією та міжнародна співпраця й координація діяльності в сфері контролінгу офшорних операцій та поглиблення процесів деофшоризації бізнесу;

- активізація діяльності профільних міжнародних організацій в сфері міжнародного бізнесу з метою контролю, розробки та оновлення законодавчих норм регулювання офшорного бізнесу та обмеження відмивання коштів, а також моніторингу повноти їх реалізації.

Таким чином, механізми контролінгу та регулювання офшорингових операцій за цільовим призначенням можна розділити на: інструменти обмежувального характеру; інструменти стимулюючого характеру, які покликані переорієнтувати бізнес-суб'єктів на ведення бізнесу в умовах національного бізнес-середовища; допоміжні інструменти, які допомагають законним шляхом оптимізувати вигоди від використання офшорингових схем.

Обмежувальний інструментарій передбачає обмін інформацією з міжнародними організаціями щодо рахунків резидентів в іноземній валюті, укладання договорів про уникнення подвійного оподаткування, валютні обмеження, тощо. Інструментарієм стимулюючого характеру є оптимізація національного податкового режиму, формування сприятливого інвестиційного клімату, забезпечення високого рівня окупності інвестицій. Допоміжні інструменти включають створення власних офшорних зон, територій пріоритетного розвитку, а також використання офшорів з метою зовнішньоекономічної експансії, залучення додаткових іноземних інвестицій, отримання більш широкого доступу до фінансових ресурсів.

Активна співпраця державних органів та міжнародних інститутів з використання цілого спектру зазначених інструментів та механізмів контролінгу офшорингових

операцій дозволяє як стимулювати бізнес-діяльність, отримувати ефекти соціально-економічного розвитку, наповнювати скарбницю податковими платежами, так і, одночасно, виявляти схеми ухилення від сплати податків.

Успішним прикладом подібного поєднання рис класичного міжнародного фінансового центру та офшорингової юрисдикції є Гонконг. Високий рівень правової культури, прозорість звітності, тісна співпраця національних та міжнародних регуляторних інститутів одночасно з низьким рівнем оподаткування (17,5% податок на дохід та 0% податок на дивіденди, відсотки та приріст капіталу) активізував залучення капіталу, підвищення бізнес-активності за умови забезпечення високого рівня довіри до даної офшорної юрисдикції та суб'єктів господарювання, що її використовують (Jayaraman and others, 2013).

Таким чином, процес деофшоризації економіки являє собою сукупність взаємодіючих інструментів, що функціонують через налагоджену ефективну комунікаційну систему між суб'єктами господарювання, національними, регіональними та міжнародними контролюючими інституціями з метою оптимізації державної податкової системи, прозорості офшорингових операцій, запобіганню відтоку капіталу та одночасного, залучення іноземних інвестицій.

Характеризуючи досягнуті успіхи світової спільноти у сфері контролінгу за офшорними операціями, наголосимо, що нині у світовій практиці чітко виокремлюються національний, регіональний і міжнародний його рівні. Вони відрізняються як за переліком регуляторно-моніторингових інституцій та спектром їх функціональних повноважень, так й інструментарієм протидії несумлінній податковій практиці і податковому шахрайству (Zeev, 2017). Принагідно також відзначити докорінну зміну в останнє десятиліття ключових підходів до розбудови системи контролінгу за офшоринговими операціями: якщо раніше функціональні повноваження у цій царині були закріплені виключно за національними урядами, то нині всі ми є свідками розбудови глобальної моніторингової системи за участі міжнародних організацій і регіональних інтеграційних об'єднань. Це дає підстави говорити не тільки про перетворення деофшоризації у загальносвітовий економічний тренд, але й її системну політизацію. Ключовими формами прояву такої політизації є орієнтація національних політик, з одного боку, на нарощування бюджетних доходів способом удосконалення податкового законодавства, а з другого – на здобуття повної незалежності на міжнародній арені на основі зміцнення економічної безпеки країн, протидії відмиванню «брудних» грошей і фінансування тероризму.

Що стосується міжнародного рівня, то ключовими інститутами регулювання офшорних операцій є на сьогоднішній день ОЕСР, Міжнародна група з протидії відмиванню «брудних» грошей (ФАТФ) (англ. – Financial Action Task Force on Money Laundering – FATF), Міжнародний валютний фонд, Рада фінансової стабільності (англ. – Financial Stability Board – FSB). Характеризуючи діяльність цих інститутів, слід насамперед відзначити ключовий їх регуляторний інструментарій, а саме: підвищення прозорості офшорного бізнесу; обов'язкове розкриття інформації про власників зареєстрованих офшорних компаній; підтримка міждержавного співробітництва країн-учасниць у сфері оподаткування корпоративного сектору й обміну податковою інформацією; протидія відмиванню нелегальних доходів і фінансування тероризму (Carriere-Swallow, Magud and Yezep, 2018).

Новітнім інструментом глобальної політики деофшоризації виступив розроблений Організацією економічного співробітництва і розвитку (ОЕСР) та країнами Великої двадцятки (G20) проєкт Розмивання оподаткованої бази й виведення прибутку з-під оподаткування (англ. Base erosion and Profit Shifting (BEPS)) – план боротьби з ухиленням від оподаткування та виведенням грошей в офшори.

BEPS стосується стратегій податкового планування, у яких використовуються прогалини та невідповідності національних і міжнародних правил оподаткування для штучного перенесення прибутків до місць із низькими податками чи без оподаткування, у яких економічна діяльність відсутня або мінімальна. Це призводить до зменшення або ліквідації податку на прибуток підприємств. BEPS впливає на всі країни, проте є особливо важливим для країн, що розвиваються, через їх велику залежність від податку на прибуток підприємств, особливо для мультинаціональних корпорацій. Плюси BEPS очевидні й покликані раз і назавжди подолати практику розмивання оподаткованої бази й виведення прибутку з-під оподаткування, що існує десятиліттями, та подолати офшоризацію в глобальному сенсі (Bernard and others, 2020).

Окрім того, до сучасних основних тенденцій у податковому законодавстві європейських держав належать:

- запровадження положень Директиви ЄС щодо запобігання уникненню оподаткування (ATAD I і ATAD II) та набрання ними чинності, зокрема:

• ATAD I – введено в дію: (1) правила контрольованих іноземних компаній (Controlled foreign Companies – CFC або КІК), що належать до якісно нового принципу обміну податковою інформацією між державами, банками та податковими органами; (2) загальні антиухильні норми (GAAR); (3) додаткові обмеження щодо відрахування відсотків за позиками (правило EBITDA); (4) виїзді правила оподаткування;

• ATAD II – перебувають на стадії імплементації: (1) податок під час переведення активів (exit tax); антигібридні правила (hybrid mismatch);

- часткове скасування положень щодо звільнення від податку у джерела виплати (наприклад, під час виплати доходу компаніям із низькоподаткових юрисдикцій (low tax / black listed);

- введення вимог за рівнем присутності (substance requirements);

- набрання чинності Багатосторонньою конвенцією про виконання заходів, які стосуються угод про оподаткування, з метою протидії розмиванню бази оподаткування та виведенню прибутку з-під оподаткування (Multilateral Convention to Implement Tax Treaty Related Measures to Prevent Base Erosion and Profit Shifting – MLI).

Внаслідок застосування даних заходів деофшоризації багато бенефіціарів вже зараз зіткнулися з різними проблемами класичних офшорних компаній та їхніх банків в Європі, а саме: розкриття реєстрів бенефіціарних власників іноземних компаній; відмова у відкритті рахунку в залежності від місця реєстрації компанії; банківські перевірки і посилений моніторинг транзакцій між офшорами; блокування коштів; примусові закриття рахунків.

Позитивною є практика США за умов даної кон'юнктури, які взяли курс на створення альтернативних офшорам сприятливих умов ведення бізнесу, які б спонували контрагентів відмовлятися від практики офшорингового бізнесу на користь реєстрації в США. Зокрема, серед основних переваг такої діяльності бенефіціарам пропонується: надійна правова система; великий вибір штатів; міжнародне визнання; найбільший ринок товарів і послуг, адже США впевнено посідають перше місце за економікою серед усіх країн світу; створення робочих місць (не лише для резидентів США); успіх на Амазон та можливість масового заробітку в інтернеті; зниження податків; стабільна банківська система; приватність персональних даних, тощо.

Окремим інструментом контролінгу офшорних операцій та деофшоризації бізнес-процесів виступають податкові амністії, що практикуються, наразі в ряді промислово розвинених країн. Виключна важливість податкових амністій як інструменту деофшоризації національних економік обумовлена їх орієнтацією, з одного боку, на державне стимулювання добровільної сплати економічними суб'єктами податків, декларування прихованих за кордоном грошових активів та їх включення у легальний

економічний обіг, а з другого – на кримінальне переслідування тих агентів, які ухиляються від виконання своїх податкових зобов'язань, навіть за умов запровадження знижених податкових ставок (Leuz and Wysocki, 2016). Доцільно зауважити, що з-поміж існуючих у міжнародній практиці варіантів податкової амністії найбільш поширеними є їх проведення у межах усєї держави чи її окремих регіональних утворень; включення в амністійні процедури різних видів податків (податку на додану вартість, податку з доходів фізичних осіб, корпоративного прибуткового податку тощо) чи податкових заборгованостей – об'єктів судових спорів та невиявлених національними податковими органами (Korinek and Sandri, 2016).

В якості прикладу наведемо, зокрема, Італію, яка в останні два десятиліття зазнала дві хвилі податкової амністії: у 2003-2014 рр. і 2016-2017 рр. Якщо у першу хвилю заходи податкової амністії були поширені на банківські рахунки, фінансові активи і кошти у сейфах італійських податкових резидентів; то друга хвиля включала комплексні заходи щодо сплати ними повного розміру податкових платежів, дворазового зменшення розміру штрафних санкцій за дотримання нормативних вимог щодо переказу активів, а також надання податковим резидентам країни права самостійного оцінювання розміру податкових зобов'язань. Так, згідно Декрету про легалізацію, заявник повинен був сплатити 2,5% від задекларованої вартості своїх активів, або ж придбати державні цінні папери на суму 12% їх вартості в обмін на одержання від податкових органів спеціальних «сертифікатів конфіденційного внеску» з гарантіями повної конфіденційності податкових резидентів, їх звільнення від подання декларацій, сплати податкових заборгованостей й аудиту грошових ресурсів (Eguren, 2016). Про досягнуті Італією успіхи у проведенні податкових амністій свідчать такі дані: вже під час першої хвилі амністії до державного бюджету було повернуто близько 4 млрд євро, а загальна сума задекларованих податковими резидентами доходів перевищила 60 млрд дол. США.

Ще один приклад ефективно проведеної податкової амністії демонструє Ірландія, де її програма з кінця 1980-х років була поширена на повернення до бюджету податкових заборгованостей з податку на корпоративний прибуток без впровадження відносно податкових резидентів жодних санкційних інструментів і кримінального переслідування. На тлі збереження доволі жорстких умов проведення податкової амністії до державного бюджету було перераховано 1,5 млрд дол. США та виявлено майже 4 тис платників податків, що ухилялись від виконання своїх податкових зобов'язань .

Окремим інструментом національних систем антиофшорного регулювання виступає контроль над використанням багатонаціональними корпораціями (БНК) трансфертного ціноутворення. Даний інструмент національного регулювання офшорних операцій пов'язаний з реалізацією комплексу заходів щодо: недопущення маніпуляцій багатонаціональних компаній з трансфертними цінами у цілях мінімізації корпоративних податкових зобов'язань та усунення загроз «розмивання» податкової бази у рамках різних податкових юрисдикцій.

На міжнародному рівні контроль за трансфертним ціноутворенням здійснюється такими інструментами як:

- перевірка встановлених асоційованими компаніями цін, що не відповідають принципу «витягнутої руки» (arm's length principle), згідно якого цінові умови внутрішнь окорпоративних угод мають визначатись на базі цін аналогічних господарських трансакцій, що реалізуються в аналогічних умовах. Відтак – даний принцип забезпечує рівність правил прибуткового оподаткування для міжнародних холдингових груп компаній, уникнення створення податкових переваг для окремих економічних суб'єктів та стимулює розвиток міжнародної торгівлі й інвестиційної діяльності (Robinson, 2018);
- перевірка сумісності угод на предмет наявності ознак майна, наданих послуг, виконуваних контрагентами договірних умов та ін.;

- перевірка методів визначення трансфертних цін на основі методів порівнянних неконтрольованих цін, цін перепродажу, цін «витрати плюс», розподілу прибутків, трансакційної чистої маржі.

Висновки. На сьогодні найбільшою ефективністю характеризуються національні системи деофшоризації бізнесу в силу більш жорстких їх податкових юрисдикцій, усталеності моніторингових процедур відслідковування транскордонного руху капітальних ресурсів, наявності дієвого офіційного і неофіційного інструментарію персоніфікації капіталу, а також виявлення, контролю й ідентифікації його бенефіціарних власників. Даний факт має орієнтувати світову спільноту до докорінної трансформації глобальної системи оподаткування корпоративних доходів у бік розбудови так званої унітарної моделі оподаткування. Остання повинна бути спрямована на забезпечення ефективного оподаткування доходів БНК за місцем ведення їх економічної діяльності та створення вартості (тобто там, де генеруються доходи і вхідні фінансові потоки компаній), на протигагу домінуючого нині критерію локації їх звітування про прибутки і збитки. Інакше кажучи, кожна БНК має звітувати про отриманий консолідований прибуток у розрізі усіх своїх структурних підрозділів за усіма країнами їх локалізації. У такий спосіб національним урядам приймаючих країн має бути надане повне право оподатковувати корпоративні доходи відповідно до масштабів економічної діяльності дочірніх компаній БНК та розміру отриманого ними прибутку.

Подібні практики свідчать про можливість та доцільність формування ефективної національної системи бізнес-діяльності як ефективного методу деофшоризації. Наразі пануюча у глобальних умовах інституційна система регулювання офшорних операцій характеризується чітко вираженою фрагментарністю. Її репрезентує ціла низка інституцій національного, регіонального і глобального рівнів, кожна з яких має у своєму регуляторному арсеналі специфічні механізми й інструменти, формати й інституційні платформи деофшоризації міжнародного бізнесу. Незважаючи на досягнуті успіхи зазначених організацій у сфері розбудови міждержавного обміну податковою інформацією, зниження банківської таємниці та зростання рівня транспарентності операцій офшорних зон, вони реалізують певною мірою автономну й не узгоджену на наднаціональному рівні політику деофшоризації, з акцентуванням головного регуляторного впливу на тому чи іншому аспекті функціонування офшорних юрисдикцій.

За таких умов ключовим стає питання щодо розбудови у глобальних координатах централізованої системи боротьби з податковими офшорними юрисдикціями на основі об'єднання зусиль зазначених інститутів у боротьбі з несумлінними податковими практиками і податковим шахрайством бізнес-структур; усунення дублювання їх функціональних компетенцій; узгодження на міжнародному рівні кодексу професійної поведінки компаній, здатної забезпечити повну транспарентність прав власності на активи та їх кінцевих власників; а також запровадження у світову економічну практику унітарної моделі оподаткування корпоративних прибутків та досягнення глобального консенсусу щодо застосовуваної методики ідентифікації податкової бази. І хоч це пов'язано зі значними політичними й адміністративними труднощами, однак об'єктивно вимагає посилення глобальної координації міждержавного співробітництва у царині розбудови повноцінної системи регулювання офшорних операцій.

Бібліографічний список

Bernard, A.B., Fort, T.C., Smeets, V. and Warzynski, F., 2020. Heterogeneous globalization: offshoring and reorganization. *National bureau of economic research*. [online] Available

- at: <<https://www.nber.org/papers/w26854>> DOI: 10.3386/w26854 [Accessed 3 October 2021].
- Carrière-Swallow, Y., Magud, N.E. and Yépez, J.F., 2018. No Pain, All Gain? Exchange Rate Flexibility and the Expenditure-Switching Effect. *IMF Working Papers*, WP/18/213.
- Eguren, M.F., 2016. Exchange Rate Regimes and Current Account Adjustment: An Empirical Investigation. *Journal of International Money and Finance*, 65(C), pp.69-93.
- Hung, T.M., Contractor, F. and Yi-Ju, Lo, 2022. Manage the value and liability of offshoring innovation. *International Business Review*, 31(2). DOI: <https://doi.org/10.1016/j.ibusrev.2021.101923>
- Jayaraman, V., Narayanan, S., Luo, Y. and Swaminathan, J.M., 2013. Offshoring Business Process Services and Governance Control Mechanisms: An Examination of Service Providers from India. *Production and operations management*, 22(2), pp.314-334. DOI: <https://doi.org/10.1111/j.1937-5956.2011.01314.x>
- Key aspects of macroprudential policy, 2013. *International Monetary Fund (IMF)*. [online] Available at: <<https://www.imf.org/external/np/pp/eng/2013/061013b.pdf>> [Accessed 15 December 2021]
- Korinek, A. and Sandri, D., 2016. Capital controls or macroprudential regulation? *Journal of International Economics*, 99(S1), pp. 27–42. DOI: 10.1016/j.jinteco.2016.02.001
- Leuz, C. and Wysocki, P.D., 2016. The Economics of Disclosure and Financial Reporting Regulation: Evidence and Suggestions for Future Research. *Journal of Accounting Research*, 54, pp.525–622. DOI: <https://doi.org/10.1111/1475-679X.12115>
- Mahrng, M., Wiener, M. and Remus, U., 2018. Getting the control across: Control transmission in information systems offshoring projects. *Information System Journal*, 28(4), pp.708-728. DOI: <https://doi.org/10.1111/isj.12155>
- Palan, R., 2016. *The Offshore World: Sovereign Markets, Virtual Places, and Nomad Millionaires*. London: Cornell University Press.
- Robinson, G., 2018. Beyond the usual suspects: A global analysis of global finance *Articulo - Journal of Urban Research*. [online] Book Reviews. Available at: <<https://doi.org/10.4000/articulo.3545>> [Accessed 5 November 2021].
- Shaxson, N., 2016. *Treasure Islands: Uncovering the Damage of Offshore Banking and Tax Havens*. New York: St. Martin's Griffin.
- Sikka, P., 2019. *The Role of Offshore Financial Centers in Globalization*. [online] Available at: <<https://www.taxjustice.net/cms/upload/pdf/WP03-02.pdf>> [Accessed 15 July 2021].
- Trevisanut, S., 2020. Decommissioning of offshore installation: a fragmented and ineffective international regulatory framework. In: C. Banet, ed. *The Law of the Seabed*. Leiden; Boston: Brill Nijhoff, pp.431-453. DOI: https://doi.org/10.1163/9789004391567_020
- Yu, K.-H. and Levy, F., 2010. Offshoring Professional Services: Institutions and Professional Control. *An International Journal of employment Relations*, 48, pp.758-783. DOI: <https://doi.org/10.1111/j.1467-8543.2010.00812.x>
- Zeev, B.N., 2017. Capital controls as shock absorbers. *Journal of International Economics*, 109, pp.43–67. DOI: <https://doi.org/10.1016/j.jinteco.2017.08.004>

References

- Bernard, A.B., Fort, T.C., Smeets, V. and Warzynski, F., 2020. Heterogeneous globalization: offshoring and reorganization. *National bureau of economic research*. [online] Available at: <<https://www.nber.org/papers/w26854>> DOI: 10.3386/w26854 [Accessed 3 October 2021].
- Carrière-Swallow, Y., Magud, N.E. and Yépez, J.F., 2018. No Pain, All Gain? Exchange Rate Flexibility and the Expenditure-Switching Effect. *IMF Working Papers*, WP/18/213.
- Eguren, M.F., 2016. *Exchange Rate Regimes and Current Account Adjustment: An Empirical*

- Investigation*. Journal of International Money and Finance. 2016, vol. 65(C), pp. 69-93.
- Hung, T.M., Contractor, F. and Yi-Ju, Lo, 2022. Manage the value and liability of offshoring innovation. *International Business Review*, 31(2). DOI: <https://doi.org/10.1016/j.ibusrev.2021.101923>
- Jayaraman, V., Narayanan, S., Luo, Y. and Swaminathan, J.M., 2013. Offshoring Business Process Services and Governance Control Mechanisms: An Examination of Service Providers from India. *Production and operations management*, 22(2), pp.314-334. DOI: <https://doi.org/10.1111/j.1937-5956.2011.01314.x>
- Key aspects of macroprudential policy, 2013. *International Monetary Fund (IMF)*. [online] Available at: <<https://www.imf.org/external/np/pp/eng/2013/061013b.pdf>> [Accessed 15 December 2021].
- Korinek, A. and Sandri, D., 2016. Capital controls or macroprudential regulation? *Journal of International Economics*, 99(S1), pp. 27–42. DOI: 10.1016/j.jinteco.2016.02.001
- Leuz, C. and Wysocki, P.D., 2016. The Economics of Disclosure and Financial Reporting Regulation: Evidence and Suggestions for Future Research. *Journal of Accounting Research*, 54, pp.525–622. DOI: <https://doi.org/10.1111/1475-679X.12115>
- Mahring, M., Wiener, M. and Remus, U., 2018. Getting the control across: Control transmission in information systems offshoring projects. *Information System Journal*, 28(4), pp.708-728. DOI: <https://doi.org/10.1111/isj.12155>
- Palan, R., 2016. *The Offshore World: Sovereign Markets, Virtual Places, and Nomad Millionaires*. London: Cornell University Press.
- Robinson, G., 2018. Beyond the usual suspects: A global analysis of global finance *Articulo - Journal of Urban Research*. [online] Book Reviews. Available at: <<https://doi.org/10.4000/articulo.3545>> [Accessed 5 November 2021].
- Shaxson, N., 2016. *Treasure Islands: Uncovering the Damage of Offshore Banking and Tax Havens*. New York: St. Martin's Griffin
- Sikka, P., 2019. *The Role of Offshore Financial Centers in Globalization*. [online] Available at: <<https://www.taxjustice.net/cms/upload/pdf/WP03-02.pdf>> [Accessed 15 July 2021]
- Trevisanut, S., 2020. Decommissioning of offshore installation: a fragmented and ineffective international regulatory framework. In: C. Banet, ed. *The Law of the Seabed*. Leiden; Boston: Brill Nijhoff, pp.431-453. DOI: https://doi.org/10.1163/9789004391567_020
- Yu, K.-H. and Levy, F., 2010. Offshoring Professional Services: Institutions and Professional Control. *An International Journal of employment Relations*, 48, pp.758-783. DOI: <https://doi.org/10.1111/j.1467-8543.2010.00812.x>
- Zeev, B.N., 2017. Capital controls as shock absorbers. *Journal of International Economics*, 109, pp.43–67. DOI: <https://doi.org/10.1016/j.jinteco.2017.08.004>
- Стаття надійшла до редакції 12.10.2021.

V. Verhun

O. Pryiatelchuk

CONTROL IN THE STRUCTURE OF BUSINESS DEOFFSHORIZATION MECHANISM

The national model of legalization of offshore business operations requires active actions of the state and close cooperation with international regulators to create a common legislative framework and harmonize the tax system, use the international experience of de-offshoring the economy to improve the investment climate and reduce the process of national capital outflow to offshore jurisdictions. Controlling acts as an effective tool for assessment, monitoring, forecasting and regulation of any processes in the field of offshore business activities, as well as it is an actual mechanism for business de-offshorization. The main goal of

the article is both to research the existing toolset of controlling measures in the field of de-offshoring of business activities, and to evaluate the international experience and effectiveness of its application and modern conditions of development and transformation of the global business environment. The authors summarized the modern practice of applying controlling de-offshoring measures, identified the main directions of building a compiler regulatory policy, singled out several effective mechanisms of business de-offshoring. The positive experience of using certain tools by the regulatory institutions of the USA, EU countries, Hong Kong, and other countries, as well as the practice of implementing the ATAD, BEPS, FATF, FSB programs is currently useful material for building a national model of anti-offshore regulation.

Key words: *anti-offshore regulation, tools, multinational corporations, taxation, optimization.*

УДК 331.101.5

К.А. Тахтарова
С.П. Ланська

ІННОВАЦІЙНІ ФОРМИ ЗАЙНЯТОСТІ В УМОВАХ ЦИФРОВІЗАЦІЇ РИНКУ ПРАЦІ

Статтю присвячено систематизації та визначенню характерних відмінностей інноваційних форм зайнятості населення, які набули поширення в умовах цифровізації ринку праці.

Зроблено висновок про неоднозначність впливу цифровізації на суспільство та економіку. Встановлено, що в сучасних економічних умовах цифровізація ринку праці є частиною загального процесу цифровізації економіки, не виокремленим як окремий напрям. Досліджено зростання рівня безробіття як головного ризику цифрової трансформації економіки.

Обґрунтовано, що у сучасному світі на ринку праці простежується тенденція до поширення нових трудових відносин, зокрема, інноваційних форм зайнятості, серед яких особливу увагу привертає дистанційна зайнятість (телеробота). Зроблено висновок, що поширення інноваційних форм зайнятості сприяє розширенню можливостей населення щодо реалізації головного принципу зайнятості в ринковій економіці – виключного права розпоряджатися власними здібностями до праці.

Акцентовано увагу, що в Україні на державному рівні здійснюються розбудова цифрової економіки, що має позитивні наслідки для ринку праці, зокрема, розвитку інноваційної зайнятості. Виокремлено перешкоди для розвитку інноваційної зайнятості в Україні, а також основні передумови для поширення інноваційних форм зайнятості у державі.

Ключові слова: ринок праці, зайнятість, форми зайнятості, інновації, цифровізація, цифрові технології, трансформація.

DOI 10.34079/2226-2822-2021-11-22-35-42

Постановка проблеми. Розвиток сучасного глобального світу характеризується радикальною трансформацією суспільства, до основних ознак якої належать: технологічна й інформаційна революція, перехід до економіки знань, поширення глобалізації та нерівномірності розвитку держав, руйнування ієрархічних і ствердження мережових структур. Формування нового типу суспільних відносин під впливом інтенсивних процесів створення та поширення інформаційно-комунікаційних технологій (ІКТ), їх проникнення в усі сфери життєдіяльності, посилення впливу наукової та інноваційної діяльності, наукоємних та інформаційних технологій на економіку призводять, в свою чергу, до трансформаційних змін у сфері зайнятості населення, набуття якісно нових характеристик зайнятості та механізмів її регулювання. Тому актуальним є виявлення сучасних тенденцій у сфері зайнятості населення, зокрема щодо поширення інноваційних форм зайнятості в умовах трансформації суспільних відносин та модернізації економіки, зокрема її цифровізації.

Аналіз останніх досліджень та публікацій. Теоретичні засади ринку праці, теорій зайнятості містяться у фундаментальних дослідженнях Дж. Кейнса, А. Маршалла, Дж. Мілля, В. Петті, А. Пігу, Д. Рікардо, А. Сміта, М. Фрідмена та ін. Дослідженню цифрової економіки присвячені праці М. Войнаренка, А. Гриценка, Н. Джонсона,

В. Ляшенка, Н. Яненкової та ін. Пошуку шляхів адаптації регулювання національного ринку праці до сучасних умов присвячено роботи О. Гетьмана, С. Калініної, А. Ковальова, Ю. Маршавіна та ін. Також достатньо досліджені питання формування засад становлення інформаційної економіки, переходу до економіки знань, посилення ролі інноваційного компоненту праці у наукових роботах таких українських вчених-економістів як: О. Герасименко, Л. Ємельяненко, А. Колот, Е. Лібанова, Л. Лісогор, В. Онікієнко, І. Петрова, В. Семиноженко. Метою статті є систематизація та визначення характерних відмінностей інноваційних форм зайнятості, які набули поширення в умовах цифровізації ринку праці.

Виклад основного матеріалу. Процес переходу до економіки знань та інформаційного суспільства, посилення цифрової трансформації (цифровізації) обумовлює виникнення радикальних змін, які формують економіки держав, впливають на напрями їх соціально-економічного розвитку та, зокрема, тенденції на ринку праці.

Тому, перш за все, важливо зазначити, що *цифровізація* (з англ. digitalization) – це впровадження цифрових технологій в усі сфери життя: від взаємодії між людьми до промислових виробництв, від предметів побуту до дитячих іграшок, одягу тощо; це перехід біологічних та фізичних систем у кібербіологічні та кіберфізичні (об'єднання фізичних та обчислювальних компонентів); перехід діяльності з реального світу у світ віртуальний (онлайн) (Український інститут майбутнього, 2020, п. 6.2 (резюме)).

При цьому під *цифровою трансформацією* маємо розуміти перетворення наявних аналогових (іноді електронних) продуктів, процесів та бізнес-моделей організації, в основі якої лежить ефективне використання цифрових технологій.

До *цифрових технологій* належать: Інтернет речей, роботизація та кіберсистеми, штучний інтелект, великі дані, безпаперові технології, адитивні технології (3D-друк), хмарні та туманні обчислення, безпілотні та мобільні технології, біометричні технології, квантові технології, технології ідентифікації, блокчейн тощо (Український інститут майбутнього, 2020, п. 6.2.1).

Варто звернути увагу на те, що цифровізація ринку праці поки не виокремлюється як самостійний об'єкт досліджень, що потребує особливої уваги, а є частиною загального напрямку цифровізації економіки, що передбачає впровадження цифрових технологій у життя населення (наприклад, цифровізація документообігу), підвищення рівня інформаційної грамотності населення (вміння працювати з комп'ютерами, електронними сервісами, професійним програмним забезпеченням тощо), забезпечення належного доступу до мережі Інтернет та інше. Це обумовлене тим, що технологічні зміни на ринку праці мають місце внаслідок технологічних змін в житті населення в цілому.

Цифровізація надає багато переваг, що проявляються у формі численних мультиплікаційних ефектів від включення до єдиного інформаційного простору усіх ланок виробництва. Проте її вплив на суспільство та економіку є неоднозначним. Головним ризиком цифрової трансформації економіки є можливе зростання рівня безробіття.

Згідно з аналітичними матеріалами Всесвітнього економічного форуму, оцінки глобальних втрат робочих місць через цифровізацію коливаються від 2 мільйонів до 2 мільярдів до 2030 року. Існує велика невизначеність із занепокоєнням щодо її впливу на заробітну плату та умови праці (Understanding the impact of digitalization on society, 2018).

За оцінками McKinsey & Co, у світі до 2030 р. через розвиток штучного інтелекту й автоматизації процесів без роботи опиняться 400–800 млн. осіб (від 15% до 30% світової робочої сили). Багато операцій, які сьогодні виконують працівники, мають потенціал для автоматизації. Згідно з даними McKinsey, близько 60% усіх професій

мають щонайменше 30% видів діяльності, які може бути автоматизовано за допомогою сучасних технологій (Український інститут майбутнього, 2020, п. 6.2.10).

Згідно з аналізом Visual Capitalist, в США до 2030 р. буде цифровізовано: 50% робочих місць у сфері торгівлі; 57% робочих місць у сфері транспорту; 60% робочих місць у сільському господарстві; 60% у виробництві; понад 70% у сфері проживання й харчування (Radu, 2018).

В сучасному світі на ринку праці чітко простежується тенденція нових трудових відносин, які зовсім не були типовими для нещодавнього індустріального періоду. Поширення нових інноваційних форм зайнятості та зростання кількості інтелектуальних працівників, що виконують роботу дистанційно за допомогою електронних бірж праці, свідчать про те, що економіки більшості країн світу переорієнтовуються на віртуалізацію людських ресурсів. Лише деякі галузі (наприклад, видобувна, металургійна тощо), як і раніше, переважно потребують працівників, які вимушені перебувати на робочому місці протягом визначеного часу. Компанії високотехнологічні та такі, що зорієнтовані на надання послуг, фактично вже нині функціонують в умовах цифровізації, тобто цифрової економіки.

Сфера зайнятості зазнає значних змін під впливом новітніх технологій, зокрема ІКТ. Завдяки їм розвиваються нові форми взаємодії на ринку праці, з'являються і динамічно модифікуються інноваційні види зайнятості, відбуваються якісні зміни методів праці, географії та способів її використання. Одночасно революція в ІКТ, швидкість масштабного розвитку сфери послуг, поширення малого бізнесу потребують працівників, які можуть функціонувати в умовах гнучкого робочого режиму, бути мобільними, здатними та готовими працювати в нестандартних ситуаціях, що часто змінюються, поєднуючи в трудовій діяльності виконавчі та підприємницькі функції (Ємельяненко, 2015, с.82).

Поступово відбувається перехід до сервісної моделі зайнятості, використання якої характерно як для сектору послуг з невисокою трудомісткістю, що потребує професійної підготовки (транспорт, фінансові послуги, телекомунікації), так і сектору послуг, пов'язаного з виконанням інтелектоємних операцій, що потребує навиків обслуговування (надання бізнес та персональних послуг). Відповідно, залежно від сфери застосування, форми зайнятості, характеру мотивації та методів регулювання ринку праці науковці виокремлюють інформаційну та рекреаційну моделі зайнятості.

В сучасних умовах посилюється необхідність переходу від рекреаційної до інформаційної моделі зайнятості (з урахуванням структурних трансформацій ринку праці), оскільки поступово звужується демографічний базис функціонування ринку праці; відбуваються технологічні зміни, пов'язані з глобалізацією світового економічного та інформаційного простору; поширюються нестандартні форми зайнятості; збільшується зайнятість у сфері послуг (Лісогор, 2016).

В умовах нестабільної економічної ситуації, що супроводжується скороченням сукупного попиту, підприємства найчастіше вдаються до застосування наступних гнучких форм зайнятості: вимушена неповна зайнятість (часткове безробіття); режими зайнятості на неповний робочий час; нестандартні організаційні форми зайнятості: тимчасові роботи, вторинна зайнятість (сумісництво), дистанційна зайнятість, «запозичена праця» (аутсорсинг, аутстафінг, лізинг персоналу); нестандартні робочі місця: надомна праця, працівники за викликом; гнучкі (нестандартні) режими робочого часу, які можуть застосовуватись як за повного, так і неповного робочого часу (Сандугей, 2015, с.23).

Однією з найбільш соціально значущих інновацій у сфері праці є віддалена (дистанційна) зайнятість з використанням новітніх технологій. Цей вид зайнятості відомий під різними назвами: у США поширений термін телеком'ютинг (telecommuting

job), в Європі – телеробота (telework). За визначенням провідної організації у сфері дослідження телероботи Європейської ініціативи (European Telework Development Initiative), телеробота виникає тоді, коли ІКТ використовуються для виконання роботи на відстані від місця, де необхідні результати цієї роботи, або від місця, де вона зазвичай виконується (Ємельяненко, 2015, с.85).

На рівні Європейського Союзу Європейською комісією і Європейським об'єднанням профспілок і роботодавців (ETUC, UNICE, UEAPME, CEEP) 16 липня 2002 р. була укладена Європейська рамкова угода про телероботу. У статті 2 цієї Угоди визначено, що телеробота є однією з форм організації та/або виконання роботи, з використанням інформаційних технологій, у контексті трудового договору/відносин, де робота, яка також може бути виконана в приміщеннях роботодавця, здійснюється за межами цих приміщень на постійній основі (Framework Agreement on Telework, 2002). Викладене дає підстави зробити висновок, що телеробота є синонімом дистанційної роботи.

Складовими телероботи можуть виступати надомна зайнятість, мобільна зайнятість, зайнятість у спеціально обладнаних телецентрах, зайнятість за схемами аутсорсингу з використанням ІКТ.

Надомна зайнятість передбачає залучення таких груп працівників:

- наймані телепрацівники, трудовий контракт яких визначає дім як місце постійної роботи;
- самозайняті, або фрілансери – працівники, які надають перевагу роботі вдома але в разі необхідності можуть працювати в приміщенні роботодавця;
- неформальні телепрацівники залучаються до виконання певних завдань без згоди вищого керівництва компанії (або незважаючи на заборону) за нелегальним наймом менеджерів, які вбачають вигоди в роботі таких працівників;
- телезайняті підприємці, які тільки починають свій бізнес і намагаються уникнути витрат, пов'язаних з утриманням приміщення, та відхиляють практику формального офісу, розвивають свій бізнес за допомогою електронних мереж і працівників, які працюють у найбільш зручний для них час.

Мобільна зайнятість передбачає використання працівниками ІКТ для встановлення тривалого контакту із замовником та надання йому негайно («в дорозі») тих послуг, які раніше вимагали обов'язкової присутності в офісі замовника-роботодавця або відвідування офісу замовником.

Зайнятість у спеціально обладнаних телецентрах, які надають можливість працівникам користуватися офісом, розташованим неподалік від місця їх проживання, для уникнення витрат на проїзд та інших незручностей. Різновидом телецентрів виступають телекотеджі, які забезпечують працівників можливостями підвищення кваліфікації, високоефективними ІКТ та електронною мережею, а також різними аспектами спілкування, яких бракує працівнику, що працює вдома. Телекотеджі виникли в Швеції, як засіб впровадження технологій і необхідних навичок для працівників, які працюють у сільській місцевості. Пізніше вони набули поширення у Великій Британії, де існувало близько 200 телекотеджів, у Франції та Ірландії. Телекотеджі відіграють важливу роль у системі відродження сіл і вирішення проблем зайнятості, і, зокрема в Україні, можуть використовуватися для допомоги сільським мешканцям у пошуку телероботи та роботи як у місцевих компаніях, так і в інших регіонах (Ємельяненко, 2015, с.85-86).

Отже, інноваційні форми зайнятості – це організаційно-правові способи та умови використання інтелектуальної праці, які характеризуються відсутністю або модифікацією однієї або декількох ознак класичних трудових відносин, а саме появою особливих трудових договорів, згідно з якими змінюється спосіб найму працівників,

здійснюється гнучке правове регулювання діджиталізованих відносин у сфері праці; трансформацією уявлення про робоче місце у звичайному розумінні цього елементу організації праці; можливістю використання такого графіку роботи, який дає змогу оптимізувати робочий час працівника (Туль, 2019, с.100). Впровадження інноваційних форм зайнятості сприяє розширенню можливостей населення щодо реалізації головного принципу зайнятості в ринковій економіці – виключного права розпоряджатися власними здібностями до праці.

Україна на державному рівні тримає курс на розбудову цифрової економіки, ухваливши «Концепцію розвитку цифрової економіки та суспільства України на 2018-2020 роки» (Кабінет Міністрів України, 2018), проект «Цифрова адженда України – 2020 («Цифровий порядок денний» – 2020)» (Хай-Тек Офіс Україна, 2016), створивши Міністерство цифрової трансформації України (у вересні 2019 р.). Відповідно до нормативних документів, «цифрова економіка» означає діяльність, в якій основними засобами (факторами) виробництва є цифрові (електронні, віртуальні) дані як числові, так і текстові. Цифрова економіка базується на інформаційно-комунікаційних та цифрових технологіях (Кабінет Міністрів України, 2018).

Одним із напрямів цифрового розвитку суспільства, вказана Концепція називає *впровадження концепції цифрових робочих місць*. Цифрове робоче місце – це віртуальний еквівалент фізичного робочого місця, який вимагає належної організації, користування та управління, оскільки має стати запорукою підвищеної ефективності працівників та створення для них більш сприятливих умов праці (Кабінет Міністрів України, 2018).

Робоче місце є одним з класичних елементів організації трудових відносин. У процесі трудової діяльності працівник постійно чи тимчасово перебуває на робочому місці, яке зазвичай визначається на підставі трудового договору. Нині цей елемент зазнав суттєвих трансформацій. В умовах діджиталізації економіки інтелектуальний працівник має можливість виконувати роботу поза межами традиційного офісу. Основними чинниками, що впливають на трансформацію робочого місця, є доступність смартфонів та планшетів, поширення корпоративних програм, які дають змогу використовувати працівникам власні пристрої (Bring your own device, BYOD). Крім того, інновації в мобільних технологіях, такі як біометричні зчитувачі, голосовий контроль, зв'язок на невеликих відстанях (Near Field Communication, NFC) та додаткова реальність, дають змогу працівникам виконувати роботу абсолютно новими способами, що підвищує продуктивність праці завдяки покращенню організації комунікацій та бізнес-процесів (Туль, 2019, с.100-101). Саме за критерієм робочого місця виокремлюють такі форми зайнятості як надомна та мобільна зайнятість, які було детально розглянуто вище.

В Україні поєднання зростаючих темпів поширення цифрової (комп'ютерної) грамотності, збільшення використання широкосмугового Інтернету відкриває величезний потенціал для розвитку інноваційної зайнятості, зокрема для віддаленої роботи і телезайнятості. Але необхідно підкреслити, що для розвитку інноваційної зайнятості в Україні існує багато перешкод: деформація професійно-кваліфікаційної структури зайнятості, низька ефективність використання високого освітнього потенціалу населення, високі рівні професійного ризику, зношеність основних фондів, проблема бідності серед зайнятого населення. У зв'язку з упровадженням інновацій, пов'язаних з процесами інформатизації та комп'ютеризації суспільства, що зумовлюють використання гнучкого графіку роботи й є основою поширення інноваційних форм зайнятості, потребують доопрацювання норми трудового законодавства України в частині регулювання інноваційної зайнятості, зважаючи на невизначеність нормативного підґрунтя для використання цієї діяльності, недосконалість як фінансової, так й інформаційної підтримки з боку держави.

Висновки. Поширенню нових форм зайнятості сприяє швидкий розвиток ІКТ, інтернет речей, тривимірний друк та автономні транспортні засоби. Все це безпосередньо впливає на якість життя населення, а також на економічну ефективність бізнесу та держави. Цифровізація економіки спричиняє використання у процесі виробництва штучного інтелекту, роботів, хмарних технологій, збільшує попит на ринку праці на працівників, які мають цифрові навички. Для сучасної економіки характерним є перехід до нового технологічного укладу, який обумовлює зміну продуктивних сил та виробничих відносин. Стрімко розвиваються нові, нестандартні форми і види зайнятості, моделі організації трудової діяльності, процес і характер праці, соціально-трудова відносини та способи взаємодії між суб'єктами ринку праці.

Таким чином, формування сучасного типу соціально-трудова відносин передбачає, з одного боку, якісні зміни у професійно-кваліфікаційній структурі робочої сили підприємств та організацій, а з іншого – конструювання та функціонування повноцінного механізму соціального партнерства між державою, бізнесом, громадянами в сфері зайнятості.

Бібліографічний список

- Ємельяненко, Л.М., 2015. Формування та регулювання новітніх форм зайнятості в Україні. *Український соціум*, 1(52), с.82-89.
- Кабінет Міністрів України, 2018. Концепція розвитку цифрової економіки та суспільства України на 2018-2020 роки. *Верховна Рада України*. [онлайн] Доступно за: <<https://zakon.rada.gov.ua/go/67-2018-p>> [Дата звернення 10 липня 2021].
- Лісогор, Л.С., 2016. Формування інноваційної зайнятості в умовах модернізації економіки та трансформації суспільних відносин. *Економіка і організація управління*, 3, с.82-90.
- Сандугей, В.В., 2015. Формування інноваційного типу зайнятості у вітчизняній економіці. *Науковий часопис НПУ імені М.П. Драгоманова. Серія 18 : Економіка і право*, 30, с.22-28.
- Туль, С.І., 2019. Нові форми праці в умовах діджиталізації економіки та світового ринку праці. *Науковий вісник Ужгородського національного університету. Серія : Міжнародні економічні відносини та світове господарство*, 23(2), с.100-105.
- Український інститут майбутнього, 2020. *Україна 2030e – країна з розвинутою цифровою економікою*. [онлайн] Доступно за: <<https://strategy.uifuture.org/kraina-z-rozvinutoyu-cifrovoyu-ekonomikoyu.html#6-2-10>> [Дата звернення 10 липня 2021].
- Хай-Тек Офіс Україна, 2016. *Проект «Цифрова адженда України – 2020» («Цифровий порядок денний – 2020»)*. [онлайн] Доступно за: <<https://ucci.org.ua/uploads/files/58e78ee3c3922.pdf>> [Дата звернення 10 липня 2021].
- Framework Agreement on Telework, 2002. *Etuc, Unice-Ueapme and Ceep*, [online] 16 July. Available at: <https://resourcecentre.etuc.org/sites/default/files/2020-09/Telework%202002_Framework%20Agreement%20-%20EN.pdf> [Accessed 11 July 2021].
- Radu, S., 2018. Top Industries To Be Changed by Automation. *U.S. News & World Report L.P.* [online] November 07. Available at: <<https://www.usnews.com/news/best-countries/slideshows/most-likely-industries-to-be-changed-by-automation>> [Accessed 11 July 2021].
- Understanding the impact of digitalization on society, 2018. *World Economic Forum*. [online] Available at: <<https://reports.weforum.org/digital-transformation/understanding-the-impact-of-digitalization-on-society>> [Accessed 11 July 2021].

References

- Cabinet of Ministers of Ukraine, 2018. Concept of development of the digital economy and society of Ukraine for 2018-2020 [Concept of development of the digital economy and society of Ukraine for 2018-2020]. *Verkhovna Rada of Ukraine*. [online] Available at: <<https://zakon.rada.gov.ua/go/67-2018-p>> [Accessed 10 July 2021]. (in Ukrainian).
- Framework Agreement on Telework, 2002. *Etuc, Unice-Ueapme and Ceep*, [online] 16 July. Available at: <https://resourcecentre.etuc.org/sites/default/files/2020-09/Telework%202002_Framework%20Agreement%20-%20EN.pdf> [Accessed 11 July 2021].
- Hi-Tech Office Ukraine, 2016. *Proekt «Tsyfrova adzhenda Ukrainy – 2020» («Tsyfrovyyi poriadok denniy – 2020)» [Project «Digital Agenda of Ukraine – 2020» («Digital Agenda – 2020)»]*. [online] Available at: <<https://ucc.org.ua/uploads/files/58e78ee3c3922.pdf>> [Accessed 10 July 2021]. (in Ukrainian).
- Lisohor, L.S., 2016. Formuvannya innovatsiinoi zainiatosti v umovakh modernizatsii ekonomiky ta transformatsii suspilnykh vidnosyn [Formation of innovative employment in the conditions of modernization of the economy and transformation of social relations]. *Economics and organization of management*, 3, pp.82-90. (in Ukrainian).
- Radu, S., 2018. Top Industries To Be Changed by Automation. *U.S. News & World Report L.P.* [online] November 07. Available at: <<https://www.usnews.com/news/best-countries/slideshows/most-likely-industries-to-be-changed-by-automation>> [Accessed 11 July 2021].
- Sanduhei, V.V., 2015. Formuvannya innovatsiinoho typu zainiatosti u vitchyzniani ekonomitsi [Formation of an innovative type of employment in the domestic economy.]. *Naukovyi chasopys NPU imeni M. P. Drahomanova. Seriya 18 : Ekonomika i pravo*, 30, pp.22-28. (in Ukrainian).
- Tul, S., 2019. Novi formy pratsi v umovakh didzhytalizatsii ekonomiky ta svitovoho rynku pratsi [New forms of work in the conditions of economy and global labor market digitalization]. *Uzhorod National University Herald. International Economic Relations And World Economy*, 23(2), pp.100-105. (in Ukrainian).
- Ukrainian Institute of the Future, 2020. *Ukraina 2030e – kraina z rozvynutoiu tsyfrovoyu ekonomikoyu [Ukraine 2030e is a country with a developed digital economy]*. [online] Available at: <<https://strategy.uifuture.org/kraina-z-rozvinutoyu-cifrovoyu-ekonomikoyu.html#6-2-10>> ([Accessed 10 July 2021]. (in Ukrainian).
- Understanding the impact of digitalization on society, 2018. *World Economic Forum*. [online] Available at: <<https://reports.weforum.org/digital-transformation/understanding-the-impact-of-digitalization-on-society>> [Accessed 11 July 2021].
- Yemelianenko, L.M., 2015. Formuvannya ta rehuliuвання novitnikh form zainiatosti v Ukraini [Formation and regulation of the latest forms of employment in Ukraine]. *Ukrainian society*, 1(52), pp.82-89. (in Ukrainian).
- Стаття надійшла до редакції 16.10.2021.

K. Takhtarova
S. Lanska

INNOVATIVE FORMS OF EMPLOYMENT IN THE CONDITIONS OF THE DIGITALIZATION OF THE LABOR MARKET

The article is devoted to the systematization and definition of characteristic differences of innovative forms of employment, which have become widespread in the conditions of digitization of the labor market.

The essence of the concepts «digitalization», «digital transformation», «digital technologies» is revealed, a conclusion is drawn about the ambiguity of the impact of digitalization on society and the economy. It was concluded that in modern economic conditions, digitalization of the labor market is part of the general process of digitalization of the economy, which is not singled out as a separate direction. The growth of the unemployment rate as the main risk of the digital transformation of the economy has been studied. In particular, there are estimates of global job losses due to digitalization, including by spheres of economic activity, types of work that can be automated using modern technologies in the near future.

It is substantiated that in the modern world in the labor market there is a tendency to spread new labor relations, which were not typical for the industrial period recently. It is about the spread of new innovative forms of employment, in particular, remote employment. The peculiarities and constituent elements of remote employment (teleworking) are analyzed. It is substantiated that the introduction of innovative forms of employment contributes to the expansion of the population's opportunities to implement the main principle of employment in the market economy – the exclusive right to dispose of their own abilities to work.

Attention is drawn to the fact that the development of the digital economy is being carried out at the state level in Ukraine, which has positive consequences for the labor market, in particular, the development of innovative employment. The obstacles to the development of innovative employment in Ukraine, as well as the main prerequisites for the spread of innovative forms of employment in the state, are highlighted.

It was concluded that the formation of a modern type of social and labor relations involves, firstly, qualitative changes in the professional and qualification structure of the workforce, and secondly, the functioning of a full-fledged mechanism of social partnership between the state, business and citizens in the field of employment.

Keywords: *market of practice, employment, forms of employment, innovation, digitalization, digital technologies, transformation.*

УДК 331.556.4:339.91

В.В. Воскобойник
Д.В. Воскобойник

ТЕНДЕНЦІЇ МІЖНАРОДНОЇ ТРУДОВОЇ МІГРАЦІЇ В УМОВАХ ІНТЕЛЕКТУАЛІЗАЦІЇ СВІТОГОСПОДАРСЬКОГО РОЗВИТКУ ТА ЦИФРОВІЗАЦІЇ ЕКОНОМІКИ

Статтю присвячено оцінці тенденції міжнародної трудової міграції як основної частини міжнародних міграційних переміщень у країнах світу в контексті впливу на них сучасних трансформаційних змін у світогосподарському розвитку, зокрема інтелектуалізації міграційних потоків та цифровізації економіки.

Встановлено, що у світовій економіці зростає потреба у висококваліфікованих фахівцях, перш за все, для високотехнологічних секторів сфери обслуговування – ІТ індустрії, інженерних послуг, сфери прикладних НДДКР та ін. Зроблено висновок, що серед трудових мігрантів спостерігається збільшення частки осіб з високим рівнем освіти як закономірний результат перетворення науки у найпродуктивнішу силу.

Обґрунтовано, що приймаючі країни, враховуючи поглиблення процесу інтелектуалізації світогосподарського розвитку, вибудовують політику інтелектуалізації міграційних потоків через визнання пріоритету залучення висококваліфікованих мігрантів та розробляють міграційну політику, спрямовану на залучення відповідних категорій робочої сили.

Визначено важелі протидії «втечі розумів» та заохочення припливу високоінтелектуальної робочої сили зацікавлених країн в умовах посилення міжкраїнової конкуренції за інтелектуальний капітал.

Ключові слова: міграція, трудова міграція, міграційні потоки, інтелектуалізація, цифровізація, міграційна політика.

DOI 10.34079/2226-2822-2021-11-22-43-50

Постановка проблеми. Сучасний етап розвитку світового господарства характеризується потужними цифровими трансформаціями, ускладненням технологічних параметрів виробничої діяльності, становленням інформаційного характеру господарських взаємодій, що висуває високі вимоги до якості трудових ресурсів та забезпечення економічної діяльності. Одночасно інтелектуалізація світогосподарського розвитку супроводжується зростанням дефіциту висококваліфікованої робочої сили, здатної до генерування та реалізації нових ідей, посиленням трудових диспропорцій у планетарному масштабі за освітніми показниками й рівнем добробуту, що призводить до активізації міграційного чинника та зростання міжнародних міграційних переміщень, актуалізує проблеми, викликані зовнішньою трудовою міграцією.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Дослідження тенденцій міжнародної трудової міграції, значущості контролю та її регулювання з метою підвищення рівня зайнятості й сталого економічного зростання в країнах світу протягом останніх років набули актуалізації, незважаючи на певні різноманітності підходів щодо тлумачення термінів, пов'язаних із міграцією робочої сили, методів і обсягів збору відповідних статистичних даних. Питанням міжнародної трудової міграції присвячено праці зарубіжних та вітчизняних вчених Р. Білбороу, Дж. Перрі, О. Старка, Я. Волоско,

С. Калініної, Н. Короленко, Е. Лібанової, Л. Михайлишин, О. Малиновської та ін. Проблематиці міжнародної трудової міграції Питання інтелектуалізації світогосподарського розвитку досліджували І. Валлерстайн, М. Кастельс, А. Колот, Д. Лук'яненко, Л. Михайлова, А. Поручник та ін.

Разом з тим, на сучасному етапі функціонування світової економіки існує потреба подальшого наукового аналізу процесів міжнародної трудової міграції в контексті впливу на них сучасних тенденцій світогосподарського розвитку та цифровізаційних зрушень в економіці.

Результати наукового дослідження. Міжнародна трудова міграція виступає важливою складовою міжнародного ринку праці, і представляючи собою підсистему міждержавних потоків робочої сили різних професій, рівнів компетенцій за різноманітними сферами та галузями світової економіки, утворює один з найбільш складних компонентів системи міжнародних економічних відносин.

Міграція робочої сили вирівнює умови праці, зайнятості, доходів населення, одночасно загострюючи протиріччя між країнами, оскільки через позитивну тенденцію включення країн до процесів міжнародної міграції, зростає кількість питань, які потребують узгодження у світовому трудових ресурсному просторі (Короленко та Петросян, 2021).

Трудова міграція отримала новий поштовх завдяки Декларації Генеральної Асамблеї ООН з питання міжнародної міграції та розвитку 2013 р., яка визнала мобільність людини ключовим фактором сталого розвитку, констатувала важливий внесок трудової міграції у реалізацію Цілей розвитку та закликала побудувати умови для справедливої міжнародної міграції (ООН, 2013).

Починаючи з 1970 р., чисельність міжнародних мігрантів у світі зростає більше ніж втричі (рис. 1). З початку XXI ст. під впливом політичних, соціально-економічних, демографічних та інших чинників відбулось значне прискорення міграційних процесів: загальний приріст числа міжнародних мігрантів становив майже 100 млн. осіб (майже 50 %): якщо у 2000 р. чисельність міжнародних мігрантів у світі становила більше 173 млн. осіб, то в 2019 р. – майже 272 млн. осіб (табл. 1).

Збільшення обсягів міграції має значний вплив на ринки праці як країн, з яких виїжджають люди, і країн, що приймають мігрантів. Так, імміграція є економічно вигідною для приймаючої країни за умови більшої активності мігрантів у порівнянні з місцевим населенням, що, як правило, одночасно супроводжується їх дискримінацією за рівнем оплати праці і пропонованими умовами роботи.

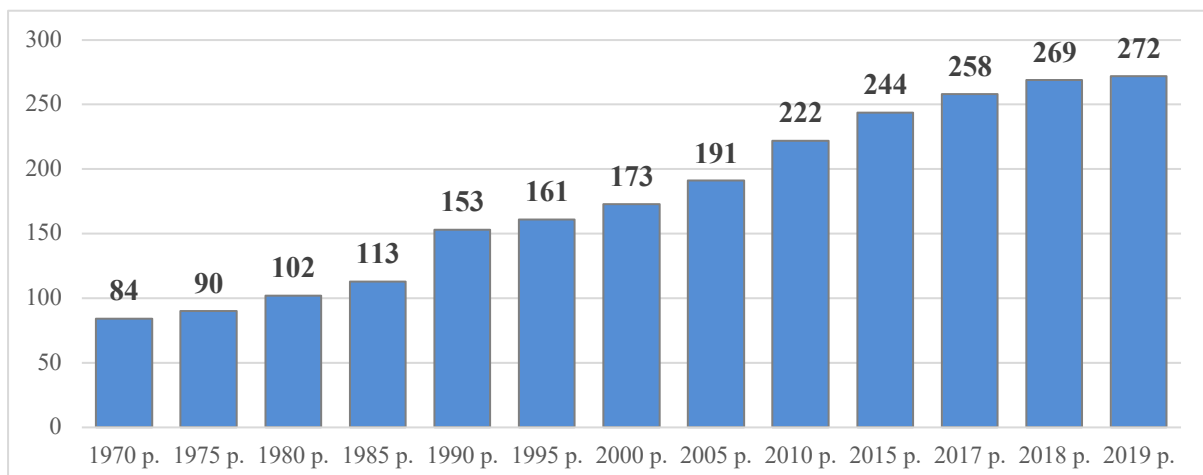

Рис. 1. Динаміка міжнародної міграції у світі у 1970–2019 рр., млн. осіб (UN DESA, 2019)

Фактичні економічні наслідки міграції залежать не тільки від економічної ситуації в приймаючій країні, але й від культурних та особистих властивостей самих іммігрантів, їх здатності та готовності жити і працювати в приймаючій країні.

Таблиця 1

Ключові показники міжнародної міграції у глобальному вимірі (International Organization for Migration, 2020)

№	Показники міжнародної міграції	2000 р.	2019 р.
1	Загальна чисельність міжнародних мігрантів у світі, млн. осіб	173,5	271,6
2	Частка міжнародних мігрантів у загальній чисельності населення світу, %	2,8	3,5
3	Частка жінок у загальній чисельності міжнародних мігрантів, %	47,5	47,9
4	Частка дітей 0-14 років у загальній чисельності міжнародних мігрантів, %	16,0	13,9
5	Регіон з найбільшою часткою міжнародних мігрантів, %	Океанія (17,1)	Океанія (21,1)
6	Країна з найбільшою часткою міжнародних мігрантів	ОАЕ	ОАЕ
7	Загальна чисельність трудових мігрантів, млн. осіб	-	164
8	Глобальні міжнародні грошові перекази, млрд. дол. США	126	689
9	Кількість біженців, млн. осіб	14	25,9
10	Кількість держав-членів Міжнародної організації міграції	76	173
11	Кількість виїзних офісів Міжнародної організації міграції, од.	120	436

Приплив робочої сили, призводячи до суттєвого збільшення населення в приймаючій країні, спричиняє зростання сукупного попиту в національній економіці, що, в свою чергу, сприяє економічному зростанню. Крім того, оскільки більшість трудових мігрантів знаходяться в активному продуктивному віці, це збільшує їх вплив на продукування ВВП приймаючих країн у порівнянні з населенням старших вікових груп.

Процеси міжнародної міграції охопили всі регіони світу: так, у 2019 р. майже 1/3 мігрантів прибули до країн Азії – 83,5 млн. осіб, до країн Європи – 82,3 млн. осіб, до Північної Америки – 58,6 млн. осіб, до країн Африки – 26,5 млн. осіб, до Південної Америки – 11,6 млн. осіб, до Океанії – 9 млн. осіб, що значно перевищує показники 2000 р. – 34,1 млн. осіб, 25,4 млн. осіб, 18,3 млн. осіб, 11,5 млн. осіб, 5,1 млн. осіб, 3,7 млн. осіб відповідно (табл. 2).

Таблиця 2

Динаміка чисельності міжнародних мігрантів за регіонами світу, осіб (UN DESA, 2019)

Регіони світу	2000 р.	2005 р.	2010 р.	2015 р.	2019 р.
Весь світ	173 588 441	191 615 574	220 781 909	248 861 296	271 642 105
Африка	15 051 677	15 969 835	17 804 198	23 476 251	26 529 334

Азія	49 394 322	53 439 306	65 938 712	77 231 760	83 559 197
Європа	56 858 788	63 594 822	70 678 025	75 008 219	82 304 539
Південна Америка	6 570 729	7 224 942	8 262 433	9 441 679	11 673 288
Північна Америка	40 351 694	45 363 257	50 970 861	55 633 443	58 647 822
Океанія	5 361 231	6 023 412	7 127 680	8 069 944	8 927 925

У покраїновому розрізі особливо швидка динаміка зростання зафіксована у США (+15,9 млн. осіб), Саудівській Аравії (+7,9 млн. осіб), ОАЕ (+6,1 млн. осіб). Серед європейських країн найбільше зростання мігрантів відбувалось у Великій Британії (+4,8 млн. осіб), Німеччині (+4,2 млн. осіб), Італії (+4,1 млн. осіб) (табл. 3).

Таблиця 3

Топ-10 країн світу, до яких прямують міжнародні мігранти, млн. осіб (International Labour Organization, 2021)

Країна	Кількість міжнародних мігрантів, млн. осіб		Абсолютний приріст, млн. осіб	Відносний приріст, %
	2000 р.	2019 р.		
США	34,8	50,7	15,9	45,7
Канада	5,5	7,9	2,4	28,9
Німеччина	8,9	13,1	4,2	47,1
Франція	6,3	8,3	2,0	31,7
Великобританія	4,7	9,5	4,8	102,1
Італія	2,1	6,2	4,1	295,2
РФ	11,9	11,4	-0,5	-4,2
ОАЕ	2,4	8,5	6,1	354,1
Саудівська Аравія	5,2	13,1	7,9	251,9
Австралія	5,3	8,9	3,6	67,9

Загалом 111,2 млн. трудових мігрантів (67,9 %) працюють в країнах з високим рівнем доходу, 30,5 млн. (18,6 %) – в країнах з рівнем доходу вище середнього, 16,6 млн. (10,1 %) – в країнах з рівнем доходу нижче середнього, 5,6 млн. (3,4 %) – в країнах з низьким рівнем доходу [World Migration Report 2020, 2020, р. 34]. З метою попередження нерегульованої, нелегальної міграції, експлуатації і «втрати розумів» деякі держави-члени ЄС у співпраці з державами походження мігрантів запровадили програми обміну відповідною інформацією.

Переважає кількість трудових мігрантів у світі були зайняті у сфері послуг – 71,1 % (з них у сфері побутового обслуговування – лише 7,7 %), зайнятість у промисловості становила 17,8%, у сільському господарстві – 11,1%, що відповідає загальній структурі зайнятості у світовій економіці (рис. 3) і свідчить про зростання потреби у висококваліфікованих фахівцях (перш за все, для високотехнологічних секторів сфери обслуговування – ІТ індустрії, інженерних послуг, сфери прикладних НДДКР та ін.).

Відповідно серед трудових мігрантів спостерігається збільшення частки осіб з високим рівнем освіти і фахової підготовки, що є закономірним результатом перетворення науки у найважливішу продуктивну силу. Міграція висококваліфікованих фахівців у США, Великобританію, Німеччину, Францію тощо стала характерним явищем кінця ХХ – початку ХХІ ст. Так, частка іноземців серед інженерів у США становить понад 10 %, лікарів – понад 20 %.

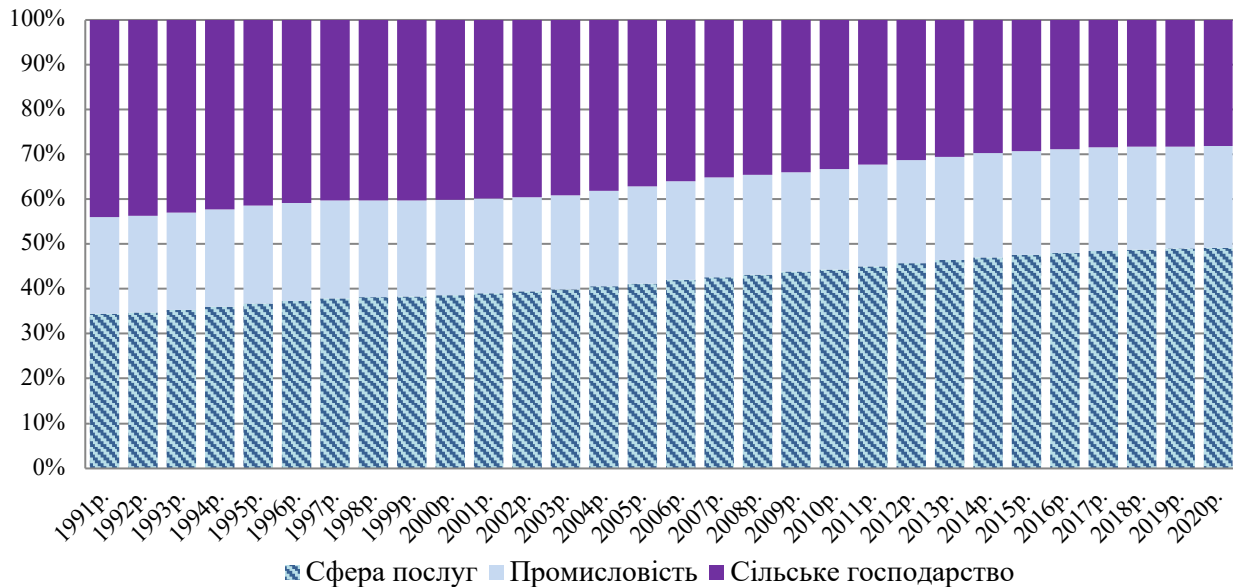

Рис. 3. Структура зайнятості за секторами світової економіки у 1991–2020 рр., % *
 *побудовано за (International Labour Organization, 2021)

В європейських країнах взагалі склалась ситуація, коли емігрують національні кадри (переважно до США), а їх місце займають кваліфіковані кадри з країн, що розвиваються: у Великобританії зосереджені лікарі індійського походження, частка яких становить приблизно 35 %, у Францію емігрували фахівці з країн Північної Африки та Індокитаю та ін. (Калініна, Михайлишин, Корвчук та Савченко, 2021, с.73-74).

Найбільшу вигоду розвинені країни отримують від залучення іноземних вчених, що дозволяє динамічно розвивати свої наукові дослідження та економити значні фінансові ресурси на підготовку наукових кадрів. Так, в умовах, коли вартість підготовки одного доктора наук становить від 100 до 500 тис. дол. США, розмір економії коштів на підготовку фахівців найвищої кваліфікації досягає 5 млрд. дол. США щорічно (Калініна, Михайлишин, Корвчук та Савченко, 2021, с.75).

Відповідно, в умовах інтелектуалізації світогосподарського розвитку у світовому трудовихресурсному просторі формуються потоки висококваліфікованої робочої сили.

Початок даного процесу пов'язується з прийняттям Конгресом США в 30-х роках ХХ ст. спеціальної постанови, сутність якої зводилась до реалізації політики «активного запрошення» в країну обдарованої молоді і наукової еліти з усіх континентів. Ця політика передбачала створення особливих умов, що полегшували адаптацію інтелектуальних мігрантів в соціумі і на національному ринку праці. В основу даної та інших постанов Конгресу було покладено результати фундаментальних досліджень, відповідно до яких у будь-якій національній популяції кількість людей, здатних до формування нових проривних ідей, не перевищує 3-5 % населення (Калініна, Гетьманенко та Давидюк, 2016, с.134).

Система активного запрошення надає солідну фінансову підтримку іноземним здобувачам середньої та професійної освіти, створюючи можливості для їх навчання та подальшого професійного розвитку. За умови, що сформована робоча сила залишається в країні, здійснені витрати перетворюються на продуктивні інвестиції.

Так, в рамках політики активного запрошення до США прибувають вчені, аспіранти і докторанти з різних континентів – Азії (57 %), Європи (24 %), Латинської Америки (13 %), Африки (4 %) (Калініна, Гетьманенко та Давидюк, 2016, с. 138).

У постіндустріальному світі характер міжнародної трудової міграції суттєво змінюється. За наявними прогнозами, подальша інтелектуалізація світогосподарського розвитку призведе до того, що найбільш затребуваними професіями у найближче десятиліття будуть інженери, фахівці у галузі інформаційних технологій, розробники комп'ютерного апаратного забезпечення, фахівці в галузі нанотехнологій, електроніки і біотехнологій, екологи, лікарі, хіміки тощо (Калініна, Гетьманенко та Давидюк, 2016, с. 134).

Відповідно, приймаючі країни вибудовують політику *інтелектуалізації міграційних потоків* через визнання пріоритету залучення висококваліфікованих мігрантів та розбудовуючи відповідну міграційну політику, спрямовану на залучення даної категорії робочої сили. До таких країн належать всі країни з високим рівнем доходу (розвинуті країни), а також інші групи країн. Принципи успішної селективної міграційної політики щодо висококваліфікованих кадрів є спільними для всіх груп країн, незалежно від рівня їх економічного розвитку.

Одночасно перед країнами постає завдання протидіяти «втечі розумів», яка, на відміну від інтелектуальної міграції, є одностороннім процесом, що може мати для країни походження наслідки у вигляді незворотних втрат інвестицій, здійснених в інтелектуальний капітал, і потенційних доходів від його реалізації. Так, згідно наявних розрахунків, еміграція одного висококваліфікованого фахівця дорівнює вкладенню в економіку приймаючої країни 1 млн. дол. США, що у довгостроковій перспективі послаблює науково-технологічний та інноваційний потенціал експортерів людського ресурсу.

Потоки висококваліфікованої робочої сили значно активізуються, за умови значних відмінностей у приймаючих країнах та країнах походження перспектив професійного зростання носіїв інтелектуальної здатності до праці, відмінностей у соціальному визнанні і матеріальній винагороді праці вчених та інших категорій зазначених фахівців.

Міжкраїнова конкуренція за інтелектуальний капітал посилює зазначені процеси, активізуючи міжнародний обмін студентами, науковими співробітниками, стимулюючи віртуальне переміщення інтелектуального капіталу завдяки мережі Інтернет, у зв'язку з чим актуалізується проблема регулювання процесів використання міжнародного інтелектуального ресурсу, у тому числі з використанням важелів відповідних компенсаторних виплат (Калініна, Гетьманенко та Давидюк, 2016, с. 139).

Так, країни еміграції зазвичай використовують такі важелі:

- заохочення повернення високоінтелектуальної робочої сили на батьківщину;
- створення в країнах походження умов для використання трудового потенціалу висококваліфікованої робочої сили;
- здійснення цільових вкладень у розвиток наукової та освітньої діяльності;
- наукова та освітня кооперація з відповідними установами приймаючих країн та ін.

Країни імміграції вдаються до таких напрямків заохочення припливу високоінтелектуальної робочої сили:

- нівелювання фінансового чинника для іноземних студентів за пріоритетними спеціальностями і напрямками підготовки;
- надання візового пріоритету для висококваліфікованих працівників;
- надання технічної допомоги країнам походження мігрантів і формування міжнародних професійних мереж та ін.

Вищезазначені напрямки у якості приймаючих країн активно реалізують такі держави, як США, Канада, Велика Британія, Німеччина, Франція, Норвегія, Нідерланди, Чеська Республіка, Японія, Австралія (Патика, Мартинюк та Кучеренко, 2013, с.225-226).

Висновки та перспективи подальших досліджень. Виходячи з того, що Україна виступає переважно постачальником інтелектуального капіталу, виникає необхідність більш активного регулювання процесів зовнішньої інтелектуальної міграції, що вимагає дослідження відповідних практик включення країни до процесів міжнародної трудової міграції.

Бібліографічний список

- Калініна, С.П., Гетьманенко, Ю.О. та Давидюк, Л.П., 2016. *Розвиток міжнародного ринку праці: глобалізаційний аспект*. Вінниця: Нілан-ЛТД.
- Калініна, С.П., Михайлишин, Л.І., Коровчук, Ю.І. та Савченко, Е.О., 2021. *Трансформація трудоворесурсного забезпечення світової економіки: глобалізаційний дискурс*. Вінниця: Твори.
- Короленко, Н.В. та Петросян, А.А., 2021. Міжнародна міграція робочої сили: причини та наслідки. *Ефективна економіка*. 1. DOI: [10.32702/2307-2105-2021.1.85](https://doi.org/10.32702/2307-2105-2021.1.85)
- ООН, 2013. *Декларація по итогам диалога на высоком уровне по вопросу о международной миграции и развитии: Принята резолюцией 68/4 Генеральной Ассамблеи от 3 октября 2013 года*. [онлайн] Доступно : <https://www.un.org/ru/documents/decl_conv/declarations/migrationdevelop.shtml> [Дата звернення 28 липня 2021].
- Патика, Н.І., Мартинюк, О.В. та Кучеренко, Д.Г., 2013. *Міжнародні економічні відносини*. Київ: Центр учбової літератури.
- International Labour Organization, 2021. *World Employment and Social Outlook : Trends 2021*, [online] Available at: <<https://www.ilo.org/global/research/global-reports/weso/trends2021/lang--en/index.htm>> [Accessed 28 July 2021].
- International Organization for Migration, 2020. *World Migration Report 2020*. [online] Available at: <https://publications.iom.int/system/files/pdf/wmr_2020.pdf> [Accessed 28 July 2021].
- UN DESA, 2019. *International Migration 2019. Report*. New York, 2019. [online] Available at: <https://www.un.org/en/development/desa/population/migration/publications/migrationreport/docs/InternationalMigration2019_Report.pdf> [Accessed 28 July 2021].

References

- International Labour Organization, 2021. *World Employment and Social Outlook : Trends 2021*, [online] Available at: <<https://www.ilo.org/global/research/global-reports/weso/trends2021/lang--en/index.htm>> [Accessed 28 July 2021].
- International Organization for Migration, 2020. *World Migration Report 2020*. [online] Available at: <https://publications.iom.int/system/files/pdf/wmr_2020.pdf> [Accessed 28 July 2021].
- Kalinina, S.P., Hetmanenko, Yu.O. and Davydiuk, L.P., 2016. *Rozvytok mizhnarodnoho rynku pratsi: hlobalizatsiinyi aspekt [Development of the international labor market: globalization aspect]*. Vinnytsia: Nilan-LTD. (in Ukrainian).
- Kalinina, S.P., Mykhailyshyn, L.I., Korovchuk, Yu.I. and Savchenko, E.O., 2021. *Transformatsiia trudoresurnoho zabezpechennia svitovoi ekonomiky: hlobalizatsiinyi dyskurs [Transformation of the labor supply of the world economy: globalization discourse]*. Vinnytsia: Creations. (in Ukrainian).
- Korolenko, N. and Petrosian, A. 2021. *Mizhnarodna mihratsiia robochoi syly: prychny ta naslidky [International labor migration: causes and consequences]*. *Efektivna ekonomika*, 1. DOI: [10.32702/2307-2105-2021.1.85](https://doi.org/10.32702/2307-2105-2021.1.85) (in Ukrainian).
- Patyka, N.I., Martyniuk, O.V. and Kucherenko, D.H., 2013. *Mizhnarodni ekonomichni vidnosyny [International economic relations]*. Kyiv: Center for Educational Literature. (in Ukrainian).
- UN DESA, 2019. *International Migration 2019. Report*. New York, 2019. [online] Available at: <https://www.un.org/en/development/desa/population/migration/publications/migrationreport/docs/InternationalMigration2019_Report.pdf> [Accessed 28 July 2021].

UN, 2013. *Deklaraciya po itogam dialoga na vysokom urovne po voprosu o mezhdunarodnoj migracii i razvitii: Prinyata rezolyuciej 68/4 General'noj Assamblei ot 3 oktyabrya 2013 goda*) [Declaration of the High-Level Dialogue on International Migration and Development Adopted by General Assembly resolution 68/4 of 3 October 2013]. [online] Available

at: <https://www.un.org/ru/documents/decl_conv/declarations/migrationdevelop.shtml>

[Accessed 28 July 2021].

Стаття надійшла до редакції 17.07.2021.

Voskoboinyk V.V.

Voskoboinyk D.V.

TRENDS OF INTERNATIONAL LABOR MIGRATION IN THE CONDITIONS OF INTELLECTUALIZATION OF WORLD ECONOMIC DEVELOPMENT AND DIGITALIZATION OF THE ECONOMY

The article is devoted to the assessment of the trends of international labor migration as the main part of international migration movements in the countries of the world in the context of the impact on them of modern transformational changes in global economic development, in particular, the intellectualization of migration flows and the digitalization of the economy.

A trend has been established to increase the number of international migrants in the world during the last half century. It has been proven that the increase in the volume of labor migration has a significant impact on the labor markets of both the countries from which people leave and the countries receiving migrants. Attention is focused on the fact that the influx of labor to the host countries contributes to their economic growth. This is because most migrant workers are in active working age, which increases their impact on GDP production. The dynamics of international migration indicators by world region over the past 20 years have been analyzed.

It has been established that in the world economy there is a growing need for highly qualified specialists, first of all, for high-tech sectors of the service sphere – IT industry, engineering services, the field of applied research and development, etc. It was concluded that there is an increase in the share of persons with a high level of education among labor migrants. This is a natural result of the transformation of science into the most productive force.

It is substantiated that the receiving countries, taking into account the deepening of the process of intellectualization of world economic development, are building a policy of intellectualization of migration flows. This is implemented by recognizing the priority of attracting highly skilled migrants. These countries are developing a migration policy aimed at attracting the appropriate categories of labor force.

The levers of countering the «brain drain» and encouraging the influx of highly intelligent workforce of the interested countries in the conditions of increased international competition for intellectual capital have been determined.

Keywords: migration, labor migration, migration flows, intellectualization, digitalization, migration policy.

УДК 339.9:332(430)

О. В. Уманський

РЕГІОНАЛЬНІ СОЦІАЛЬНО-ЕКОНОМІЧНІ АСИМЕТРІЇ ТА ПОШИРЕННЯ ПРАВОПОПУЛІЗМУ В НІМЕЧЧИНІ

Стаття присвячена впливу регіональних соціально-економічних асиметрій на поширення правопопулізму в Німеччині на прикладі електоральних уподобань партії «Альтернатива для Німеччини». Поділ між землями Східної та Західної Німеччини має прояв у регіональних асиметриях, які впливають на всі основні соціальні, міграційні та економічні показники. Для перевірки гіпотез застосовано методи кластерного та графічного аналізу. Результати емпіричного дослідження підтвердили гіпотези, по-перше, щодо прямого впливу суттєвих відмінностей соціально-економічного розвитку між західними та східними землями ФРН та проявами у суспільних відносинах, зокрема, щодо підтримки праворадикальних рухів. По-друге, щодо прямого зв'язку між насиллям, нетерпимістю та низькою толерантністю до інших культур та чисельністю голосів за право-популістську партію. Обґрунтовано доцільність продовження політики зниження регіональних асиметрій між економічним добробутом східних та західних земель Німеччини та активізацію саме в Східній Німеччині політики, спрямованої на формування толерантності та поваги до інших культур.

Ключові слова: Німеччина, міграційна криза, правопопулізм, регіональні соціально-економічні асиметрії.

DOI 10.34079/2226-2822-2021-11-22-51-58

Постановка проблеми. Специфіка Німеччини полягає в тому, що після Другої світової війни в країні існує досить табуоване ставлення до націоналізму і докладаються надзвичайні зусилля для збереження відкритості та толерантності. Для Західної Німеччини була характерна історично низька підтримка правих партій. Однак, після воз'єднання країни у 1990 р. ситуація з часом змінилась. У період 1990-2013 рр. правопопулісти та праворадикали не могли подолати виборчий бар'єр у 5% на федеральних виборах. У 2017 р. на виборах до Бундестагу створена у 2013 р. праворадикальна партія «Альтернатива для Німеччини» (далі – AfD) не тільки подолати виборчий бар'єр, але й показала третій результат в Німеччині з результатом у 12,6% голосів виборців (German state open data portal, 2017). Це актуалізувало завдання аналізу витоків такого електорального успіху в країні, яка має статус не тільки європейського, але й глобального економічного лідера.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Посилення правих рухів в Німеччині не залишилась поза увагою науковців. К. Арцгеймер провів кількісний аналіз Маніфесту про європейські вибори AfD 2013 р. (Arzheimer, 2015); Р. Шмітт-Бек аналізував причини, чому прихильники AfD обрали саме цю партію на федеральних виборах 2013 р. та на виборах до Європейського парламенту 2014 р. (Schmitt-Beck, 2017); Б. Шелленберг досліджував регіональні аспекти ультраправих акторів і субкультури в Німеччині (Schellenberg, 2013); М. Мінкенберг, описав і систематизував випадки ксенофобії, спричинені крайніми правими в Німеччині (Minkenberg, 2015). Разом з тим відсутні емпіричні дослідження впливу соціально-економічних факторів регіональних асиметрій на такі електоральні переваги, що у сукупності визначає актуальність та важливість даної наукової теми.

Метою статті є визначення впливу регіональних соціально-економічних асиметрій на поширення правопопулізму в Німеччині на прикладі електоральних уподобань партії «Альтернатива для Німеччини».

Результати наукового дослідження. Німеччина активно долучилась до вирішення проблем сирійських мігрантів і прийняла їх значну чисельність протягом європейської міграційної кризи 2015-2016 рр. Як раз у цей період спостерігається різке зростання чисельності прихильників право популістських рухів та партій, що позначилось зростанням питомої ваги голосів виборців за них на виборах до Бундестагу. Після воз'єднання Федеративної Республіки Німеччини (так званої Західної Німеччини) і Німецької Демократичної Республіки (так званої Східної Німеччини) виник значний розрив в економічних і соціальних параметрах розвитку адміністративних одиниць на території Німеччини, залежно від попередньої історичної приналежності, який триває досі.

Б. Шелленберг зазначає, що особливістю правих партій є успіх на виборах у слаборозвинених регіонах, зі слабкою інфраструктурою, високим рівнем безробіття та поганою демографічною ситуацією (Schellenberg, 2013, p.35). Це твердження цілком справджується результатами виборів у Німеччині, де в землях колишньої НДР (Саксонія, Бранденбург, Тюрингія, Саксонія-Ангальт і Мекленбург-Передня Померанія), що нині відноситься до Східної Німеччини більший успіх на виборах мали праворадикальні популістські партії. До 2013 р. ультраправі партії не мали успіху на національному рівні, зокрема через те, що землі Західної Німеччини залишалися для них непроникними. Однак на території Східної Німеччини успіх досягла ультранационалістична і навіть практично неонацистська Національно-демократична партія Німеччини, яка набрала майже 30% голосів у деяких муніципалітетах Мекленбурга-Передня Померанія. У Саксонії питома вага голосів за праворадикалів сягає майже 20 % (Schellenberg, 2013, p.38-42). Р. Шмітт-Бек зазначає, що на федеральних виборах у 2013 р. та виборах до Європарламенту в 2014 р. спостерігалася стійка тенденція до того, що виборці у Східній Німеччині були більш схильні голосувати за AfD (Schmitt-Beck, 2017). Ми припускаємо, що культурні та соціальні особливості окремих регіонів, які призводять до насильства щодо мігрантів, пов'язані з більшою підтримкою крайніх правих політичних сил. Це жодним чином не означає, що всі прихильники крайніх правих є жорстокими або підтримують таке насильство. Однак деякі дослідники, відзначають, що меншинства та соціокультурні середовища, які підтримують насильницькі дії, зазвичай представлені серед прихильників ультраправих. Такі групи, як правило, не залежать від ультраправих партій чи громадських рухів, члени яких можуть не підтримувати насильство (Minkenberg, 2015, p.13).

Високий рівень насильства щодо мігрантів може бути наслідком наявності в регіонах так званих «заборонених» зон. Б. Шелленберг визначає ці явища як ультраправі райони, які «встановилися в деяких німецьких муніципалітетах і містах, і гегемонія ультраправих може закріпитися на місцевому рівні» (Schellenberg, 2013, p.35). Ми припускаємо, що такий правий радикалізм і расистське насильство викликані тими самими соціальними та культурними проблемами, що й загальна підтримка крайніх правих політичних партій. Відповідно, загальний рівень насильства у федеральних землях свідчить про існування таких проблем і потенціалу підтримки на виборах правих популістів.

На основі викладеного вище нами сформульовано такі гіпотези: *Гіпотеза 1. У сучасній Німеччині все ще існує поділ на західну та східну частини через історичні, економічні та соціальні особливості, що впливає на електоральні переваги. Гіпотеза 2. Насильство на ґрунті ксенофобії та нетерпимості до мігрантів у регіонах Німеччини корелює з підтримкою AfD.*

Для перевірки гіпотези 1 нами було застосовано графічний та кластерний аналіз. Поділ голосів за партію AfD очевидний при порівнянні результатів голосування у розрізі приналежності земель до Західної чи Східної Німеччини. Бачимо суттєву кількісну диференціацію між ними. Так, якщо частка AfD в середньому по Німеччині сягає 12,6%, а в об'єднаному Берліні – 11,9%, то в землях Західної Німеччини коливається в межах від 7,8% в Гамбурзі до 12,3% в Баварії, тоді як в землях Східної Німеччини – в межах від 18,4% в Мекленбург-Передня Померанія до 26,7% в Саксонії (рис. 1).

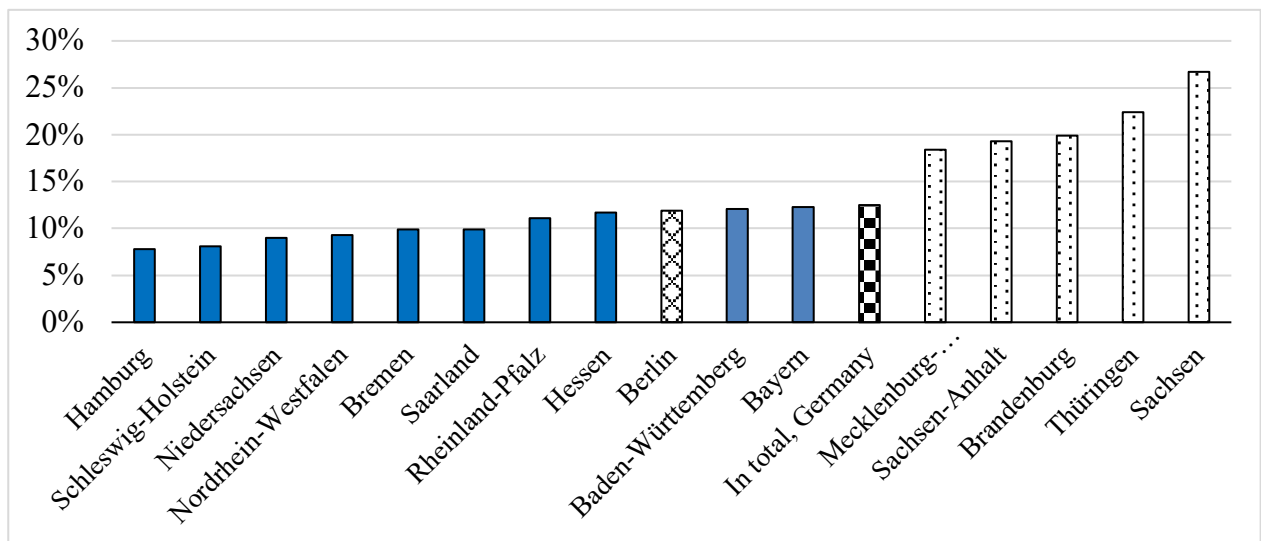

Рисунок 1. Результати голосування за AfD з розподілом колишніх земель Східної та Західної Німеччини на федеральних виборах 2017 р. до Бундестагу. Джерело: побудовано за (German state open data portal, 2017)

Таблиця 1

Стандартизовані дані в розрізі федеральних земель щодо впливу регіональної асиметрії на електоральні уподобання

Федеральна земля	«0»/«1»	(Y)	(x ₁)	(x ₂)	(x ₃)	(x ₄)	(x ₅)	(x ₆)	(x ₇)	(x ₈)
Баден-Вюртемберг	0	0,121	86,899	2601	12,86	318	21	3,8	44,886	11,9
Баварія	0	0,123	84,344	2609	15,52	558	30	3,5	45,81	12,1
Берлін	1	0,119	28,84	1656	5,05	250	15	9,8	38,032	19,4
Бранденбург	1	0,199	18,86	412	3,06	345	78	8	27,675	15,6
Бремен	0	0,099	8,947	299	0,96	13	1	10,5	49,57	22,6
Гамбург	0	0,078	18,168	697	2,53	43	5	7,1	64,567	14,9
Гессен	0	0,117	66 908	1663	7,36	106	12	5,3	44,804	15,1
Мекленбург-Передня Померанія	1	0,184	7,638	317	2,03	142	23	9,7	26,56	20,4

Нижня Саксонія	0	0,09	85,582	1418	9,32	295	19	6	36,164	16,7
Північний Рейн-Вестфалія	0	0,093	203,129	4708	21,21	487	26	7,7	38,645	17,8
Рейнланд - Пфальц	0	0,111	38,163	912	4,84	96	3	5,1	35,455	15,5
Саар	0	0,099	7,042	375	1,22	25	1	7,2	35,46	17,2
Саксонія	1	0,267	24 684	758	5,08	470	82	7,5	29,856	17,7
Саксонія-Ангальт	1	0,193	20,142	404	2,83	210	51	9,6	27,221	21,4
Шлезвіг-Гольштейн	0	0,081	29 976	664	3,4	217	36	6,3	32,342	15,1
Тюрингія	1	0,224	16 044	478	2,72	194	31	6,7	28,747	17,2
Всі землі разом		0,125	745,545	20047	100	3769	434	4,2	39,477	15,7

*Позначення належності земель до західних – «0», східних – «1»; (Y) – Виборча частка AfD; (x 1) – Прохання про надання притулку; (x 2) – Розпочато інтеграційні курси; (x 3) – Квоти на прийняття біженців,%; (x 4) – Напади на біженців; (x 5) – Поранені біженці; (x 6) – Рівень безробіття, %; (x 7) – ВВП на душу населення, євро; (x 8) – Рівень бідності, %.

Джерело: побудовано за даними (German state open data portal, 2017; Federal Office for Migration and Refugees (BAMF), 2016a; Federal Office for Migration and Refugees (BAMF), 2016c; Federal Office for Migration and Refugees (BAMF), 2016b; Amadeu Antonio Foundation and PRO ASYL, 2018; Brutto in lands produkt (BIP) je Einwohner nach Bundesländern im Jahr, 2017; Federal Employment Agency of Germany, 2018; Statistisches Bundesamt, 2016)

У результаті було виділено два чітко сформовані кластери та окрему групу з трьох земель поза цими кластерами (рис. 2). Кластер 1 (правий кластер на діаграмі) складається з семи колишніх земель Федеративної Республіки Німеччина: Шлезвіг-Гольштейн, Нижня Саксонія, Саар, Рейнланд-Пфальц, Гессен, Баварія, Баден-Вюртемберг. Кластер 2 складається з шести федеральних земель, усі вони були частинами Німецької Демократичної Республіки: Саксонія, Бранденбург, Тюрингія, Саксонія-Ангальт і Мекленбург-Передня Померанія та Берлін. На діаграмі також позначені три федеральні землі, які не належать до жодного з кластерів: Північний Рейн-Вестфалія, Гамбург і Бремен (рис. 2).

Усі три федеральні землі до воз'єднання країни відносились до Західній Німеччині. При цьому вони займають провідне соціально-економічне становище навіть щодо інших багатих земель колишньої Федеративної Республіки Німеччини. Це пояснюється лідируючими позиціями за основними показниками. Наприклад, Гамбург і Бремен посідають перше і друге місце в списку ВВП на душу населення з рівнем на 30% вищим, ніж у середньому по Німеччині, а Північний Рейн-Вестфалія згідно з політикою «Königsteiner Schlüssel» приймає п'яту частину від кількості усіх біженців, які прибули до Німеччини. Це більше, ніж кількість біженців, прийнятих землями колишньої Східної Німеччини разом узятими.

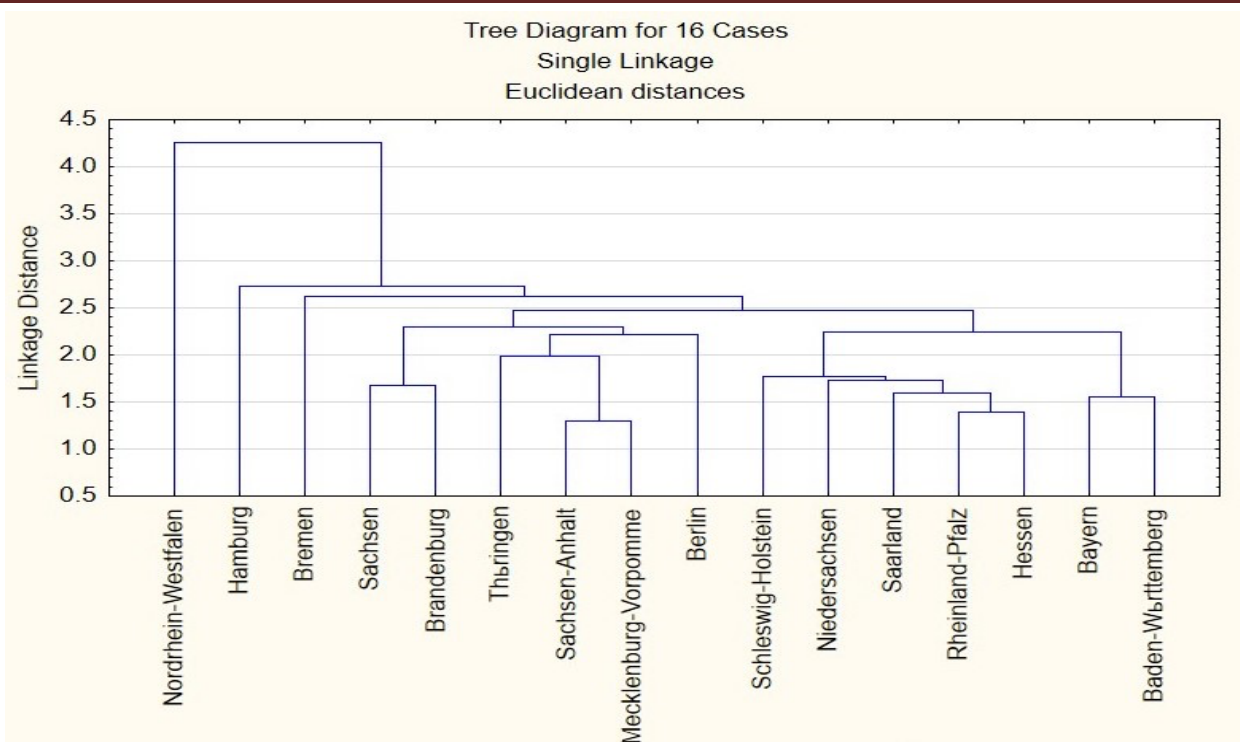

Рисунок 2. Кластери федеральних земель Німеччини за впливом регіональних соціально-економічних асиметрій на результати голосування за AfD на федеральних виборах 2017 р. до Бундестагу.

Джерело: власні розрахунки автора за даними табл. 1

Однак поділ між землями Східної та Західної Німеччини має прояв у регіональних асиметриях, які впливають не лише на електоральні переваги, а й на всі основні соціальні, міграційні та економічні показники.

Метод кластеризації k – середніх показує різницю між кластером 1 – Західна Німеччина та кластером 2 – Східна Німеччина за всіма обраними показниками ($Y, x_1, x_2, x_3, x_4, x_5, x_6, x_7, x_8$). Результати діаметрально протилежні (асиметричні).

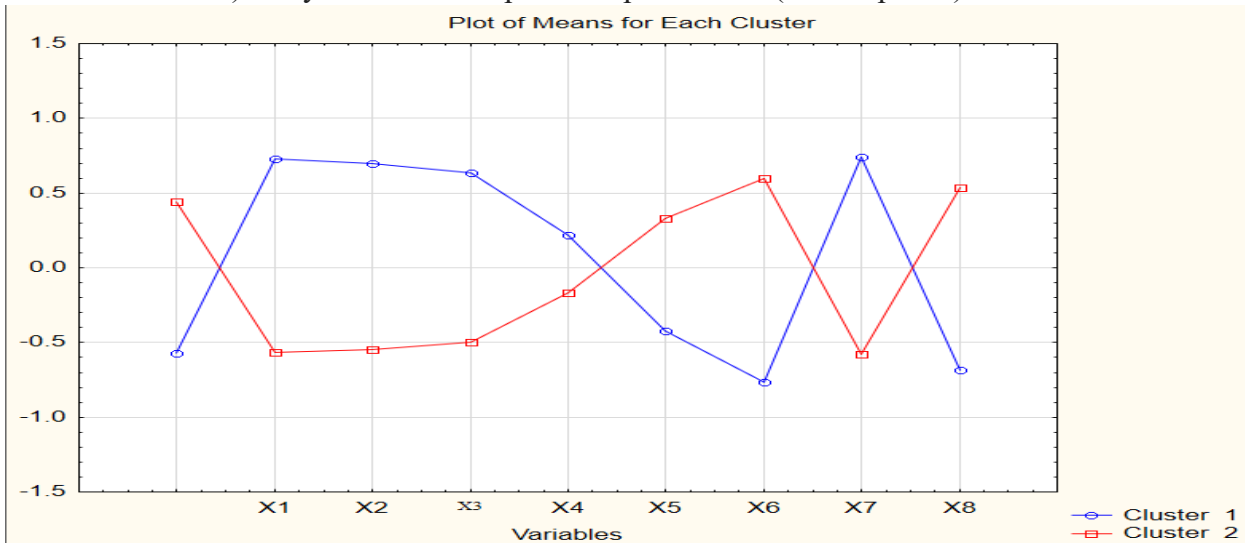

Рисунок 3. Кластеризація методом k –середніх щодо соціально-економічних факторів ($x_1, x_2, x_3, x_4, x_5, x_6, x_7, x_8$) та результатів голосування федеральних земель Німеччини за AfD на виборах 2017 р. до Бундестагу.

Джерело: власні розрахунки автора за даними табл. 1

Таким чином, результати кластерного аналізу підтвердили гіпотезу 1 щодо прямого впливу суттєвих відмінностей соціально-економічного розвитку між західними та східними землями ФРН та їхніми електоральними перевагами.

Для перевірки гіпотези 2 нами здійснено економетричне моделювання щодо зв'язку між насильством до мігрантів та голосами за правопопулістів. Прояв насильства нами ідентифіковано як зареєстровані поліцією випадки нападів на мігрантів-біженців у розрізі 16 федеральних земель. З метою кількісної оцінки впливу фактору розраховано для 16 спостережень однофакторне рівняння регресії (1):

$$Y = a_0 + a_4 x_4, \quad (1)$$

де Y (залежна змінна) – кількість голосів за AfD, а незалежна змінна x_4 – напади на біженців, a_0 – вільний член, a_4 – коефіцієнт рівняння.

Розрахунок регресійного рівняння здійснено в SPSS 17. За результатом розрахунку отримано модель (2):

$$Y = 0,036 + 0,001x_4, \quad (2)$$

В даній моделі $R = 0,817$, $R^2 = 0,668$ вказує, що отримані спостереження підтверджують модель на 66,8%. Коефіцієнт Дарбін-Уотсона 2,09 має значення близьке до 2, що свідчить про відсутність автокореляції залишків першого порядку. Значимість моделі 0,019. Таким чином, модель (2) адекватна та значима. Інтерпретація отриманої моделі полягає у тому, що при зростанні нападів на біженців на одиницю на 1 млн населення землі ФРН кількість виборців правопопулістської партії AfD зростає на 0,001, тобто на 0,1%, що становить 1000 голосів від загальної чисельності виборців станом на 2017 рік. Оскільки вільний член дорівнює 0,036, то це означає, що за відсутності нападів на біженців інші фактори обумовлюють зростання голосів за AfD на 0,036, або на 3,6%, що становить 36000 голосів від загальної чисельності виборців станом на 2017 рік. Таким чином, емпірична перевірка обох гіпотез підтвердила їх правильність.

Висновки та рекомендації. Результати емпіричного дослідження підтвердили гіпотези, по-перше, щодо прямого впливу регіональній соціально-економічних асиметрій між західними та східними землями ФРН на суспільні відносини, зокрема, щодо підтримки праворадикальних рухів. По-друге, підтверджено прямий зв'язок між насиллям, нетерпимістю та низькою толерантністю до інших культур та чисельністю голосів за право-популістську партію. Таким чином, обґрунтовано доцільність зниження регіональних асиметрій між економічним добробутом східних та західних земель Німеччини та активізацію політики саме в Східній Німеччині, спрямованої на формування толерантності та поваги до інших культур.

Бібліографічний список

- Amadeu Antonio Foundation and PRO ASYL, 2018. *Chronik flüchtlingsfeindlicher Vorfälle*, [online] Available at: <<https://www.mut-gegen-rechte-gewalt.de/service/chronik-vorfaelle>> [Accessed October 19, 2021].
- Arzheimer, K. (2015). The AfD: finally a successful right-wing populist Eurosceptic party for Germany? *West European Politics*, 38(3), 535-556.
- Bruttoinlandsprodukt (BIP) je Einwohner nach Bundesländern im Jahr, 2017. *Statista*. [online] Available at: <<https://de.statista.com/statistik/daten/studie/73061/umfrage/bundeslaender-im-vergleich---bruttoinlandsprodukt>> [Accessed 19 October 2021].
- Federal Employment Agency of Germany, 2018. *Unemployment rates – annual values 2017*. [online] Available at: <<https://statistik.arbeitsagentur.de/Navigation/Statistik/Statistische-Analysen/Analyse-in-Grafiken/Arbeitsmarkt-nach-Regionen/Arbeitsmarkt-nach-Regionen-Nav.html>> [Accessed 19 October 2021].

- Federal Office for Migration and Refugees (BAMF), 2016a. *Asylum Annual Statistics* [online] Available at: <https://www.bamf.de/SharedDocs/Anlagen/DE/Downloads/Infothek/Statistik/Asyl/201612-statistik-anlage-asyl-geschaeftsbericht.pdf?__blob=publicationFile> [Accessed October 19, 2021].
- Federal Office for Migration and Refugees (BAMF), 2016b. *BAMF in Numbers 2016: Asylum, Migration and Integration*. [online] Available at: <<https://www.bamf.de/SharedDocs/Anlagen/DE/Publikationen/Broschueren/bundesamt-in-zahlen-2016.html>> [Accessed 19 October 2021].
- Federal Office for Migration and Refugees (BAMF), 2016c. *Report on integration course annual statistics for 2016*. [online] Available at: <https://www.bamf.de/SharedDocs/Anlagen/DE/Downloads/Infothek/Statistik/Integration/2016/2016-integrationskursgeschaeftsstatistik-gesamt_bund.html> [Accessed 19 October 2021].
- German state open data portal, 2017. *Bundestagswahl 2017*. [online] Available at: <<https://www.govdata.de/web/guest/suchen/-/details/bundestagswahl-2017>> [Accessed October 19, 2021].
- Minkenberg M. Pattern, Process, Policies: Conceptualizing Radical Right Impact / ECPR General Conference, Montreal, 2015. Accessed December 5, 2018 at <http://ecpr.eu/Filestore/PaperProposal/37f31939-2ecb-4a71-9026-928ef890c1ed.pdf>. [Accessed October 19, 2021].
- Schellenberg, B., 2013. Right-Wing Extremism and Terrorism in Germany: Developments and Enabling Structures. In: R. Melzer, S. Serafin, eds. *Right-wing extremism in Europe: country analyses, counter-strategies and labor-market oriented exit strategies*. Berlin : Friedrich-Ebert-Stiftung, Forum Berlin, pp. 35–73.
- Schmitt-Beck, R., 2017. The ‘alternative für Deutschland in the electorate’: Between single-issue and right-wing populist party. *German Politics*, 26(1), 124-148.
- Statistisches Bundesamt, 2016. Armutgefährdungsquoten nach Bundesländern 2016. *Institute for Work and Qualification of the University of Duisburg-Essen*. [online] Available at: <http://www.sozialpolitik-aktuell.de/tl_files/sozialpolitik-aktuell/Politikfelder/Einkommen-Armut/Datensammlung/PDF-Dateien/abbIII71.pdf> [Accessed 19 October 2021].

References

- Amadeu Antonio Foundation and PRO ASYL, 2018. *Chronik flüchtlingsfeindlicher Vorfälle*, [online] Available at: <<https://www.mut-gegen-rechte-gewalt.de/service/chronik-vorfaelle>> [Accessed October 19, 2021].
- Arzheimer, K. (2015). The AfD: finally a successful right-wing populist Eurosceptic party for Germany? *West European Politics*, 38(3), 535-556.
- Bruttoinlandsprodukt (BIP) je Einwohner nach Bundesländern im Jahr, 2017. *Statista*. [online] Available at: <<https://de.statista.com/statistik/daten/studie/73061/umfrage/bundeslaender-im-vergleich---bruttoinlandsprodukt>> [Accessed 19 October 2021].
- Federal Employment Agency of Germany, 2018. *Unemployment rates – annual values 2017*. [online] Available at: <<https://statistik.arbeitsagentur.de/Navigation/Statistik/Statistische-Analysen/Analyse-in-Grafiken/Arbeitsmarkt-nach-Regionen/Arbeitsmarkt-nach-Regionen-Nav.html>> [Accessed 19 October 2021].
- Federal Office for Migration and Refugees (BAMF), 2016a. *Asylum Annual Statistics* [online] Available at: <https://www.bamf.de/SharedDocs/Anlagen/DE/Downloads/Infothek/Statistik/Asyl/201612-statistik-anlage-asyl-geschaeftsbericht.pdf?__blob=publicationFile>

- [612-statistik-anlage-asyl-geschaeftsbericht.pdf?__blob=publicationFile>](#) [Accessed October 19, 2021].
- Federal Office for Migration and Refugees (BAMF), 2016b. *BAMF in Numbers 2016: Asylum, Migration and Integration*. [online] Available at: <https://www.bamf.de/SharedDocs/Anlagen/DE/Publikationen/Broschueren/bundesamt-in-zahlen-2016.html> [Accessed 19 October 2021].
- Federal Office for Migration and Refugees (BAMF), 2016c. *Report on integration course annual statistics for 2016*. [online] Available at: https://www.bamf.de/SharedDocs/Anlagen/DE/Downloads/Infothek/Statistik/Integration/2016/2016-integrationskursgeschaeftsstatistik-gesamt_bund.html [Accessed 19 October 2021].
- German state open data portal, 2017. *Bundestagswahl 2017*. [online] Available at: <https://www.govdata.de/web/guest/suchen/-/details/bundestagswahl-2017> [Accessed October 19, 2021].
- Minkenberg M. Pattern, Process, Policies: Conceptualizing Radical Right Impact / ECPR General Conference, Montreal, 2015. Accessed December 5, 2018 at <http://ecpr.eu/Filestore/PaperProposal/37f31939-2ecb-4a71-9026-928ef890c1ed.pdf>. [Accessed October 19, 2021].
- Schellenberg, B., 2013. Right-Wing Extremism and Terrorism in Germany: Developments and Enabling Structures. In: R. Melzer, S. Serafin, eds. *Right-wing extremism in Europe: country analyses, counter-strategies and labor-market oriented exit strategies*. Berlin : Friedrich-Ebert-Stiftung, Forum Berlin, pp. 35–73.
- Schmitt-Beck, R., 2017. The ‘alternative für Deutschland in the electorate’: Between single-issue and right-wing populist party. *German Politics*, 26(1), 124-148.
- Statistisches Bundesamt, 2016. Armutgefährdungsquoten nach Bundesländern 2016. *Institute for Work and Qualification of the University of Duisburg-Essen*. [online] Available at: http://www.sozialpolitik-aktuell.de/tl_files/sozialpolitik-aktuell/Politikfelder/Einkommen-Armut/Datensammlung/PDF-Dateien/abbIII71.pdf [Accessed 19 October 2021].
- Стаття надійшла до редакції 19.10.2021

O.V. Umanskyi

REGIONAL SOCIO-ECONOMIC ASYMETRIES AND THE SPREAD OF RIGHT-WING POPULISM IN GERMANY

The article is devoted to the influence of regional socio-economic asymmetries on the spread of right-wing populism in Germany using the example of the electoral preferences of the Alternative for Germany party. The division between East and West Germany is manifested in regional asymmetries that affect all major social, migration and economic indicators. The methods of cluster and graphic analysis were used to test the hypotheses. The results of the empirical study confirmed the hypotheses, firstly, regarding the direct influence on the direct influence of significant differences in socio-economic development between the western and eastern states of Germany and on manifestations in social relations, in particular, regarding the support of right-wing radical movements. Secondly, regarding the direct connection between violence, intolerance and low tolerance for other cultures and the number of votes for the right-wing populist party. The expediency of reducing regional asymmetries between the economic well-being of the eastern and western lands of Germany and the activation of policies aimed at the formation of tolerance and respect for other cultures in Eastern Germany are substantiated.

Keywords: Germany, migration crisis, right-wing populism, regional socio-economic asymmetries.

УДК 339.5.012.435:330.341.1

І.В. Хаджинов
О.В. Ружинскас

МЕТОДОЛОГІЧНІ ЗАСАДИ НЕОПРОТЕКЦІОНІЗМУ В ЕПОХУ ДІДЖИТИЛІЗАЦІЇ

Статтю присвячено визначенню методологічних засад неопротекціонізму в епоху діджиталізації. Визначено, що сучасний стан глобального економічного розвитку сприяє трансформації не лише виробничої парадигми, але й змінює традиційне уявлення про зовнішньоекономічні стратегії країн світу.

Розглянуто традиційний погляд науковців на політику протекціонізму, виокремлено наслідки протекціоністських заходів для країн у довгостроковій перспективі. Обґрунтовано, що в нових умовах постіндустріального розвитку, політика протекціонізму отримує нове значення. Також визначено, що процес діджиталізації набуває особливої актуальності після пандемії COVID-19, про що свідчить глобальна тенденція трансформації світової економіки на засадах цифрових технологій. Визначено, що ці процеси вимагають захисту національних провайдерів цифрових послуг та активізації регуляторних механізмів в умовах глобальної діджиталізації.

Визначено, що новий тип протекціоністських заходів в умовах діджиталізації (цифровий протекціонізм) реалізується шляхом встановлення бар'єрів або перешкод для цифрової торгівлі при одночасному сприянні становленню національних цифрових компаній задля набуття країною нових порівняльних переваг. Проаналізовано заходи цифрового протекціонізму в країнах Азії, Європейського Союзу, США тощо. Обґрунтовано актуальність цифрового протекціонізму для України з метою підвищення конкурентоспроможності економіки країни завдяки розвитку порівняльних переваг у сучасних технологічних галузях в умовах формування постіндустріального типу економіки.

В роботі використано історико-логічний метод для визначення історичних об'єктивних передумов формування протекціоністської політики; метод порівняльного аналізу – для аналізу сучасних заходів цифрового протекціонізму в різних країнах світу; методи аналізу та синтезу, системного узагальнення – для систематизації отриманих результатів дослідження.

Ключові слова: неопротекціонізм, діджиталізація, Індустрія 4.0, цифровий розвиток, постіндустріалізм

DOI 10.34079/2226-2822-2021-11-22-59-67

Постановка проблеми. Трансформація парадигми світогосподарського розвитку, перехід на новий технологічний етап промислового розвитку вимагає зміни зовнішньоекономічної політики країни у відповідь на формування ери діджиталізації. Превалювання сектору цифрових та інформаційних технологій в економіці країн вимагає відповідних заходів щодо захисту вітчизняних провайдерів цих послуг та активізації регуляторних механізмів в умовах глобальної діджиталізації. Провідні країни світу, такі як США, країни ЄС, Китай вже запроваджують протекціоністські заходи для зменшення потоку інформації та знань через кордони. Це призводить до формування нового типу зовнішньоекономічної політики – цифрового протекціонізму, впровадження певних механізмів якого актуально також для України..

Метою роботи є: визначення методологічні засади неопротекціонізму в епоху діджиталізації.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Дослідження питань неопротекціонізму в умовах діджиталізації з різних точок зору за останні роки набувають все більшої актуальності, про що свідчать наукові роботи українських та зарубіжних науковців: Х. Кагерман (Kagermann, Anderl, Gausemeier, Schuh and Wahlster, eds. 2016), М. Рачингер (Rachinger, Rauter, Muller, Vorraber and Schirgi, 2019), Г. Віал (Vial, 2019), В. Панченко (Панченко, 2019), Л. Сигида (Сигида, 2018), О. Булатова, Н. Резнікова (Панченко, Резнікова та Булатова, 2020) тощо.

Результати наукового дослідження. За думкою українських вчених (Зверяков, 2014), протекціонізм – це політика обмеження імпорту товарів, які вітчизняна економіка спроможна виробляти. Уряди можуть впроваджувати протекціоністську політику з метою покращення економічної діяльності в основному, але така політика також може бути результатом занепокоєння уряду або результатом зростаючого скептицизму щодо багатосторонніх торговельних угод. Окрім бар'єрів у торгівлі, протекціонізм дедалі більше впливає на національні активи, включно з технологіями, які стали новим рубежем глобальної переваги між лідерами глобальної економіки.

Теоретичні засади протекціонізму розвивав Т. Мен, який акцентував увагу не на обмеженні імпорту, а на необхідності стимулювання вітчизняного експорту. Протекціонізм – це продаж іноземцям щорічно на більшу суму, ніж купівля у них. Метою економічної політики проголошено досягнення позитивного сальдо торговельного балансу (Mun, 1895). Частково іншого погляду на економічну категорію протекціонізму мають інші представники класичної школи політичної економіки. Ф. Ліст та О. Гамільтон трактують поняття як метод економічного управління, що передбачає розвиток внутрішньої конкуренції та сприяння формуванню сильного вітчизняного виробника, який відтіснить експансійного іноземного конкурента з внутрішнього ринку (Боднарчук, 2013). За Ф. Лістом, мета протекціоністської системи – це промислове виховання нації. Потреба у ній відповідає зі створенням конкурентоспроможної промисловості (List, 1976).

Протекціоністська політика реалізується багатьма країнами, намагаючись зменшити конкуренцію та захистити економіку на локальному внутрішньому рівні. Однак багато економістів вважають, що світова економіка виграє від вільної торгівлі в цілому, а протекціоністські заходи є контрпродуктивними в глобальному масштабі.

Світовий досвід та сучасні реалії реалізації політики протекціонізму породжують численні наукові дискусії з приводу доцільності її застосування в тій чи іншій країні. Зокрема, у контексті теорії розвитку міжнародної торгівлі точиться досить гостра полеміка між прихильниками протекціонізму та вільної торгівлі. Провідні вчені-економісти, аргументовано захищаючи власні погляди, не можуть віднайти ту вірну "золоту середину" та оптимальний компроміс між цими двома формами зовнішньоторговельної політики (Боднарчук, 2013).

Протекціоністська торгова політика може дозволити урядам сприяти внутрішній торгівлі та виробництву товарів і послуг, запроваджуючи тарифні субсидії та квоти або іншим чином обмежуючи іноземні товари та послуги на ринку. Однак у довгостроковій перспективі відмова від політики вільної торгівлі або застосування протекціоністських дій може завдати шкоди країнам через уповільнення економічного зростання та зростання інфляції.

Усередині країни протекціоністські заходи, що обмежують імпорт, можуть активно стимулювати успіх торгівлі та виробництво для підприємств, які мають доступ до менш конкурентного ринку, що може прагнути посилити національний економічний потік. Подібним чином витрати міжнародних інвесторів на експортні товари, послуги чи

технології зростають через торговельні бар'єри. Для підприємств, що розвиваються, і нових учасників ринку протекціонізм також може стимулювати внутрішній розвиток у галузях, де домінують міжнародні електростанції.

Так само протекціонізм може активно послаблювати національну економіку через жорсткі обмежувальні заходи. Для бізнесу такі обмеження можуть бути катастрофічними через обмеження, встановлені за межами вільного ринку, і придушення інновацій. Наслідки таких заходів можуть активно стимулювати менш конкурентоспроможні ринки, особливо для підприємств, які прагнуть отримати доступ до ринків, де внутрішня протекціоністська політика обмежує, а конкурентам пропонуються переваги через незбалансовані обмеження. Це може призвести до економічної ізоляції для підприємств і ринків у довгостроковій перспективі.

Нове бачення отримує політика протекціонізму в умовах XXI століття – епохи постіндустріалізму та діджиталізації. Особливістю сучасного етапу розвитку світового господарства є перехід на новий шабель розвитку – постіндустріальний етап, який ще можна охарактеризувати як Четверту промислову революцію, або, як її ще називають, Індустрію 4.0 (Сигида, 2018). У сучасних умовах концепція Індустрії 4.0 набула широко поширення у світі. Перехід до концепції Індустрії 4.0 свідчить, що в майбутньому такі бізнес-процеси, як постачання сировини та матеріалів, розроблення і доведення товарів до споживачів та їх обслуговування, будуть здійснюватися через Інтернет (Kagermann, Anderl, Gausemeier, Schuh and Wahlster, eds.2016). Розвинені країни розробляють інноваційні стратегії з урахуванням нових вимог інформаційного суспільства, як відповідь на головний виклик сучасності – недостатні темпи цифровізації промислових секторів і розвитку інновацій (Темербек, 2019).

Особливу актуальність та розвиток діджиталізація отримала в період пандемії COVID-19. Під час пандемії процес прискорення розвитку ІКТ-сектору, по-перше, відбувався нерівномірно, оскільки пов'язані з пандемією обмеження відрізнялися між країнами і могли вводитися в різні моменти часу, по-друге, найбільший вплив був на сегмент телекомунікацій та сферу послуг, пов'язану із віддаленою роботою співробітників. Як вітчизняними, так і зарубіжними дослідниками вплив пандемії на світову економіку вже розглянуто за кількома напрямками, серед них – вплив на глобальні ланцюжки створення вартості, пов'язані з емісією резервних валют наслідки, зміни у торговельних відносинах між країнами, і навіть посилення ролі цифрових технологій. Менш наукомісткі галузі, такі як аграрний сектор, будівництво та традиційна промисловість, були менш порушені пандемією і продовжували роботу. У сегменті ІКТ-корпорацій розпочалось активне зростання капіталізації відповідних компаній, так і інвестиційної активності – вони стали основними бенефіціарами кризи. Сектор ІКТ виявилися затребуваними у більшому обсязі та більшим числом користувачів у таких сферах, як віддалена робота, телемедицина, доставка продуктів харчування та логістика, онлайніві та безконтактні платежі, дистанційне навчання та розваги. Все це дозволяє говорити про додатковий імпульс до цифровізації та розвитку цифрової економіки.

Цифрові технології та зміни, які вони приносять у повсякденне життя та роботу компаній, створили нові економічні можливості, насамперед у зв'язку з появою нових ринків продукції та нових способів реалізації існуючих раніше товарів та послуг; в результаті активізувалися процеси трансформації цілих галузей економіки та систем взаємодії виробників та споживачів (Темербек, 2019).

Ця тенденція, що почалася спочатку в розвинених країнах наприкінці минулого століття, на сьогодні набула глобального характеру, з яскраво вираженими регіональними та технологічними лідерами, а зміни світової економіки все частіше пов'язують зі словом цифровізація (Vial, 2019).

Масштаб процесу такий, що до кінця 2010-х років стало можливим говорити про появу нових, виключно цифрових галузей, які найчастіше є надбудовою над спеціалізованими цифровими платформами, що укрупнюються (Nambisan, 2017). Більше того, змінюється і сфера споживання: з розвитком технологій та постійною присутністю Інтернету у повсякденному житті використання цифрових продуктів стає альтернативою фізичним продуктам, до них можна отримати доступ із будь-якого місця. Прикладами таких продуктів та послуг є телекомунікаційні онлайн-додатки, електронні книги та потокове мовлення. Відповідно, ІКТ-інновації та цифровізація в цілому, по-перше, нерозривно пов'язані зі зміною поведінкових особливостей споживачів, а по-друге, здатні знижувати розмір матеріальних активів компаній, що стає найважливішою складовою цифровізації бізнесу (Luutinen, Yoo, Boland, 2016).

Хоча цифровізація не є новим феноменом, пов'язані з нею проблеми постійно змінюються. До пандемії дискусія навколо цифровізації в основному стосувалася концепцій четвертої промислової революції, Індустрії 4.0 та Інтернету речей (IoT).

Пандемія призвела до того, що в цифровізацію виявились залучені навіть ті компанії та галузі, які до цього були відносно відсталими в цьому контексті. Під час пандемії переведення співробітників на віддалену роботу з використанням ІКТ набуло безпрецедентного масштабу та стимулювало зміну споживчої поведінки, а тривалість пандемії запустила довгостроковий процес впровадження нових видів ІКТ-товарів та послуг.

Паралельно з збільшенням ролі сектору цифрових технологій в економіці країн вимагає також певних заходів щодо захисту вітчизняних провайдерів цих послуг та активізації регуляторних механізмів в умовах глобальної діджиталізації.

Регуляторна конкуренція в постіндустріальній економіці реалізується засобами неопротекціонізму. Українські автори визначають його як сукупність принципів (стійкості, ієрархічності, адаптивності, комплементарності, субсидіарності, збалансованості, легітимації), інструментів (податки, державні витрати, трансферти, облікова ставка, резервні вимоги, валютні інтервенції, контроль над грошовою масою, валютний курс) і методів (адміністративне регламентування, зокрема заборони, квотування, ліцензування, контингентування, приписи митних органів, технічні й фітосанітарні норми і правила безпеки, добровільне самообмеження поставок, антидемпінгові заходи) регуляторної політики держави в сфері міжнародної торгівлі, міжнародного руху капіталу і зарубіжних інвестицій, а також міжнародних валютно-фінансових і кредитних відносин, імперативом реалізації якої є стимулювання соціально-економічного розвитку та економічного зростання країни шляхом створення умов для підвищення економічної активності всіх суб'єктів господарювання, а також забезпечення конкурентоспроможності національних виробників на внутрішньому і зовнішньому ринках шляхом підвищення їхньої продуктивності, а отже, сприяння зростанню інноваційності й технологічності продукції, що ними випускається (Reznikova, Panchenko and Bulatova, 2018).

Регуляторна конкуренція у сфері інновацій здійснюється шляхом застосування комплексу стимулюючих заходів і використання інструментів підвищення національного інноваційного потенціалу і збільшення експорту передових галузей (інноваційний неопротекціонізм). У інформаційній сфері регуляторна конкуренція передбачає використання обмежень інформаційних потоків, що мають комерційну природу, на користь вітчизняних компаній (інформаційний неопротекціонізм). А у цифровій сфері вона реалізується шляхом встановлення бар'єрів або перешкод для цифрової торгівлі при одночасному сприянні становленню національних цифрових компаній задля набуття країною нових порівняльних переваг (цифровий неопротекціонізм) (Панченко, Резнікова та Булатова, 2020).

Кордони зводяться навіть у цифровому світі, де країни намагаються обмежити, які дані можна надсилати за кордон. Ця тенденція називається «локалізацією даних» і означає, що компанії замість того, щоб дозволяти вільному переміщенню даних через кордони, змушені створювати дзеркальні копії даних, які вони зберігають, а контроль у деяких країнах передається безпосередньо місцевим наглядовим органам.

Цифровий протекціонізм в Азії (особливо Китаї) та країнах Європи все більше загрожує єдиній сфері транскордонної економічної діяльності, яка продовжує розвиватися майже через десять років після світової фінансової кризи. Веб-цензура, примусова передача інтелектуальної власності, локалізація даних і обтяжливі правила конфіденційності в сукупності гальмують розвиток цифрової економіки, заснованої на даних, – торгівлі віртуальними, а не фізичними товарами.

Впровадження Китаєм цифрового протекціонізму – політика, спрямована на підриг іноземних конкурентів і стимулювання китайських компаній. Президент Сі Цзіньпін зробив державний контроль над цифровою економікою «великим пріоритетом» для Комуністичної партії Китаю, оскільки вона прагне досягти амбітних цілей зростання.

Протекціонізм сучасної епохи у Китаї приймає різні форми: веб-цензура, примусова передача технологій через уповноважені спільні підприємства з іноземними фірмами та новий закон про кібербезпеку, який висуває обтяжливі вимоги майже до кожної іноземної компанії, яка веде бізнес у Китаї. Вимоги нового закону щодо фізичного розміщення даних, зокрема, в Китаї, і обмеження потоків даних з Китаю: таким чином, в країну дані надходять, але не можуть вийти. Такі нові цифрові правила протекціонізму детерміновані двома факторами. По-перше, як це було в останні кілька десятиліть у традиційних галузях промисловості, Китай прагне глобального домінування в кількох високотехнологічних секторах, які, за прогнозами, будуть на передньому краї зростання в найближчі десятиліття – штучний інтелект (ШІ), робототехніка, біотехнології та автономні транспортні засоби, і крім інших заходів – використовує цифровий протекціонізм, щоб створити привілейований простір для китайських фірм. По-друге, Комуністична партія бачить вільний потік даних і цифрових комунікацій як загрозу стабільності режиму і прагне посилити державний контроль над потоками даних.

Такий протекціонізм не є новим або унікальним для Китаю. Але розмір і глобальне значення китайської економіки робить такі підходи Пекіну до цифрового протекціонізму проблематичним для політиків США. Африканські країни копіюють меркантилістську китайську модель, про що свідчить посилення державних обмежень на Інтернет і потоки даних в Ефіопії, Нігерії та Південній Африці. Тим часом західні країни та міжнародні фірми не хотіли відмовлятися від китайських обмежень через страх втратити доступ до найбільшої економіки світу за паритетом купівельної спроможності.

В останні роки Європейський Союз (ЄС) посилив заходи цифрового протекціонізму, з метою створення єдиного цифрового ринку із загальноєвропейськими правилами щодо потоків даних, запроваджуючи суворі стандарти конфіденційності, боротьбу з ненавистю, контролюючи соціальні медіа та з метою запобігання домінуванню на ринку іноземних технологічних фірм, переважно американських.

Європейський цифровий протекціонізм відповідає легалістичному, суворо регульованому підходу Брюсселя до економічної політики, однак існує брак оцінювання взаємодії конфіденційності, безпеки та інновацій у цифровій сфері та економіці. Наприклад, американські компанії отримують більше вимог, ніж європейські в контексті захисту конфіденційності. Ці та інші вимоги, такі як локалізація даних у різних державах-членах, створюють нормативний тягар, який особливо дорого обходиться малим і середнім технологічним компаніям.

В європейському цифровому регулюванні простежується тенденція до антиамериканських заходів, про що свідчать антимонопольні справи та обмеження для

американських технологічних компаній, які ведуть бізнес в ЄС. З одного боку, це пояснюється неефективною заходів, а не взагалі протекціоністською політикою. Закони, спрямовані на стримування корпоративних титанів, часто накладають суттєвий тягар вимог, що, завдає шкоди невеликим технологічним фірмам, тоді як, наприклад, компанія Google у всьому світі легко виконують ці вимоги. Незважаючи на такі приклади, ЄС співпрацює з США та разом вони можуть протистояти китайському цифровому протекціонізму.

Нові технології створюють економічні можливості, але збільшення заходів протекціонізму, особливо в Китаї, може загрожувати конкурентоспроможності США в критичних секторах. Про це свідчать, наприклад, значні обсяги китайських інвестицій в напівпровідники, а також домінування Китаю в ланцюгах постачання мобільних телефонів п'ятого покоління, бажання Китаю зайняти лідируючі позиції в таких секторах, як ШІ, робототехніка, електричні та автономні транспортні засоби, біотехнології (Greenberg Center for Geoeconomic Studies, 2017).

Питання протекціонізму в сучасних умовах діджиталізації є також актуальним для України. Український науковець В.Г. Панченко вважає, що цифровий неопротекціонізм як інструмент державного втручання, що спрямований на підвищення продуктивної спроможності країни шляхом розвитку нових порівняльних переваг в умовах становлення цифрової економіки, в Україні має реалізуватись через комплекс стимулюючих (заохочення становлення і розвитку нових секторів, що створюватимуть нові засоби виробництва, де вироблятимуться нові товари, надаватимуться нові послуги, а також просуватимуться нові бізнес-моделі) та дискримінаційних (локалізаційні заходи та регулювання з метою захисту приватності) заходів. Відтак цифровий неопротекціонізм стає дієвим інструментом максимізації переваг цифрової економіки, під якою розуміються матеріальні ресурси для створення, розширення і покращення інфраструктури кіберпростору через використання потенціалу кіберсили – здатності цифрової економіки впливати на події з метою отримання користі від них (Панченко, 2019).

Висновки. В роботі простежено еволюцію та трансформацію політики протекціонізму. Визначено методологічні засади неопротекціонізму в епоху діджиталізації. У класичному розумінні протекціонізм акцентує увагу на необхідності стимулювання вітчизняного експорту товарів та послуг. Проте, у сучасному світі значну долі зовнішньоторговельних відносин країн займають цифрові послуги, товари ІКТ та високотехнологічних секторів промисловості. В таких умовах епохи постіндустріалізму та діджиталізації політика протекціонізму отримує нових поштовх та нове бачення в умовах XXI століття. Тому провідні країни світу розробляють інноваційні стратегії з урахуванням нових вимог інформаційного суспільства, як відповідь на головний виклик сучасності – недостатні темпи цифровізації промислових секторів і розвитку інновацій. Додатковим поштовхом до активізації діджиталізації стала пандемія COVID-19, оскільки значна кількість традиційних галузей промисловості була вимушена переходити на віддалену роботу співробітників, що вимагало активної розробки додаткового програмного забезпечення. Пандемія призвела до того, що в цифровізацію виявились залучені навіть ті компанії та галузі, які до цього були відносно відсталими в цьому контексті.

В роботі визначено, що новий тип протекціоністських заходів в умовах діджиталізації (цифровий протекціонізм) реалізується шляхом встановлення бар'єрів або перешкод для цифрової торгівлі при одночасному сприянні становленню національних цифрових компаній задля набуття країною нових порівняльних переваг. Проаналізовано політику цифрового протекціонізму у країнах Азії та Європи. Визначено актуальність цифрового протекціонізму для України з метою підвищення

конкурентоспроможності економіки країни завдяки розвитку порівняльних переваг у сучасних технологічних галузях в умовах формування постіндустріального типу економіки.

Бібліографічний список

- Боднарчук, Т.Л., 2013. Теоретико-методологічні засади аналізу політики протекціонізму. *Український соціум*, 1, с.117-128.
- Зверяков, М.І., 2014. *Економічна теорія: політична економія*. Одеса: Атлант.
- Панченко, В., Резнікова, Н. та Булатова, О., 2020. Регуляторна конкуренція в цифровій економіці: нові форми протекціонізму. *Міжнародна економічна політика*, № 1-2, с.50-80. DOI 10.33111/іер.2020.32_33.03
- Панченко, В.Г., 2019. Цифровий неопротекціонізм як інструмент набуття нових порівняльних переваг. *Міжнародні відносини. Серія "Економічні науки"*, 20(2), с.44-51.
- Сигида, Л.О., 2018. Індустрія 4.0 та її вплив на країни світу. *Економіка і суспільство*, 17, с.58–64. DOI: <https://doi.org/10.32782/2524-0072/2018-17-9>
- Темербек, А.О., 2019. Імперативи інноваційної стратегії провідних країн. *Проблеми системного підходу в економіці*, 5(1), с.34-40. DOI: <https://doi.org/10.32782/2520-2200/2019-5-5>
- Greenberg Center for Geoeconomic Studies, 2017. The Rise of Digital Protectionism. *Council on Foreign Relations*, [online] October 18. Available at: <<https://www.cfr.org/report/rise-digital-protectionism>> [Accessed 2 February 2022].
- Kagermann, H., Anderl, R., Gausemeier, J., Schuh, G. and Wahlster, W., eds. 2016. *Industrie 4.0 in a Global Context Strategies for Cooperating with International Partners*. Munich: Herbert Utz Verlag GmbH.
- List, F., 1976. *The National System of Political Economy*. London.
- Lyytinen, K., Yoo, Y. and Boland, R.J., 2016. Digital Product Innovation within Four Classes of Innovation Networks. *Information Systems Journal*, 26(1), pp.47–75. DOI: 10.1111/isj.12093
- Mun, T., 1895. *England's Treasure by forraing trade*. New York, London: Macmillan.
- Nambisan, S., 2017. Digital Entrepreneurship: Toward a Digital Technology Perspective of Entrepreneurship. *Entrepreneurship Theory and Practice*, 41(6), pp.1029–1055. DOI: 10.1111/etap.12254
- Rachinger, M., Rauter, R., Muller, C., Vorraber, W. and Schirgi, E., 2019. Digitalization and Its Influence on Business Model Innovation. *Journal of Manufacturing Technology Management*, 30(8), pp.1143–1160. DOI: 10.1108/JMTM-01-2018-0020
- Reznikova, N., Panchenko, V.G. and Bulatova, O.V., 2018. The policy of economic nationalism: from origins to new variations of economic patriotism. *Baltic journal of economic studies*, 4, pp.274–281. DOI:10.30525/2256-0742/2018-4-4-274-281
- Vial, G., 2019. Understanding Digital Transformation: A Review and a Research Agenda. *The Journal of Strategic Information Systems*, 28(2), pp.118–144. DOI: 10.1016/j.jsis.2019.01.003

References

- Bodnarchuk ,T.L., 2013. Teoretyko-metodolohichni zasady analizu polityky protektsionizmu. [Theoretical and methodological foundations of protectionist policy analysis]. *Ukrainian society*, 1, pp.117-128.] (in Ukrainian).
- Bodnarchuk, T.L., 2013. Teoretyko-metodolohichni zasady analizu polityky protektsionizmu. [Theoretical and methodological foundations for the analysis of protectionist policies]. *Ukrainian society*, 1, pp.117-128. (in Ukrainian).

- Greenberg Center for Geoeconomic Studies, 2017. The Rise of Digital Protectionism. *Council on Foreign Relations*, [online] October 18. Available at: <<https://www.cfr.org/report/rise-digital-protectionism>> [Accessed 2 February 2022].
- Kagermann, H., Anderl, R., Gausemeier, J., Schuh, G. and Wahlster, W., eds. 2016. *Industrie 4.0 in a Global Context Strategies for Cooperating with International Partners*. Munich: Herbert Utz Verlag GmbH.
- List, F., 1976. *The National System of Political Economy*. London
- Lyytinen, K., Yoo, Y. and Boland, R.J., 2016. Digital Product Innovation within Four Classes of Innovation Networks. *Information Systems Journal*, 26(1), pp.47–75. DOI: 10.1111/isj.12093
- Mun, T., 1895. *England's Treasure by forraing trade*. New York, London: Macmillan.
- Nambisan, S., 2017. Digital Entrepreneurship: Toward a Digital Technology Perspective of Entrepreneurship. *Entrepreneurship Theory and Practice*, 41(6), pp.1029–1055. DOI: 10.1111/etap.12254
- Panchenko, V., Reznikova, N. and Bulatova, O., 2020. Rehuliatorna konkurentsia v tsyfrovii ekonomitsi: novi formy proteksionizmu. [Regulatory competition in the digital economy: new forms of protectionism.] *Mizhnarodna ekonomichna polityka*, 1-2, c.50-80. DOI: 10.33111/iep.2020.32_33.03 (in Ukrainian).
- Panchenko, V.G., 2019. Tsyfrovii neoproteksionizm yak instrument nabuttia novykh porivnialnykh perevah. [Digital neo-protectionism as a tool for acquiring new comparative advantages]. *International relations, Part "Economic sciences"*, 20(2), pp.44-51. in Ukrainian).
- Rachinger M., Rauter R., Muller C., Vorraber W., Schirgi E., 2019. Digitalization and Its Influence on Business Model Innovation. *Journal of Manufacturing Technology Management*, 30(8), pp.1143–1160. DOI: 10.1108/JMTM-01-2018-0020
- Reznikova, N., Panchenko, V.G. and Bulatova, O.V., 2018. The policy of economic nationalism: from origins to new variations of economic patriotism. *Baltic journal of economic studies*, 4, pp.274–281. DOI:10.30525/2256-0742/2018-4-4-274-281
- Syhyda, L.O., 2018. Industriia 4.0 ta yii vplyv na krainy svitu [Industry 4.0 and its impact on the countries of the world]. *Economy and society*, 17, pp.58–64. DOI: <https://doi.org/10.32782/2524-0072/2018-17-9> (in Ukrainian).
- Temerbek A., 2019. Imperatyvy innovatsiinoi stratehii providnykh krain [Imperatives of the innovation strategy of the leading countries.] *Problems of the systemic approach in economics*, 5(1), pp.34-40. DOI: <https://doi.org/10.32782/2520-2200/2019-5-5> (in Ukrainian).
- Vial, G., 2019. Understanding Digital Transformation: A Review and a Research Agenda. *The Journal of Strategic Information Systems*, 28(2), pp.118–144. DOI: 10.1016/j.jsis.2019.01.003
- Zvieriakov, M.I., 2014. *Ekonomichna teoriia: politychna ekonomiiia* [Economic theory: political economy]. Odesa: Atlant. (in Ukrainian).
- Стаття надійшла до редакції 09.09.21

I.V.Khadzhynov
O.V.Ruzhynskas O.V.

METHODOLOGICAL PRINCIPLES OF NEO-PROTECTIONISM IN THE ERA OF DIGITALIZATION

The article is devoted to defining the methodological foundations of neoprotectionism in the era of digitization. It was determined that the current state of global economic development contributes to the transformation of the production paradigm, and it also changes the traditional perception of the foreign economic strategies of the countries in the world.

The traditional view of scientists on the policy of protectionism was considered. The consequences of protectionist measures for countries in the long term were highlighted. It was substantiated that in the new conditions of post-industrial development, the policy of protectionism acquires a new meaning. It is also determined that the process of digitization becomes especially relevant after the COVID-19 pandemic, as evidenced by the global trend of transforming the world economy on the basis of digital technologies. It was determined that these processes require the protection of digital services' national providers and the activation of regulatory mechanisms in the context of global digitization.

It was determined that a new type of protectionist measures in the context of digitization (digital protectionism) is implemented by establishing barriers or obstacles to digital trade while simultaneously promoting the formation of national digital companies in order for the country to acquire new comparative advantages. The measures of digital protectionism in the countries of Asia, the European Union, the USA, etc. have been analyzed. The relevance of digital protectionism for Ukraine is justified in order to increase the competitiveness of the country's economy by the comparative advantages' development in modern technological industries in the conditions of the formation of a post-industrial type of economy.

The following methods were used: the historical-logical method to determine the historical objective prerequisites for the formation of protectionist policy; the method of comparative analysis - for the analysis of modern measures of digital protectionism in different countries of the world; methods of analysis and synthesis, system generalization - for systematization of research results.

Key words: neoprotectionism, digitalization, Industry 4.0, digital development, post-industrialism

УДК 339.9:336.636

A. Bekh

METCALFE'S LAW IN THE DIGITAL MEDIA MARKET

The article describes network effects as one of the features of digital media markets. It reviews prior research in this area, demonstrating that a few concepts are supported by empirical evidence. One of the most accurate concepts, Metcalfe's law, which was developed in the early 1980s, states that the value of a network is proportional to its squared size. The present research validates the accuracy of this law using Meta and Netflix data from 2011 to 2020. Both companies have differences in revenue, user acquisition, business model and technology. However, both of their data fit Metcalfe's law well.

Key words: digital media, digital media market, network effects, Metcalfe's law, Meta, Netflix.

DOI 10.34079/2226-2822-2021-11-22-68-72

Introduction. Network effects, which take place when the value of a product or service increases with the number of people who use it, have been among the most influential ideas in industrial organization during the past years (Birke, 2009).

Due to the significant network effects that characterize digital markets, concentration and monopolization are likely to occur. There are two types of network effects: direct and indirect. In a market with direct network effects, the greater the number of users of a product or service, the greater its value to other consumers. On the other hand, indirect network effects arise when the growing use of a product or service creates a new standard, boosting the incentive for third parties to develop compatible technology, which boosts the popularity of the original product or service among customers.

Online platforms show tremendous network effects, because they connect multiple commercial sectors. Amazon and other online commerce platforms connect buyers and sellers. Similar to social networks, Amazon Marketplace grows value as more merchants and consumers connect with the site. Similarly, the value of internet advertising platforms such as Google increases with the number of users, as advertisers gain access to a larger client base and, as a result, a larger trove of consumer data. Similarly, social networks like Facebook display substantial direct network effects because they become more useful as more individuals engage with the network: no one wants to be on a social network without other users. Meanwhile, once a company has captured a network, it can be incredibly difficult to dislodge or replace.

Strong network effects display a significant entry barrier for new businesses seeking to enter a market and displace the incumbent. When combined with additional entry barriers, such as limits on consumers or corporations simply switching services, network effects ensure market concentration and long-term market strength (Shy, 2011).

Both same-side and cross-side impacts may occur on a platform. In general, a same-side network effect exists when an increase in the number of users on one side of a platform increases the value of the service for a given user on that side. The traditional telephone network is an illustration of a same-side network effect. If there are only a handful of users on a telephone network, it will be of relatively low value to each individual user and may have difficulty attracting new members. A network with a big number of users, on the other hand, will be of relatively high value to a user, making it attractive to potential new users. Consequently, a tiny

new entrant may have difficulty gaining new clients compared to a large incumbent, thereby creating barriers to entry and expansion (United States Congress, 2020).

A cross-side network effect happens when a rise in the number of users on one side of the platform decreases the service's value for a given user on the other side. Cross-side effects act in both directions on a credit card platform: an increase in the number of customers using the card increases the card's value to merchants, and an increase in the number of stores accepting the card increases the card's value to consumers. Consequently, a positive feedback loop is created. Consequently, both merchants and consumers will find large-scale credit card systems more desirable than small-scale credit card platforms, which may pose an entry or growth hurdle.

2. Theoretical Framework. Although the concept was popularized in the early 20th century, real academic research on the phenomenon did not begin until 1974, when Jeffrey Rohlfs published his key paper (Rohlfs, 1974). Starting mid-1980s, robust theoretical literature on how network effects influence competition evolved. Consequently, economic theory on this topic has become profound and complex.

Four rules have been proposed to provide more precise definitions and descriptions of network effects. They are as follows:

- Sarnoff's law: $V \propto n$,
- Metcalfe's law: $V \propto n^2$,
- Odlyzko's law: $V \propto n \log(n)$, and
- Reed's law: $V \propto 2^n$

Metcalfe's law, introduced in the early 1980s, states that a network's value is proportional to its size squared. Recent publications have presented arguments for and against Metcalfe's law. Odlyzko et al. referred to Metcalfe's law as «wrong» and «dangerous» (Briscoe, Odlyzko and Tilly, 2006). They argued that if Metcalfe's law is accurate, two networks of any size should be interconnected regardless of their relative sizes. They developed the Odlyzko's law that states that the value of a network increases in proportion to $n \log(n)$. According to Van Hove, Odlyzko's inference is incorrect. He argued that Metcalfe's law was not wholly inaccurate (Van Hove, 2014).

None of these concepts, however, is backed by empirical evidence. Using Eurostat data to support Metcalfe's rule, Madureira et al. determined that the value of a network might be either quadratic or linearly proportional to its size (Madureira, den Hartog, Bouwman and Baken, 2013). Late in 2013, Metcalfe analyzed Facebook data from the previous 10 years to determine that his law was a good fit.

Zhang et al. used Facebook and Tencent data to support Metcalfe's law, which states that the value of a communications network is proportional to the number of users squared (Zhang, Liu and Xu, 2015). This comment indicates that the worth of a social network may be determined not only by its size, but also by the expansion of its service offerings and their quality. Their results showed that for both Tencent and Facebook data, Metcalfe's function fits the real data model well and is far more accurate than the other three laws.

3. Methodology and research results. The purpose of this research is to validate Metcalfe's law using Meta and Netflix data of years 2011-2020 (Appendix 1). Formulating the value function for the Metcalfe's law is straightforward:

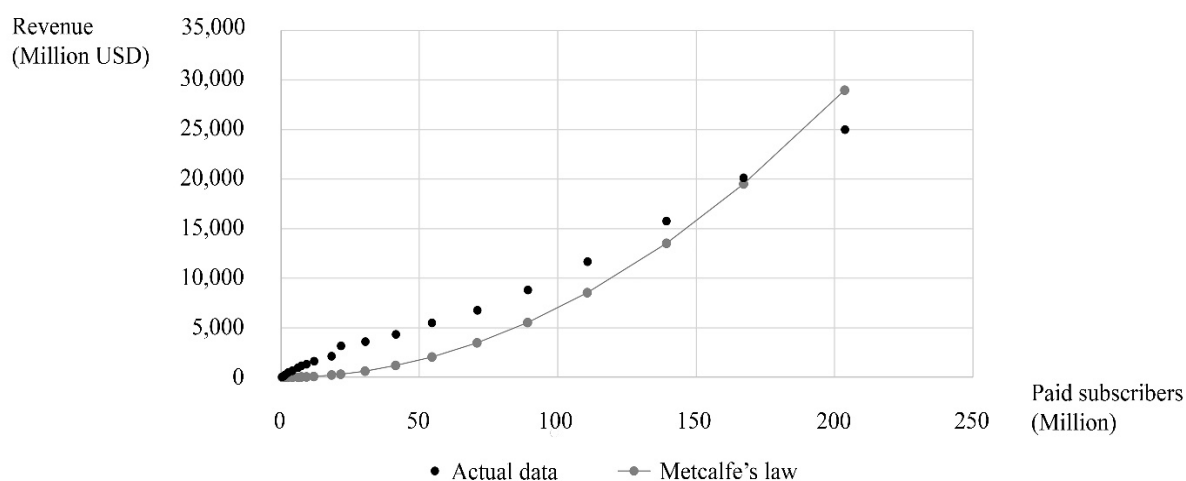
Table 1.

Variable definitions

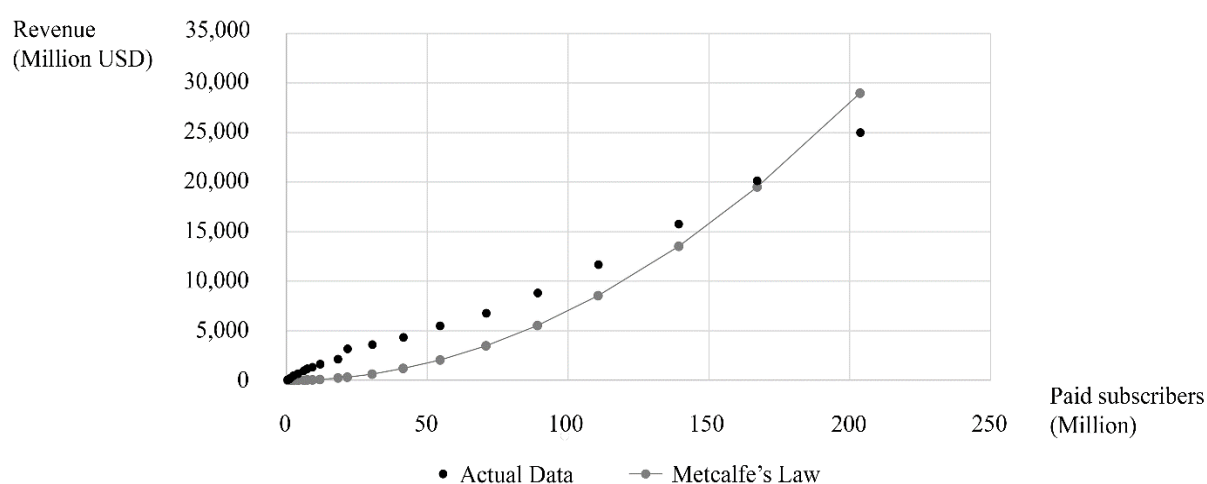
Symbol	Unit	Definition	Data source
V	USD	Value of a network	Revenue
n	MAU	Number of nodes of a network	MAU

Metcalfе’s function $V = a \times n^2$; unit of parameters is as follows: $a = \text{USD}/\text{MAU}^2$.

In curve fitting, the least squares method is utilized to fit Tencent and Facebook data to the value function. The Metcalfe’s functions of them are as follows: $V_{\text{Meta}} = 10.131 \times 10^{-9} \times n^2$ and $V_{\text{Netflix}} = 698.09 \times 10^{-9} \times n^2$ respectively. The corresponding fitting curves graphics are shown in Fig.1 and Fig.2 respectively.

Pic. 1. Value curves of Meta

Pic. 2. Value curves of Netflix

Actual data of Meta and Netflix

Year	Meta		Netflix	
	MAU (in millions)	Revenues (in millions U.S. dollars)	Paid subscribers (in millions)	Revenues (in millions U.S. dollars)
2001			0	74
2002			1	151
2003			1	270
2004	1	0.38	2	501
2005	6	9	4	682
2006	12	48	6	997
2007	58	153	7	1,205
2008	145	272	9	1,365
2009	360	777	12	1,670
2010	608	1,974	18	2,163
2011	845	3,711	22	3,205
2012	1,060	5,089	30	3,609
2013	1,230	7,872	41	4,375
2014	1,390	12,466	54	5,505
2015	1,590	17,928	71	6,780
2016	1,860	27,638	89	8,831
2017	2,130	40,653	111	11,693
2018	2,320	55,838	139	15,794
2019	2,500	70,697	167	20,156
2020	2,800	85,965	204	24,996

Sources: Meta (2022), Netflix (2022)

Conclusions. Network effects arise when the value of a product or service increases proportionally to the number of users. Metcalfe's law, developed in the early 1980s, states that a network's value is proportional to its squared size. Meta and Netflix have differences in revenue, user acquisition, business model and technology. Both of their actual data fit Metcalfe's law well. The Metcalfe's functions of them are $V_{Meta} = 10.131 \times 10^{-9} \times n^2$ and $V_{Netflix} = 698.09 \times 10^{-9} \times n^2$ respectively. As potentially future research, other networks could be used to validate Metcalfe's law, including Spotify, Google, Sony PlayStation networks etc.

References

- Birke, D., 2009. The Economics of Networks: A Survey of the Empirical Literature. *Journal of Economic Surveys*, 23(4), pp.762-793. DOI: <https://doi.org/10.1111/j.1467-6419.2009.00578.x>
- Briscoe, B., Odlyzko, A. and Tilly, B., 2006. Metcalfe's law is wrong. *IEEE Spectrum*, 43(7), pp.34-39. DOI: 10.1109/MSPEC.2006.1653003
- Madureira, A, den Hartog, F, Bouwman, H, and Baken, N., 2013. Empirical validation of Metcalfe's law: How Internet usage patterns have changed over time. *Information Economics and Policy*, 25(4), pp.246-256. DOI: <https://doi.org/10.1016/j.infoecopol.2013.07.002>

- Meta Investor Relations*, 2022. [online] Available at: <<https://investor.fb.com/home/default.aspx>> [Accessed 6 August 2022].
- Netflix Investor Relations*, 2022. [online] Available at: <<https://ir.netflix.net/ir-overview/profile/default.aspx>> [Accessed 6 August 2022].
- Rohlf's, J., 1974. A Theory of Interdependent Demand for a Telecommunications Service. *Bell Journal of Economics and Management Science*, 5(1), pp.16-37. DOI: <https://doi.org/10.2307/3003090>
- Shy, O., 2011. A Short Survey of Network Economics. *Review of Industrial Organization*, 38(2), pp.119-149. DOI: <https://doi.org/10.1007/s11151-011-9288-6>
- United States Congress, 2020. *Investigation of competition in digital markets. Subcommittee on Antitrust. Majority Staff Report And Recommendations*. [online] Available at: <https://judiciary.house.gov/uploadedfiles/competition_in_digital_markets.pdf> [Accessed 6 August 2022].
- Van Hove, L., 2014. Metcalfe's law: Not so wrong after all. *Netnomics*, 15(1), pp.1-8. DOI: [10.1007/s11066-014-9084-1](https://doi.org/10.1007/s11066-014-9084-1)
- Zhang, X.Z., Liu, J.J. and Xu, Z.W., 2015. Tencent and Facebook data validate Metcalfe's law. *Journal of Computer Science and Technology*, 30(2), pp.246-251. DOI: [10.1007/s11390-015-1518-1](https://doi.org/10.1007/s11390-015-1518-1)
- Стаття надійшла до редакції 12.10.2021

А. Бех

ЗАКОН МЕТКАЛФА НА РИНКУ ЦИФРОВИХ МЕДІА

У статті описані мережеві ефекти, які властиві ринку цифрових медіа. Аналіз попередніх досліджень по цій темі виявили ряд концепцій, достовірність яких підтверджуються емпіричними даними. Одна з найточніших концепцій — закон Меткалфа — розроблений на початку 1980-х років, стверджує, що цінність мережі пропорційна квадрату кількості підключених до неї користувачів. Дане дослідження підтверджує точність цього закону, на основі даних “Meta” та “Netflix” за 2011-2020 роки. Незважаючи на те, що ці компанії мають відмінності в доходах, моделі залучення користувачів, бізнес-моделі та технологіях, дані обох компаній підтверджують закон Меткалфа.

Ключові слова: цифрові медіа, ринок цифрових медіа, мережеві ефекти, закон Меткалфа, “Meta”, “Netflix”.

УДК 338.2-049.5

О. В. Булатова

Е. В. Федоров

ІНСТРУМЕНТАРІЙ ОЦІНКИ РИЗИКІВ БЕЗПЕКОВОГО РОЗВИТКУ КРАЇН

Стаття присвячена дослідженню питань безпекового розвитку країн, зокрема України, з позиції врахування та оцінювання ризиків в забезпеченні економічної безпеки національної економіки. Доведено, що системна та комплексна оцінка стану безпеки можлива за умови врахування, вимірювання та постійного моніторингу ризиків, що є невід'ємною складовою соціально-економічного розвитку країн в сучасних умовах. Авторами запропоновано методичний інструментарій оцінки рівня ризику безпекового розвитку країни, що дозволяє надати кількісну та якісну оцінку умовам стійкого розвитку національної економіки з позиції впливу ризиків та загроз.

Ключові слова: безпека, безпековий розвиток, ризик, загроза, індикатор ризику, оцінка ризиків.

DOI 10.34079/2226-2822-2022-11-22-73-87

Постановка проблеми. В сучасному мінливому глобальному середовищі, в якому відбуваються постійні трансформації, що охоплюють всі сфери суспільного життя, найбільш актуальним викликом для національних економік є забезпечення достатнього рівня безпеки на всіх рівнях. Це обумовлює необхідність врахування ризиків та загроз, що наразі пов'язані з чинниками не тільки геополітичного чи економічного характеру, однак й екологічного, соціального, науково-технічного та технологічного. Зміни клімату, поширення хвороб, посилення антропогенного впливу на довкілля, неможливість стовідсоткового захисту інформаційного простору, особливо в умовах всеохоплюючої цифровізації суспільного життя, зростання конкуренції та економічне протистояння між країнами, загострення конфліктів між державами світу та порушення глобальних ланцюжках доданої вартості створює додаткове навантаження на систему безпеки та стійкості як на національних рівнях, так і глобальному. Це актуалізує необхідність розробки та постійного моніторингу стратегій забезпечення безпеки, основним елементом якої виступає врахування, оцінка та управління ризиками безпекового розвитку.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Дослідженню безпекових питань, у тому числі в аспекті забезпечення економічної безпеки та окремих її складових, присвячені публікації українських та зарубіжних авторів таких, як О. Барановський, І. Белоусова, О. Білорус, О. Булатова, З. Варналій, О. Власюк, О. Грибіненко, О.З ахарова, Т. Марена, О. Резнікова, Я. Жаліло, Ю. Харазішвілі, Ю. Чентуков та інших. Окрема увага приділена питанням моніторингу та оцінки рівня безпеки з використанням різних інструментів виміру (Грибіненко, 2020; Булатова, 2020; Харазішвілі, 2019). Більшість методів полягає у систематизації індикаторів безпеки з наступним їх агрегуванням у відповідний інтегральний індекс безпеки (Hrybinienko, Bulatova and Zakharova, 2019; Chentukov, Marena and Zakharova, 2021; Губарева, 2015), а визначення граничних значень індикаторів безпеки та комплексного індексу безпеки дозволяє визначити її стан.

Також слід зазначити, що основою формування системи вимірників рівня безпекового розвитку виступає наявність тісного взаємозв'язку між категорією «безпека» та поняттям «ризик». Концепція ризику (загроз, небезпеки) в стратегії

економічної безпеки складається з двох найважливіших елементів: оцінки ризиків і управління ризиком (Січиокно, 2018). Оцінка ризиків переважно базується на експертних оцінках та носить імовірнісний характер і відповідно виступає основою розробки системи заходів запобігання загроз безпеці або мінімізації чи подолання негативних наслідків загроз. Протилежною концепції ризику з точки зору характеру оцінки є концепція надійності країни (рівня безпеки розвитку), в аналізі якої переважно застосовують методіку інтегрального оцінювання (побудови інтегральних індексів).

Важливість розробки методів оцінки ризиків полягає в тому, то в глобальному масштабі вони є невід'ємною частиною економічного розвитку, бо виникають через невизначеність, відсутність повної інформації щодо певних подій, складність прогнозувати параметри глобального економічного середовища. Ризик є невід'ємним елементом діяльності суб'єктів світової економіки, повністю усунути ризики неможливо, при цьому на основі адекватної системи врахування та оцінки ризиків можна мінімізувати їх вплив та приймати більш ефективні рішення.

Оцінювання ризиків дозволяє своєчасно виявляти як небезпечні, так і перспективні для розвитку держави й суспільства тенденції, ідентифікувати загрози, виявляти уразливості, що, зрештою, сприяє формуванню стратегічних документів держави і планів дій на випадок кризових ситуацій, уможливорює їх своєчасне коригування тощо. Ураховуючи те, що ризики для держави та суспільства можуть виникати в різних сферах і мати неоднакові наслідки, їх аналіз повинен здійснюватися комплексно, на системній основі.

Метою статті є систематизація підходів щодо врахування та оцінки ризиків безпекового розвитку та розробка на цій основі відповідного інструментарію кількісного оцінювання ризиків безпеки.

Виклад основного матеріалу дослідження. На рівні країн створюються національні системи оцінювання ризиків та загроз, що виступають важливим елементом стратегічного планування та забезпечення національної стійкості та функціонують у більшості розвинених країн світу. Як показують результати проведених досліджень (Резнікова, Войтовський та Лепіхов, 2020), національні системи оцінки ризиків мають схожі риси, зокрема:

- оцінювання проводиться щорічно, враховує часову перспективу прояву загроз та ризиків у 3–5 років,
- полягає у комплексному врахуванні всіх можливих ризиків з подальшим їх ранжуванням за імовірністю виникнення та характером наслідків,
- типізація ризиків для розробки системи заходів реагування, складання сценаріїв розвитку, формування матриць загроз та ризиків, розробки відповідних планів, прогнозів та стратегій стійкого розвитку країн,
- проведення оцінки на всіх рівнях (національному, регіональному та місцевому) із залученням до оцінювання не тільки відповідних урядових органів, однак й представників наукових та експертно-аналітичних установ, органів місцевого самоврядування, представників бізнесу та суспільства.

Однак, є певні *країнові відмінності* у механізмі організації системи оцінювання ризиків, які стосуються структури органів, специфіки оформлення результатів та ступеня відкритості доступу до них, пріоритетністю врахування ризиків тощо. Так, у Великобританії не існує єдиного урядового органу, що відповідає за проведення системи оцінювання ризиків, а до цього процесу залучені Офіс Кабінету Міністрів, Секретаріат з надзвичайних ситуацій, Об'єднаний комітет з питань Стратегії національної безпеки, Об'єднаний центр з питань оцінювання терористичної загрози, Центр з питань захисту інфраструктури, Національний центр з питань кібербезпеки та інші. Тоді як у Нідерландах створена та функціонує Мережа аналітиків у сфері національної безпеки,

що включає 6 організацій, а саме Національний інститут суспільного здоров'я та довкілля при Міністерстві охорони здоров'я, соціального забезпечення і спорту Нідерландів; Центр досліджень і документації Міністерства юстиції і безпеки; Генеральна служба з питань розвідки та безпеки Нідерландів при Міністерстві внутрішніх справ; Нідерландська організація прикладних наукових досліджень; Нідерландський інститут міжнародних відносин «Clingendael»; Міжнародний інститут соціальних досліджень при Роттердамському Університеті Еразма.

Результатом оцінювання ризиків є розробка різних документів та звітів, наприклад, National Security Risk Assessment в Великобританії, що є додатком до Стратегії національної безпеки країни (HM Government, 2010) та переглядається кожні два роки; Національний профіль ризиків (ANV, 2019b), що складається один раз на 4 роки, починаючи з 2014 р., щорічне Сканування горизонту національної безпеки у Нідерландах (ANV, 2019a); Національний профіль ризиків, індивідуальні профілі ризиків у Новій Зеландії, що є основою Національної стратегії протидії лихам і надзвичайним ситуаціям (MCDEM, 2019). Слід зазначити, що для більшості країн документи, що містять результати національного оцінювання ризиків є закритими та мають обмежений доступ.

На основі узагальнення деяких світових практик оцінювання ризиків можна виділити певну послідовність етапів в системі оцінювання ризиків, чітка реалізація яких забезпечує високу ефективність функціонування системи оцінювання ризиків та виступає інструментом раннього виявлення та попередження загроз, стратегічного планування та забезпечення національної безпеки і стійкості (рис. 1).

Представлений на рис. 1 алгоритм може застосуватися не тільки для національних економік, однак і для регіонів, галузей, сфер діяльності, що вимагатиме врахування регіональної, галузевої специфіки тощо.

В цілому в теорії оцінки ризиків послідовність етапів оцінки в загальному вигляді може бути такою: визначення внутрішніх та зовнішніх чинників, що збільшують чи зменшують ступінь певного виду ризику; аналіз виявлених чинників; оцінювання певного виду ризику; встановлення допустимого ступеня ризику; аналіз окремих операцій щодо обраного ступеня ризику; розробка заходів щодо зниження ступеня ризику (Дудка, 2009). Такий алгоритм здебільшого характерним є для оцінки індивідуального ризику та передбачає подальше агрегування результатів аналізу.

На міжнародному рівні оцінкою країнних ризиків займаються міжнародні інституції та приватні агентства, що застосовують певні методологічні підходи до комплексної оцінки ризиків, на основі яких формуються рейтинги країн світу за рівнем безпеки розвитку. Прикладами таких оцінок є:

Індекс BERI (BERI model or Business Environment Risk Index), що розраховується для 140 країн світу за участю 100 експертів 4 рази на рік, починаючи з 1972 р. За допомогою різних методів експертних оцінок, зокрема анкетування, на основі 15 оціночних критеріїв аналізуються усі сторони політичної та економічної ситуації в країні. Кожен із критеріїв має власну питому вагу із загальною сумою 100 балів, при цьому чим вище кількість зібраних балів, тим нижче ризик країни і тим вище економічна безпека держави (BERI, 2021).

Political and Country Risk, оцінка якого проводиться CRG для 118 країн світу на основі експертного оцінювання за категоріями: незначний, низький, середній, високий та включає прогнози сценарії (Control Risks, 2021).

Euromoney Country Risk (ECR) – це платформа економічних та політичних експертів, що надає оцінки в реальному часі за показниками, що стосуються економічних, структурних та політичних ризиків. Оцінки експертів (90 % підсумкового рейтингу) у поєднанні із даними МВФ / Світового банку і інших міжнародних

організацій створюють рейтинг ризику для 185 країн. ECR побудований на аналізі 23 індикаторів, які групуються в п'ять основних складових: чотири базуються на висновках експертів – це політичний ризик (35 %), економічний ризик (35 %), структурний ризик (10 %) та доступ до міжнародних ринків капіталу (10%), п'ята група – це кількісні боргові індикатори (10 %) (Euromoney Country Risk, 2016).

Рисунок 1. Етапи методики оцінювання ризиків на національному рівні

Примітка: побудовано автором на основі (Резнікова, Войтовський та Лепіхов, 2020)

Модель національних ризиків EIU (The Economist Intelligence Unit), що з 1997 р. застосовується для оцінки національних ризиків (за шкалою від 0 до 100) для 131 країни на основі 5 категорій показників: політичний ризик (10 показників політичної стабільності та політичної ефективності), економічна політика (11 показників грошово-кредитної, фіскальної, валютної, торговельної та регуляторної політики), структурні показники (10 показників, що оцінюють рівень доходів і заощаджень, волатильність ВВП, структуру боргу та сальдо поточного рахунку, рівень концентрації експорту, якість та своєчасність статистичних даних), макроекономічні ризики (12 показників, що фокусуються на стандартних показниках економічного циклу – темпи зростання реального ВВП, рівень інфляції, динаміка надходжень від експорту, реальний обмінний курс, волатильність валютного курсу), ризик ліквідності (18 показників, що відображають дисбаланси між активами та пасивами країни) (EIU, 2021).

Серед відомих інтегральних індексів, що застосовують для вимірювання рівня ризиків за країнами світу, є методика *International Country Risk Guide (ICRG)*, на основі якої розраховується комплексна оцінка країнового ризику, починаючи з 1980-х рр. (The PRS Group, 2021). Інтегральний індекс ICRG включає 22 індикатори, що об'єднані у 3 субкатегорії ризиків: політичний, економічний та фінансовий.

Політичний ризик (PR, 100 балів) є порівняльною оцінкою рівня політичної стабільності країн, що оцінюються, та включаю такі компоненти: стабільність уряду, соціально-економічні умови, інвестиційний профіль, внутрішній конфлікт, зовнішній конфлікт, рівень корупції, рівень мілітаризації політичної сфери, релігійна напруженість, рівень закону та порядку, етнічна напруга, демократична відповідальність, рівень бюрократії. Економічний ризик (ER, 50 балів) оцінює сильні та слабкі сторони економічної системи країни, ґрунтуючись на припущенні, що в країнах, де сильні сторони економіки переважають слабкі, рівень економічного ризику низький і навпаки. Оцінюється на основі врахування 5 компонентів, серед яких: ВВП на душу, рівень реального зростання ВВП, рівень інфляції, рівень бюджетного дефіциту/профіциту відносно до ВВП, стан поточного рахунку платіжного балансу відносно ВВП. Фінансовий ризик (FR, 50 балів) є оцінкою фінансової спроможності та незалежності країни, зокрема вимірює здатність країни відповідати по своїх боргових зобов'язаннях. Вимірюється на основі 5 компонентів, до яких належать: рівень зовнішнього боргу відносно ВВП, платежі по зовнішньому боргу відносно експорту товарів та послуг, стан поточного рахунку платіжного балансу відносно експорту товарів та послуг, офіційні резерви в місяцях імпорту, стабільність валютного курсу.

Показники, що входять до компонентів політичного, економічного та фінансового ризиків, мають різну ступінь вагомості. Комплексна інтегральна оцінка країнового ризику (CPFER) здійснюється за формулою:

$$\text{CPFER (країна X)} = 0,5(\text{PR} + \text{FR} + \text{ER}) \quad (1)$$

$$0 \leq \text{CPFER} \leq 100$$

Чим ближче CPFER до 100, тим нижчий рівень ризику, та навпаки чим ближчий CPFER до 0, тим вищим є рівень ризику. Групування країн за рівнем ризику здійснюється на основі категоріальної шкали (табл. 1):

Таблиця 1

Оцінка рівня країнового ризику

Рівень ризику	Значення CPFER
дуже високий	$0 \leq \text{CPFER} \leq 49,9$
високий	$50,0 \leq \text{CPFER} \leq 59,9$
помірний	$60,0 \leq \text{CPFER} \leq 69,9$
низький	$70,0 \leq \text{CPFER} \leq 79,9$
дуже низький	$80,0 \leq \text{CPFER} \leq 100$

Примітка: складено на основі (The PRS Group, 2021)

PRS group надає щомісячну та щорічну оцінку рівня ризику з 1984 р. по 140 країнам світу, в перелік яких входить й Україна. На основі CPFER розроблюються короткострокові (до 1 року) та середньострокові (до 5 років) прогнози рівня ризику за всіма компонентами, що дозволяє їх враховувати в оцінки безпекового середовища.

Комплексну змістовну оцінку ризикам глобального середовища щорічно надає *World Economic Forum*, публікуючи *Global risks Report*, що відображають зміни, що відбуваються у глобальному безпековому середовищі під впливом різних загроз.

Всесвітній економічний форум розглядає ризики глобального безпекового середовища у 5 основних групах (економічні, соціальні, геополітичні, технологічні та екологічні), досліджуючи їх з позиції імовірності виникнення та ступеня впливу на стійкість економічного розвитку країн світу. Як показують результати Global risks Report 2021 (WEF, 2021) домінуючими ризиками глобального середовища є екологічні, що складають 40 та 50 % відповідно за імовірність та ступенем впливу серед ТОП10 основних ризиків.

Аналіз динаміки глобальних ризиків безпекового розвитку ризиків світового розвитку за період 2012–2021 рр. свідчить про:

– посилення питомої ваги екологічних ризиків, на яких концентруються зусилля світового співтовариства (кліматичні проблеми, проблеми ресурсного забезпечення, посилення негативного антропогенного впливу, зменшення біорізноманіття тощо);

– зменшення ступеня впливу економічних ризиків, так якщо в 2012–2014 рр. серед основних ризиків названі фінансові дисбаланси, нерівність у розподілі доходів, безробіття, то останніми роками економічні ризиків серед топ10 відсутні;

– соціальні ризики, що пов'язані з поширення інфекційних захворювань, вперше за 10 років увійшли до топ 10 ризиків;

– посилення впливу технологічних ризиків, пов'язаних із втратою даних та можливими кібератаками, ризики надмірної цифровізації тощо;

– якщо з погляду ступеня впливу у 2012-2014 рр. фінансові кризи та їх наслідки пов'язували з основною загрозою світогосподарського розвитку, то у 2016–2018 рр. основною загрозою виступали геополітичні детермінанти, зумовлені ризиками використання зброї масового ураження, а у 2021 р. – ризики поширення інфекційних захворювань, що спричинено пандемією COVID19.

З точки зору методології виміру дослідження WEF не дають кількісної оцінки рівня ризиків, однак дозволяють їх систематизувати та визначити індикатори, на основі яких можна вимірювати рівень ризиків. Методика, що застосовується експертами WEF, базується на застосуванні різних методів наукових досліджень, серед яких анкетування, аналіз, узагальнення, екстраполяція, систематизація, класифікація, ранжування та дозволяє визначати актуальні й прогнозовані тенденції глобального розвитку, однак при цьому не містить результатів порівняння прогнозованих ризиків із фактичними результатами за підсумками попередніх років, не передбачає визначення взаємозв'язків і впливів між різними глобальними ризиками, що відповідно не дозволяє оцінювати та прогнозувати можливості виникнення внаслідок цього нових ризиків і каскадних ефектів.

На національному рівні в Україні діє методика оцінки ризиків відмивання коштів та фінансування тероризму, що є системою інформації для правоохоронних органів, підрозділу фінансової розвідки, фінансово-кредитних установ та дозволяє зрозуміти, чи відповідає чинне законодавство цілям запобігання новим загрозам і чи достатніми є методи моніторингу, правозастосування і судового захисту. Ця методика максимально уніфікована зі стандартами врахування ризиків Міжнародного валютного фонду та Світового банку (ДСФМУ, 2018). Відповідно до даної методики Державною службою фінансового моніторингу України проводяться відповідні дослідження, на основі яких публікуються звіти. Так, в останньому Звіті про проведення національної оцінки ризиків 2019 р. визначено, що основними ризиками в системі відмивання коштів є низький рівень доходів населення, прояви тероризму та сепаратизму, незаконна економічна діяльність (в тому числі фіктивне підприємництво, шахрайство та ухилення від сплати податків), зростання організованої злочинності, високий обіг готівки, використання неприбуткових організацій з метою відмивання коштів та інші (ДСФМУ, 2019).

Що стосується методичного інструментарію оцінки, то методи оцінки ризиків можна поєднати в три групи: *якісні, кількісні та комбіновані*. Кількісні методи

передбачають проведення розрахунків з використанням статистичних показників та інших кількісних вимірників, до них належать методи багатовимірної аналізу, методи побудови інтегральних показників, методи статистичного аналізу та моделювання, прийоми екстраполяції тощо. Якісні прийоми доповнюють кількісні методи оцінки та включають опитування, розробку анкет, побудову матриці ризиків та загроз, складання структурно-логічних схем аналізу тощо. Комбіновані методи передбачають поєднання прийомів розрахунку похідних, комплексних статистичних показників (індексів) з відповідними експортними оцінками.

В рамках дослідження з урахуванням існуючих методик оцінки запропоновано модифікований підхід до вимірювання ризику безпекового розвитку країни. Запропонований підхід ґрунтується на наступному алгоритмі, що складається з таких етапів:

1. На *першому етапі* формуємо систему кількісних індикаторів ризику, що відображають результати (наслідки) подій у безпековому середовищі (або зміни умов функціонування). З урахуванням існуючих підходів доцільним є максимально скорелювати індикатори ризику з глобальними детермінантами розвитку (табл. 2), отже, запропоновано їх класифікувати у 5 груп: економічний ризик, соціальний ризик, геополітичний ризика, технологічний ризик, екологічний ризик.

До показників-індикаторів виміру *економічного ризику* можна віднести: ВВП на душу населення, рівень співвідношення ВВП на душу населення країни відносно найбільш розвинених країн (зокрема для оцінки ризику України це можуть бути країни ЄС), рівень інфляції, рівень безробіття, рівень тінізації економіки, частка сировинного експорту, частка високотехнологічного експорту, індекс умов торгівлі, динаміка курсу національної валюти, рівень іноземного інвестування економіки, рівень внутрішнього інвестування, рівень технологічності розвитку, рівень конкурентоспроможності, у тому числі інноваційної, рівень зовнішнього та внутрішнього боргу тощо.

На основі проведеного аналізу було оцінено деякі з зазначених показників виміру ризику безпекового розвитку України за період 2012–2020 рр. (табл. 2).

Таблиця 2

Економічні індикатори вимірювання ризиків безпекового розвитку України

Показник	2012	2013	2014	2015	2016	2017	2018	2019	2020
ВВП на душу населення, дол. США	4004,8	4187,7	3104,6	2124,7	2187,7	2638,3	3096,6	3661,5	3751,7
ВВП на душу населення, % до ВВП н/д країн ЄС	12,08	12,11	8,80	6,97	7,01	7,97	8,66	10,43	10,97
Рівень інфляції, %	0,6	-0,2	12,1	48,7	13,9	14,4	10,9	7,9	2,7
Рівень безробіття, % робочої сили	7,53	7,17	9,27	9,14	9,35	9,50	8,80	8,19	9,13
Рівень тінізації, % ВВП (метод МІМІС)	47,0	47,0	46,7	47,1	47,0	47,1	46,6	47,2	47,8
Частка сировинного експорту, %	43,4	45,3	49,1	54,5	56,3	56,8	55,4	59,6	61,6
Частка високотехнологічного експорту, %	5,27	4,58	4,25	3,90	3,58	3,19	3,29	2,75	2,70
Індекс умов торгівлі, %	94,85	94,57	91,20	83,59	83,41	84,80	84,43	84,34	88,58

Примітка: складено на основі (The World Bank, 2021; Unctad, 2021)

Отже, Україна у світовій економіці залишається країною з низьким рівнем соціально-економічного розвитку, так у 2020 р. ВВП на душу становить 3751,7 дол. США за даними Світового банку, що на 6,3 % менше рівня 2012 р., починаючи з 2015 р. показник характеризується зростаючою динамікою (збільшився на 76,6%). При цьому порівняно з середнім рівнем ВВП на душу країн ЄС, що складає 34192 дол. США на душу, залишається у 9 разів меншим. Як показав розрахунок рівня співвідношення, рівень соціально-економічного розвитку України залишається на відмітці 10,97 % від середнього по країнах ЄС, при чому порівняно з 2012 р. ситуація майже не змінилася, позитивним моментом є зменшення розриву з 7 % у 2015 р. до 10,97 % у 2021 р.

Щодо динаміки рівня інфляції, то порівняно з рівнем 2015 р. у 48,7 % протягом 2016–2020 рр. інфляція зберігається на помірному рівні у діапазоні 2,7 % (2020р.) – 14,4 % (2017 р.). Однак, якщо порівнювати з рівнем інфляції в країнах ЄС (складає 0,5 % у 2020 р.), то в Україні він в 5 разів вищий. Рівень безробіття за даними МОП у 2020 р. складає 9,13 % (в середньому за період 2012–2020 рр. 8,7 %, максимальний рівень 9,5 % у 2017 р.), що є близьким до середнього рівня країн ЄС (8,83 %).

Розмір тіньової економіки України оцінюється в 50 % її ВВП, при цьому показник зберігається протягом аналізованого періоду на такому високому рівні, у 2020 р. порівняно з 2012 р. показник виріс на 1,2 %. Розмір тіньової економіки України майже в 2 рази вищий за середній показник по ЄС, який на відміну від українського має тенденцію до скорочення (за період 2012–2020 рр. скоротився на 7,4 %).

Ще одним фактором, що є викликом щодо стійкого розвитку та відповідно посилює ризики, є сировинна орієнтація зовнішньоторговельної діяльності та низький технологічний рівень виробництва та експорту, що посилює рівень залежності від імпорту технологій та інновацій. Так, 61,6 % українського експорту – це сировинна, що в 2,5 рази вище порівняно з показником по країнам ЄС, що складає 24,93 % (2020 р.) з одного боку, а з іншого, якщо питома вага сировинного експорту в країнах ЄС скорочується, а саме з 28,4 % у 2012 р. до 24,9 % у 2020 р., то для України навпаки простежується тенденція зростання частки сировинного експорту з 43,4% у 2012 р. до 61,6 % у 2020 р. Показник високотехнологічного експорту дуже низький 2,7 % (для країн ЄС 20,3 %) та характеризується тенденцією до скорочення. При цьому умови торгівлі для України є несприятливими та мають негативну тенденцію до погіршення. Так, індекси умов торгівлі за період 2012–2020 рр. є меншими за 100% та характеризуються загальною тенденцією до зменшення, так якщо у 2012 р. даний індекс складав 94,85 %, то в 2020 р. досяг рівня 88,58 %, зменшившись на 6,27 %.

Наступна група – *показники виміру соціального ризику*, до яких можна віднести такі: рівень доходу на душу населення, рівень співвідношення доходів на душу населення країни відносно найбільш розвинених країн, рівень бідності, децильна диференціація доходів, рівень старіння населення, рівень навантаження на працездатне населення, рівень безробіття молоді, рівень міграції та втрати людського капіталу країни від трудової міграції.

Щодо групи *індикаторів геополітичного ризику*, то їх особливістю є те, що більшість з них не мають кількісного виміру та не відображаються у формі статистичних показників, а переважно є експертними оцінками. Такі вимірники описують рівень політичної стабільності, ступінь довіри населення до уряду та інших державних інститутів, рівень корупції, наявність внутрішніх протистоянь та конфліктів, наявність зовнішніх конфліктів, у тому числі й військових, рівень демократії, рівень злочинності та ступінь довіри до судово-правової системи тощо.

Індикатори технологічного ризику вимірюють рівень та наслідки діджиталізації економічного розвитку, до них відносять: частка ІТ послуг в економіці, в обсягах експорту та імпорту; ступінь забезпечення населення Інтернет та мобільним зв'язком; наявність та рівень розвитку ІТ інфраструктури; частка електронних послуг в банківській сфері, сфері державного управління тощо; індекс мережевої готовності (Networked Readiness Index – NRI), індекс ефективності впровадження інформаційно-комунікаційних технологій (ICT Development Index) тощо.

Індикатори *екологічного ризику* вимірюють зміни, що відбуваються у підсистемах навколишнього середовища під впливом антропогенної діяльності та викликають кліматичні зміни, призводять до порушення балансів у екосистемах, призводять до природних катастроф тощо. Основну частку таких індикаторів складають саме показники, пов'язані з антропогенної діяльністю, серед яких: рівень техногенного навантаження на навколишнє середовище; енергоємність ВВП та енергоефективність економіки; частка відновлювальних джерел у споживанні енергоресурсів; екологічна стійкість; якість повітря (обсяги викидів CO₂ в атмосферу), якість води; побутові відходи (обсяги утворення, переробки, використання); застосування чистих та екологічно безпечних технологій; ефективність використання ресурсів; рівень забезпеченості природними ресурсами або кратність запасів природних (в першу чергу енергетичних) ресурсів; урбанізація тощо.

2. На *другому етапі* проводимо класифікацію виокремлених індикаторів ризику з точки зору того, як зміна (динаміка) кожного сигналізує відносно посилення або послаблення небезпеки (загроз стійкості економічного розвитку). Можна виділити дві групи індикаторів: *індикатор типу R1* – це певний показник, збільшення значень якого свідчить про зростання рівня стійкості та безпеки розвитку, а отже, знижує рівень ризику та навпаки; *індикатор типу R2* – це такий показник, збільшення значень якого викликає погіршення умов для забезпечення безпечного розвитку та відповідно посилює ризику.

3. На *третьому етапі* визначаємо період часу для проведення аналізу (період ретроспекції) та формуємо систему статистичних даних (з індикаторів ризику), на основі кількісного виміру яких можливо здійснити відповідну оцінку ризику.

4. На *четвертому етапі* оцінюємо інтенсивність динаміки, шляхом розрахунку відповідних ланцюгових коефіцієнтів зростання/зменшення індикаторів ризику ($K_{зрі}$):

$$K_{зрі} = \frac{I_t}{I_{t-1}} * 100 \quad (2)$$

Проводимо узагальнюючу оцінку інтенсивності змін за аналізований період шляхом розрахунку середнього геометричного коефіцієнту динаміки $\overline{K_{зр}}$:

$$\overline{K_{зр}} = \sqrt[m]{\prod_{t=1}^n K_{зрі}} \quad (3)$$

де m – число ланцюгових коефіцієнтів ($m = n - 1$)

n – число періодів часу.

5. На *п'ятому етапі* застосовуючи запропоновану шкалу визначення рівня ризику здійснюємо перерахунок отриманих коефіцієнтів в відповідно кількісну та якісну оцінку ризику (табл. 3).

Таблиця 3

Шкала оцінки рівня ризику безпекового розвитку

Оцінка ризику		Ступінь впливу на стан безпеки	Алгоритм перерахунку (тип R1) K_i	Алгоритм перерахунку (тип R2) K_i
Якісна	Кількісна (бальна) R_i			
Відсутній	0	Мінімальний	$K_{зр i} > \overline{K_{зр}}$	$K_{зр i} < \overline{K_{зр}}$
Низький	1	Прийнятний	$1 < \frac{K_{зр}}{K_{зр i}} < 1,25$	$1 < \frac{K_{зр i}}{K_{зр}} < 1,25$
Середній	2	Помірний	$1,25 \leq \frac{K_{зр}}{K_{зр i}} < 1,5$	$1,25 \leq \frac{K_{зр i}}{K_{зр}} < 1,5$
Високий	3	Неприйнятний	$1,5 \leq \frac{K_{зр}}{K_{зр i}} < 1,75$	$1,5 \leq \frac{K_{зр i}}{K_{зр}} < 1,75$
Дуже високий	4	Катастрофічний	$\frac{K_{зр}}{K_{зр i}} \geq 1,75$	$\frac{K_{зр i}}{K_{зр}} \geq 1,75$

Примітка: розроблено автором

Розрахунок інтегрального (сумарного) рівня ризику *IR* за системою індикаторів здійснюється за формулою:

$$6. \quad IR = \sum_{i=1}^n Ri \quad (4)$$

Окрім кількісної бальної оцінки ризику можна розрахувати відносний рівень ризику у відсотках *IR(%)*:

$$7. \quad IR(\%) = \frac{IR}{IR_{max}} \quad (5)$$

На основі отриманої відносної оцінки з урахуванням запропонованої шкали (табл. 4) можна отримати якісну оцінку рівня ризику, що дозволяє охарактеризувати його рівень.

Таблиця 4

Шкала інтегрального відносного рівня ризику

Рівень ризику	<i>IR(%)</i>
Відсутній	$IR(\%) = 0$
Низький	$0 < IR(\%) < 25$
Середній	$25 \leq IR(\%) < 50$
Високий	$50 \leq IR(\%) < 75$
Дуже високий	$IR(\%) \geq 75$

Примітка: розроблено автором

Запропонований інструментарій оцінювання має свої переваги та недоліки. Так, до переваг запропонованого інструментарію можна віднести такі:

має комплексний характер, бо базується на попередній систематизації груп ризиків відповідно до їх характеру та напряму впливу;

в оцінці враховані такі індикатори ризику, що мають кількісний характер виразу, отже, підвищується рівень об'єктивності наданих оцінок;

передбачає можливість адаптації до умов безпекового середовища, тобто дозволяє включати додаткові індикатори ризику або виключати ті, що не є визначальними з позиції об'єкту, що оцінюється;

ризик вимірюється з точки зору ступеня інтенсивності (суттєвості) зміни значень відповідних індикаторів ризику, при цьому чим більше відхилення темпу зміни від середніх рівнів індикаторів, тим більшим є прояв ризику та вплив загрози на безпеку розвитку.

Втім, можна виокремити деякі «вузькі місця» методу, що потребують подальшого дослідження:

зміна складу індикаторів може змінювати підсумкову оцінку ризику та відповідно приводити до результатів, що не можуть бути зіставлені, отже вимагатиме постійних перерахунків із врахуванням змін;

обраний інтервал ретроспекції для аналізу впливатиме на визначення середнього рівня інтенсивності динаміки (середнього коефіцієнту зростання), що відповідно відобразиться на величині відхилень, на яких базується бальна та якісна оцінка рівня ризику, в результаті підсумкові оцінки можуть суттєво відрізнятись.

При тому останній недолік можна скоректувати, якщо застосовувати не сталий період ретроспекції (незмінний для всього періоду аналізу), а змінний (наприклад, для кожного наступного періоду часу змішувати його на кожен наступний рівень).

Висновки та перспективи подальших досліджень. Запропоновано методичний інструментарій оцінки рівня ризику безпекового розвитку країни, що дозволяє надати

кількісну та якісну оцінку умовам стійкого розвитку національної економіки з позиції впливу ризиків та загроз, та базується на алгоритмі, що передбачає: формування системи кількісних індикаторів ризику; їх класифікацію з точки зору характеру впливу на посилення або послаблення небезпеки; оцінку інтенсивності динаміки індикаторів з подальшим співвідношенням щодо узагальнюючого рівня зміни; розрахунок кількісної (бал 1–4) та якісної (рівень: відсутній, низький, помірний, високий, дуже високий) з використанням запропонованої шкали відхилень; оцінку кількісного інтегрального показника ризику (бальну та відносну) та визначення його рівня відповідно до запропонованої шкали (відсутній, низький, помірний, високий, дуже високий). В подальшому практичне застосування розробленого інструментарію дозволить провести оцінювання ризиків безпекового розвитку України та виокремити рівень інтегрального ризику, врахування якого дозволить визначати та корегувати заходи щодо адаптації або мінімізації впливу задля забезпечення стійкого соціально-економічного розвитку.

Бібліографічний список

- Булатова, О. В., 2020. *Формування міжнародної економічної безпеки в сучасних умовах*. Маріуполь : МДУ.
- Грибіненко, О. М., 2020. *Міжнародна економічна безпека в контексті сталого розвитку : монографія*. Дніпро : Середняк Т. К.
- Губарева, І. О., 2015. *Формування економічної безпеки України : монографія*. Харків : ВД «ІНЖЕК»
- Державна служба фінансового моніторингу України (ДСФМУ), 2018. *Методика національної оцінки ризиків відмивання коштів та фінансування тероризму в Україні*. [online]. Доступно: <<https://fiu.gov.ua/pages/dijalnist/nacionalniriziki/3261718-dokumenti/metodika-naczionalnoji-oczinki-rizikiv-vidmivannya-koshtiv-ta-finansuvannya-terorizmu-v-ukrajini-kopiya.html>> [дата звернення 11 жовтня 2021].
- Державна служба фінансового моніторингу України (ДСФМУ), 2019. *Звіт про проведення національної оцінки ризиків у сфері запобігання та протидії легалізації (відмиванню) доходів, одержаних злочинним шляхом, та фінансуванню тероризму*. Доступно: <<https://finmonitoring.in.ua/NRA2019.pdf>> [дата звернення 11 жовтня 2021].
- Дудка, Ю.П., 2009. Стратегія подолання ризиків та загроз економічній безпеці України в глобалізованій економіці. *Економіка та держава*. 3.
- Резнікова, О.О., Войтовський, К.Є. та Лепіхов, А.В., 2020. *Національні системи оцінювання ризиків і загроз: краєві світові практики, нові можливості для України*. Київ: НІСД.
- Січиокно, Г. Б., 2018. Методичні підходи до оцінювання економічної безпеки України. *Вчені записки Університету «КРОК»*. 4(52). Доступно: <<https://doi.org/10.31732/2663-2209-2018-52-205-212-1>>
- Харазішвілі, Ю.М., 2019. *Системна безпека сталого розвитку: інструментарій оцінки, резерви та стратегічні сценарії реалізації : монографія*. Київ : Інститут економіки промисловості НАН України. Доступно: <<https://cutt.ly/M1cGuAh>>
- Analistennetwerk Nationale Veiligheid (ANV), 2019a. *Horizonscan Nationale Veiligheid* [online]. Available at: <<https://cutt.ly/d14WeSI>>
- Analistennetwerk Nationale Veiligheid (ANV), 2019b. *National Risk Assessment. The National Network of Safety and Security Analysts* [online]. Available at: <<https://english.nctv.nl/documents/publications/2019/09/18/dutch-national-risk-assessment>> [Accessed 11 October 2021].

- BERI, 2021. *About BERI* [online]. Available at: <<https://beri.com/about-beri/>> [Accessed 11 October 2021].
- Chentukov, Y., Marena, T. and Zakharova, O., 2021. Debt security of cee countries: actual approaches and methods of evaluation. *Przegląd Strategiczny*. 14. Available at: <<http://studiastrategiczne.amu.edu.pl/wp-content/uploads/2021/12/ps-2021-04.pdf>>
- Control Risks, 2021. *Political and Country Risk*. [online]. Available at: <<https://www.controlrisks.com/our-services/political-and-country-risk>> [Accessed 11 October 2021].
- Economist Intelligence Unit (EIU), 2020. *Country Risk Model EIU*. [online]. Available at: <https://www.eiu.com/n/solutions/country-risk-model/> [Accessed 11 October 2021].
- Euromoney Country Risk, 2016. *Methodology. About Us*. [online]. Available at: <<https://www.euromoneycountryrisk.com/methodology#AboutUs>> [Accessed 11 October 2021].
- HM Government, 2010. *A Strong Britain in an Age of Uncertainty: The National Security Strategy*. Norwich: HM Stationery Office. Available at: <https://assets.publishing.service.gov.uk/government/uploads/system/uploads/attachment_data/file/61936/national-security-strategy.pdf>
- Hrybinenko, O., Bulatova, O. and Zakharova, O., 2020. Evaluation of demographic component of countries' economic security. *Business, Management and Education*, 18(2). Available at: <<https://doi.org/10.3846/jbem.2020.12309>> [Accessed 11 October 2021].
- MCDEM (Ministry of Civil Defence & Emergency Management), 2019. *National disaster resilience strategy Rautaki ā-Motu Manawaroa Aituā*. Wellington: Ministry of Civil Defence & Emergency Management. Available at: <<https://www.civildefence.govt.nz/assets/Uploads/publications/National-Disaster-Resilience-Strategy/National-Disaster-Resilience-Strategy-10-April-2019.pdf>> [Accessed 11 October 2021].
- The PRS Group, 2021. *The ICRG Methodology*. [online]. Available at: <<https://www.prsgroup.com/wp-content/uploads/2022/04/ICRG-Method.pdf>> [Accessed 11 October 2021].
- The World Bank, 2021. *World Bank Open Data, 2021* [online]. Available at: <<https://data.worldbank.org/>> [Accessed 11 October 2021].
- Unctad, 2021. *Handbook of Statistics* [online]. Available at: <<https://unctadstat.unctad.org/EN/>> [Accessed 11 October 2021].
- World Economic Forum (WEF), 2021. *The Global Risks Report 2021* (16th ed.). [online]. Available at: <<http://surl.li/dpoda>> [Accessed 11 October 2021].

References

- Analistennetwerk Nationale Veiligheid (ANV), 2019a. *Horizonscan Nationale Veiligheid* [online]. Available at: <<https://cutt.ly/d14WeSI>>
- Analistennetwerk Nationale Veiligheid (ANV), 2019b. *National Risk Assessment. The National Network of Safety and Security Analysts* [online]. Available at: <<https://english.nctv.nl/documents/publications/2019/09/18/dutch-national-risk-assessment>> [Accessed 11 October 2021].
- BERI, 2021. *About BERI* [online]. Available at: <<https://beri.com/about-beri/>> [Accessed 11 October 2021].
- Bulatova, O. V., 2020. *Formuvannia mizhnarodnoi ekonomichnoi bezpeky v suchasnykh umovakh* [Formation of international economic security in modern conditions]. Mariupol : MDU (in Ukrainian).
- Chentukov, Y., Marena, T. and Zakharova, O., 2021. Debt security of cee countries: actual approaches and methods of evaluation. *Przegląd Strategiczny*. 14. Available at: <<http://studiastrategiczne.amu.edu.pl/wp-content/uploads/2021/12/ps-2021-04.pdf>>

- Cichyokno, H. B., 2018. Metodichni pidkhody do otsiniuvannia ekonomichnoi bezpeky Ukrainy [Methodical approaches to assessing the economic security of Ukraine]. *Vcheni zapysky Universytetu «KROK»*. 4(52). Available at: <<https://doi.org/10.31732/2663-2209-2018-52-205-212-1>> (in Ukrainian)
- Control Risks, 2021. *Political and Country Risk*. [online]. Available at: <<https://www.controlrisks.com/our-services/political-and-country-risk>> [Accessed 11 October 2021].
- Derzhavna sluzhba finansovoho monitorynhu Ukrainy (DSFMU), 2018. *Metodyka natsionalnoi otsinky ryzykiv vidmyvannia koshtiv ta finansuvannia teroryzmu v Ukraini* [Methodology of national assessment of the risks of money laundering and financing of terrorism in Ukraine] [online]. Available at: <<https://fiu.gov.ua/pages/dijalnist/nacionalni-riziki/3261718-dokumenty/metodika-naczionalnoji-oczynki-rizykiv-vidmivannya-koshtiv-ta-finansuvannya-terorizmu-v-ukrajini-kopiya.html>> [Accessed 11 October 2021] (in Ukrainian).
- Derzhavna sluzhba finansovoho monitorynhu Ukrainy (DSFMU), 2019. *Zvit pro provedennia natsionalnoi otsinky ryzykiv u sferi zapobihannia ta protydii lehalizatsii (vidmyvanniu) dokhodiv, oderzhanykh zlochynnym shliakhom, ta finansuvanniu teroryzmu* [Report on conducting a national risk assessment in the field of prevention and countermeasures against the legalization (laundering) of criminal proceeds and the financing of terrorism]. Available at: <<https://finmonitoring.in.ua/NRA2019.pdf>> [Accessed 11 October 2021] (in Ukrainian).
- Dudka, Yu. P., 2009. *Stratehiia podolannia ryzykiv ta zahroz ekonomichnii bezpetsi Ukrainy v hlobalizovanii ekonomitsi* [Strategy for overcoming risks and threats to the economic security of Ukraine in the globalized economy]. *Ekonomika ta derzhava*. 3 (in Ukrainian).
- Economist Intelligence Unit (EIU), 2020. *Country Risk Model EIU*. [online]. Available at: <https://www.eiu.com/n/solutions/country-risk-model/> [Accessed 11 October 2021].
- Euromoney Country Risk, 2016. *Methodology. About Us*. [online]. Available at: <<https://www.euromoneycountryrisk.com/methodology#AboutUs>> [Accessed 11 October 2021].
- HM Government, 2010. *A Strong Britain in an Age of Uncertainty: The National Security Strategy*. Norwich: HM Stationery Office. Available at: <https://assets.publishing.service.gov.uk/government/uploads/system/uploads/attachment_data/file/61936/national-security-strategy.pdf>
- Hrybinenko, O. M., 2020. *Mizhnarodna ekonomichna bezpeka v konteksti staloho rozvytku : monohrafiia* [International economic security in the context of sustainable development: monograph]. Dnipro : Seredniak T. K. (in Ukrainian).
- Hrybinenko, O., Bulatova, O. and Zakharova, O., 2020. Evaluation of demographic component of countries' economic security. *Business, Management and Education*, 18(2). Available at: <<https://doi.org/10.3846/jbem.2020.12309>> [Accessed 11 October 2021].
- Hubarieva, I. O., 2015. *Formuvannia ekonomichnoi bezpeky Ukrainy : monohrafiia* [Formation of economic security of Ukraine: monograph]. Kharkiv : VD «INZhEK» (in Ukrainian).
- Kharazishvili, Yu. M., 2019. *Systemna bezpeka staloho rozvytku: instrumentarii otsinky, rezervy ta stratehichni stsenarii realizatsii : monohrafiia* [System security of sustainable development: assessment toolkit, reserves and strategic implementation scenarios: monograph]. Kyiv : Instytut ekonomiky promyslovosti NAN Ukrainy. Available at: <<https://cutt.ly/M1cGuAh>> (in Ukrainian).
- MCDEM (Ministry of Civil Defence & Emergency Management), 2019. *National disaster resilience strategy Rautaki ā-Motu Manawaroa Aituā*. Wellington: Ministry of Civil Defence & Emergency Management. Available at:

<<https://www.civildefence.govt.nz/assets/Uploads/publications/National-Disaster-Resilience-Strategy/National-Disaster-Resilience-Strategy-10-April-2019.pdf>>
[Accessed 11 October 2021].

Reznikova, O. O., Voitovskyi, K. Ie. ta Lepikhov, A. V., 2020. *Natsionalni systemy otsiniuvannia ryzykiv i zahroz: krashchi svitovi praktyky, novi mozhlyvosti dlia Ukrainy [National risk and threat assessment systems: world best practices, new opportunities for Ukraine]*. Kyiv: NISD (in Ukrainian).

The PRS Group, 2021. *The ICRG Methodology*. [online]. Available at: <<https://www.prsgroup.com/wp-content/uploads/2022/04/ICRG-Method.pdf>> [Accessed 11 October 2021].

The World Bank, 2021. *World Bank Open Data, 2021* [online]. Available at: <<https://data.worldbank.org/>> [Accessed 11 October 2021].

Unctad, 2021. *Handbook of Statistics* [online]. Available at: <<https://unctadstat.unctad.org/EN/>> [Accessed 11 October 2021].

World Economic Forum (WEF), 2021. *The Global Risks Report 2021* (16th ed.). [online]. Available at: <<http://surl.li/dpoda>> [Accessed 11 October 2021].

Стаття надійшла до редакції 20.10.2021.

O. Bulatova

E. Fedorov

THE INSTRUMENTS OF THE RISKS ASSESSMENT OF COUNTRIES SECURITY DEVELOPMENT

The article is devoted to the study of security issues of countries development, in particular Ukraine, in terms of considering assessing risks in ensuring the countries economic security. It has been proven that a systematic and comprehensive assessment of the security level is possible by providing evaluation and constant monitoring of risks, that are an integral component of the countries socio-economic development in modern conditions.

It was determined that in world practice at macroeconomic level the national systems of the risks and threats assessment are created and they are the important elements of strategic planning and ensuring of national stability and sustainable development. At the international level, international institutions and private agencies are engaged in the country risks assessment, they create and apply different methodological approaches to comprehensive risk assessment, on the basis of which the ratings of the countries by the security development level are formed, for instance, Business Environment Risk Index, Political and Country Risk of CRG, Euromoney Country Risk, EIU, International Country Risk Guide of PRS group etc.

It has been studied that in the risk assessment theory, in general the sequence of assessment stages can consist the following stages: determination of internal and external factors that increase or decrease the degree of a certain type of risk; analysis of identified factors; assessment of a certain type of risk; establishing an acceptable level of risk; analysis of individual transactions connected with the chosen level of risk; development of measures to reduce the degree of risk.

The authors proposed a methodical instrument for assessing the level of risk of the country's security development, which allows to provide a quantitative and qualitative assessment of the conditions of national economy sustainable development from the point of view of the impact of risks and threats. It is based on the algorithm that provides the following

steps: the formation of the system of the quantitative risk indicators; their classification from the point of view of the nature of the impact on increasing or decreasing the dangers; assessment of the dynamics intensity of the indicators with a further correlation with respect to the generalized level of change; calculation of quantitative (from 1 to 4 points) and qualitative (absent, low, moderate, high, very high levels) levels using the proposed scale of deviations; assessment of the quantitative integral indicator of risk (score and relative level) and determination of its level according to the proposed scale (absent, low, moderate, high, very high). In the future, the practical application of the developed toolkit will make it possible to assess the risks of Ukraine's security development and identify the level of integral risk, which will be taken into account to determine and make changes in measures that help to adapt or minimize the impact or risks in order to ensure sustainable socio-economic development.

Key words: *security, security development, risk, threat, risk indicator, risks assessment.*